

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет



НАУКОВІ ПРАЦІ

СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Випуск 15

**Кам'янець-Подільський
2018**

УДК 9/3
ББК 63.3 (0)
Н 34

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №14661-3632 ПР від 01.12.2008 р.

Друкується згідно рішення Вченої ради Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка.
Протокол № 6 від 11 грудня 2018 р.

Рецензенти:

С.В.Віднянський, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН
України, завідувач відділу міжнародних відносин та зовнішньої політики України
Інституту історії НАН України
В.С.Лозовий, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Редакційна колегія:

С.А. Копилов, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор);
І.І. Боровець, кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
Л.В. Баженов, доктор історичних наук, професор, академік УАН;
В.П. Газін, доктор історичних наук, професор;
В.А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент;
В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор;
О.М.Федьков, кандидат історичних наук, доцент;
В.С. Степанков, доктор історичних наук, професор, академік УАН;
А.Г.Філінюк, доктор історичних наук, професор, академік АНВО.

**Н 34 Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана
Огієнка.** / [редкол.: С.А.Копилов (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-
Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка, 2018. Вип.15. – 180 с.

У п'ятнадцятому випуску збірника увійшли наукові статті студентів та
магістрантів історичного факультету з наукових проблем, які обговорювалися у ході
звітної конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка в 2018 році.

УДК 9/3
ББК 63.3 (0)

Автори статей, 2018

ВСТУПНЕ СЛОВО

П'ятнадцятий випуск «Наукових праць студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» виходить у знаковий ювілейний рік нашого вишу. Студенти активно відгукнулися на пропозицію розширити проблематику досліджень. Найбільш об'ємним є блок матеріалів, присвячений становленню та розвитку Кам'янець-Подільського українського державного університету у 1918-1921 р. Інші публікації відображають результати науково-дослідницької роботи гуртків та проблемних груп, керівниками яких є провідні викладачі історичного факультету. Серед них – статті, в яких розкриваються окремі археологічні проблеми у вивченні стародавньої історії України, питання Середніх віків, Раннього Нового часу (зокрема, аспекти розвитку військової справи того часу), періоду XIX-XX ст. Зміст збірника містить також глибші просопографічні розвідки, у яких проаналізовано сторінки життя та професійної роботи маловідомих широкому читацькому загалу діячів. Звертаємо увагу, що у випуск увійшли студентські розвідки, предметом дослідження яких стали окремі проблеми політології та соціології.

Сподіваємося, що черговий випуск нашого збірника буде цікавим і корисним для студентського загалу. Закликаємо студентів, магістрантів, аспірантів, а також колег-викладачів, активно використовувати дані опубліковані матеріали у своїй науково-дослідницькій діяльності й цим самим розширювати й поглиблювати вивчення різних проблем історичного минулого.

Редакційна колегія

ЗМІСТ

<i>Андоверова А.</i> Роль кодексів Наполеона Бонапарта у формуванні громадянського суспільства у Франції.....	6
<i>Атаманчук-Бабій С.</i> Роль особи Фрідріха II у Семирічній війні.....	10
<i>Бондарчук Я.</i> Історія становлення відділу правознавства коледжу ПДАТУ в фондах Кам'янець-Подільського міського архіву.....	15
<i>Братік К.</i> Вітчизняна історіографія про зародження і становлення кіновиробництва в Україні.....	18
<i>Вужицька В.</i> Загальна характеристика подій Української революції 1917-1920 рр. за академіком В.М. Литвином	20
<i>Гавринтюк Т.</i> Етнонаціональні особливості розвитку культури на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX ст.....	23
<i>Гасюк О.</i> Особливості культурних процесів на поділлі у другій половині XIX ст.....	27
<i>Дякова Ю.</i> Відкриття Кам'янець-Подільського державного університету – подія всеукраїнського значення.....	31
<i>Жондло А.</i> Становлення концепції поділу козацької України у політичному діалозі Варшави та Москви в 60-х рр. XVII ст.....	34
<i>Кібкало Я.</i> Особливості переселенського руху подолян до Зеленого Клину... ..	37
<i>Климчук А.</i> Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету: проблема творення і розвитку (1918-1920 рр.).....	40
<i>Ковальчук А.</i> Газета «Правда» (Віденська) в історичній літературі.....	44
<i>Ковбінська Р.</i> Сприйняття розколу християнської церкви слов'янськими народами.....	48
<i>Коцій І.</i> Соціокультурні чинники формування лояльності польської шляхти до Російської держави на межі XVIII-XIX ст.....	52
<i>Куля В.</i> Єврейство Правобережної України в археографічних публікаціях І. Каманіна.....	57
<i>Левінзон Є.</i> Дослідження трипільських пам'яток Кам'яниччини у 2017 році..	59
<i>Лякович Т.</i> Облога Б. Хмельницьким Львова восени 1655 р. та причини її невдачі.....	63
<i>Магера А.</i> Роль Москви в розпалюванні громадянського протистояння в козацькій Україні за гетьманування Івана Виговського.....	71
<i>Непін Г.</i> Матеріальне становище студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 р).....	73
<i>Новіцька Ю.</i> Чинники формування національної самосвідомості у Галичині.	78
<i>Панченко Н.</i> Сталінські репресії в 30-ті роки в СРСР.....	82
<i>Періг С.</i> Проблема централізації Франції у XIII – XIV ст.....	86
<i>Підгородецька О.</i> Етнонаціональні особливості музичного і сценічного мистецтва м. Кам'янця-Подільського другої половини XIX – початку XX ст..	90
<i>Підлісна А.</i> Реформація та її політичне значення.....	94
<i>Поважна О.</i> Організація навчального процесу в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920 рр.).....	99
<i>Польовчик І.</i> Історія становлення національного архіву США.....	103
<i>Приймак М.</i> Демократизація політичного режиму Іспанії у перші роки після Ф. Франко.....	107

Руснак Л. Більшовицька влада і Кам'янець-Подільський державний університет в 1919 році.....	112
Савосто В. Брати Брууни та їх внесок у розвиток освіти і культури в Наддніпрянській Україні в ХІХ ст.....	115
Сніховська С. Хрестоподібна орнаментация кераміки Гальштатського періоду (за матеріалами культур Сахарна та Бесарабь-Шолданешти).....	118
Талащук А. Сучасна вітчизняна історіографія про соціально-економічний розвиток Поділля у ХVІІІ ст.....	122
Тітенюк К. Місцеве самоврядування і Кам'янець-Подільський державний університет (1918 р.).....	125
Ткаченко О. Історичний регіон – Поділля.....	131
Тютюник А. Трансформаційні процеси в економіці Польщі: проблеми та шляхи їх вирішення (90-ті рр. ХХ ст.).....	135
Тютюник М. Найбільша морська битва епохи раннього Нового часу.....	138
Хруленко І. Етнонаціональна політика гетьмана П. Скоропадського.....	144
Чмарак І. Символи і кольори як форма невербальної комунікації в політичній рекламі.....	146
Швед Б. Доба Директорії УНР у наративних джерелах Є. Чикаленка.....	150
Швець Х. Формування поняття «британська імперія», його вплив на менталітет та світоглядні орієнтири британців.....	154
Школова Т. Наукове життя студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920 рр.).....	158
Шолк О. Армія УНР і «Диво на Віслі».....	162
Штефанко Ю. Іван Огієнко: діяльність із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918 р.....	165
Шульга А. Лекційна пропаганда викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.).....	170
Шупарська К. Формування науково-педагогічної корпорації Кам'янець-Подільського державного українського університету: проблеми (1918-1920 рр.).....	175

РОЛЬ КОДЕКСІВ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ФРАНЦІЇ

У статті йдеться про діяльність Наполеона Бонапарта, спрямовану на реформування тодішнього права у Франції. Громадянські відносини у Франції регулювалися так званими Кодексами Наполеона, введеними у 1804, 1807 та 1810 рр. – Цивільним, Торговим та Кримінальним. Вони гарантували рівність усіх перед законом, свободу совісті, демократичні права і свободи тощо.

Ключові слова: Наполеон Бонапарт, Кодекси Наполеона, Цивільний кодекс, Торговий кодекс, Кримінальний кодекс, проект кодексу, права, правопорушення, французьке законодавство, правова система.

Внутрішня політика Наполеона Бонапарта I була зосередження перш за все на створенні нової правової системи, яка би слугувала зміцненню позиції самого імператора в суспільстві. Французька революція XVIII ст. сприяла зростанню авторитету закону і перетворенню його на основне джерело права.

Однією з причин складання Цивільного кодексу Наполеона були сформовані в середньовіччі безсистемність, хаотичність і різноманітність джерел цивільного права. Розпочавши роботу, автори основними джерелами формування Цивільного кодексу бачили звичаєве і римське право, королівські ордонанси (указ короля або інше рішення у Франції, що має силу закону) і закони революційного періоду, а також наукову юридичну літературу. Виходячи з різноманітності джерел, основним завданням укладачів було їх правильний відбір і узгодження [11].

Історія безпосередньої роботи над створенням кодексу, її перипетії і етапи представляють неабиякий інтерес для розуміння причин виникнення рішень, закріплених в ньому. Реалізацію сформульованої Національною Радою завдання взяв на себе відомий державний діяч, юрист, депутат Національного конвенту (1792 р.), міністр юстиції (1799 р.), другий консул Консульства (1800 р.) Камбасерес [7, с. 144].

Декретом від 14 серпня 1800 р. була призначена комісія з чотирьох осіб, в декреті вони були названі доповідачами. Їх вибір не був випадковим. Наполеон розглядав їх як представників різноманітних складових французької культури. Одні вивчали звичайне право (кутюм ве), інші – писане право. До комісії входили Ж. М. Порталіс, Ф. Д. Тронше, Ж. Мельвіль і Ф. Ж. Біго де Пріамне.

Вироблений за декілька місяців проект був переданий на розгляд касаційного трибуналу та апеляційних трибуналів. Потім, відповідно до порядку розгляду закону, встановленого Конституцією VIII року, він був розглянутий Державною радою під головуванням Камбасереса, а Бонапарт вважав за потрібне особисто брати активну участь в засіданнях Ради.

Статті проекту були згруповані в 36 окремих законів. Перший з них, після прийняття його Державною радою, був переданий в трибунал і потім до законодавчого корпусу. Але тут його спіткала невдача. З одного боку, до складу трибунату входили колишні революціонери, вороже налаштовані до першого

консула. З іншого боку, законодавчий корпус мав тільки право голосування за поданим йому проектом закону в цілому після доповіді про проект, представленому трьома членами Державної ради і трьома трибунами, і не мав права ні обговорити проект, ні внести в нього зміни.

Другий закон, представлений трибунату, теж був під загрозою. Для того, щоб зломити опозицію, перший консул зробив чистку трибунату, зменшивши число його членів з 100 до 50, і організував офіційне узгодження проекту Державною радою і трибунатом до офіційного опублікування. З цього часу справа пішла швидко: всі 36 законів були прийняті та введені в дію між 1800 та 1804 роками. Нарешті, закон 30 вантоза XII року (21 березня 1804 р.) об'єднав ці закони в єдине ціле під назвою Цивільного кодексу французів. Цю назву кодекс має і нині, після того, як під час Першої та Другої імперії він іменувався кодексом Наполеона [8, с. 106].

Наполеонівський кодекс проголосив усіх громадян рівними. Це була справді радикальна норма. Він ліквідував класові привілеї і вельможність, яка передається в спадщину. Цивільні інституції були звільнені від релігійного контролю. Була проголошена свобода особи і недоторканість приватної власності [6, с. 103].

Кодекс складався з трьох книг і мав таку структуру: 2281 статті і ділився на книги — титули — глави — відділи — статті — частини.

У книзі першій «Про осіб» (ст. 7–515) йшлося про суб'єкти цивільного права, їх права та обов'язки. До них віднесено лише фізичних осіб. Поняття юридичної особи було відсутнє, що відображало тодішній рівень розвитку капіталістичних відносин.

Здійснення цивільних прав не залежало від якості громадянина, ця якість отримувалася і зберігалася лише згідно з конституційним законом. Вказувалося, що будь-хто з французів користується цивільними правами (ст. 7,8) [2, с. 19].

У першій книзі містилися основні принципи сімейного права. Хоча кодекс формально визначав рівноправ'я чоловіка і дружини, реально закріплював панівне становище чоловіка в сім'ї, його владу над дружиною і дітьми. Досить детально описані умови укладання, розірвання шлюбу, права і обов'язки подружжя. Цим процесам присвячені Глави I – VIII, III Титула.

Друга книга «Наполеонівського кодексу» стосувалася «law of things» («Речове право») (ст. 516—710.) Очевидно йде мова про майнове право. Було передбачено регулювання прав власності (property), володіння (ownership), використання майна (usufruct) і сервітут (обмеженого використання чужого майна) [6, с. 103].

Третя книга «Про різні способи» ст. 711—2281 містила норми стосовно набуття майнових прав спадщиною, одруженням і зобов'язаннями. Основну увагу у третій книзі Цивільного кодексу приділено зобов'язанням, зокрема договірним. У титулі I, присвяченому спадкоємству, кодекс регулює тільки спадкування за законом. Він закликає до спадкування кровних родичів, розподіляє їх по чергах. Кодекс також регулював порядок продажу, вказував на осіб, які можуть купувати або продавати (Глава II), речі, які можуть бути проданими (Глава III), акцентував увагу на зобов'язаннях продавця (Глава IV), покупця (Глава V).

Стосовно кримінального кодексу то роботи з підготовки нового були розпочата майже одночасно з розробкою Цивільного кодексу. 28 березня 1801 р. за вказівкою консулів була сформована комісія, до якої увійшли відомі адвокати

та правники. Фактичним главою кодифікаційних робіт став Таржі. Робота комісії спочатку йшла в традиції попереднього кодексу 1795 р. Готувався об'єднаний звіт процесуальних і власне кримінальних норм. Проект під назвою Кримінального, виправного і поліцейського кодексу був представлений на розгляд Державній раді в 1804 р.

Обговорення проекту зосередилося спочатку на питаннях процесуального устрою, зокрема на доцільності збереження суду присяжних. Відкритим противником інституту присяжних виступив Камбасерес, посилаючись на участь їх в діяльності революційного трибуналу, тобто, в політиці судового свавілля. Зважаючи на розбіжності у поглядах обговорення було призупинене в грудні 1804 р. Відновлено розгляд проекту тільки в 1808 р.

При новому обговоренні проект був розділений на дві частини. Принципово вирішено було розробити два окремих зібрання – Кримінально–процесуальний та Кримінальний. Наполеон виступив за збереження суду присяжних, оскільки цим можна було досягти певного рівня суспільної справедливості і попередити надмірне збільшення ролі суду, яке могло б стати на заваді справжнього правосуддя. Обговорення було завершено в жовтні 1808 р., а в грудні Законодавчий корпус затвердив кодекс кримінального процесу. Однак він не міг бути запроваджений без кодексу про злочини і покарання.

Робота над Кримінальним кодексом продовжилася з жовтня 1808 по січень 1810 р. Державна рада обговорювала його частинами, які представляв Таржі, супроводжуючи пропозиції розлогими поясненнями. 12-20 лютого 1810 р. зі значними змінами проект Кримінального кодексу був схвалений і з 1 січня 1811 р. набрав чинності разом з Кримінально-процесуальним [9].

Кодекс складався з чотирьох книг (484 ст.), що включали дві частини, одна з яких викладала принципи розрізнення діянь та осіб, які підлягають покаранню згідно із законом, а друга містила норми для оцінки караних законом діянь. Третя і четверта книги утворюють так звану особливу частину Кодексу [5, с. 500].

Кодекс починався з попередніх положень, в яких злочинні діяння підрозділялися на види, а в основу даного поділу покладено характер покарання.

Перша книга Кодексу «Про покарання кримінально-виправних і про їх наслідки» була присвячена кримінальним (болісним і ганебним) і виправним покаранням.

Друга книга «Про караних осіб, що звільняються від відповідальності або відповідальних за злочин або проступок» встановлювала підстави відповідальності та звільнення від неї (безумство (божевілля) і примус до вчинення злочинів силою). Детально були описані різні форми співучасті: підбурювання і сприяння у злочинні [10, с. 351].

Третя книга Кодексу «Про злочини, проступки та їх покарання» була присвячена злочинам і проступкам двох видів: публічним і приватним.

До публічних правопорушень належали дії, спрямовані: проти безпеки держави (Глава I); проти імперської Конституції; проти громадського спокою (Глава III); правопорушення, спрямовані проти приватних осіб, об'єктом посягання яких були або особистість, або власність [10, с. 352].

У четвертій книзі Кодексу «Поліцейські порушення і покарання» вказувалися різного роду правопорушення: розведення вогню в недозволеному місці,

порушення правил дорожнього руху, поштових правил, мір і ваг і т. п. Поліцейськими покараннями були: тюремне ув'язнення, грошовий штраф і конфіскація певних предметів, на які накладено арешт (ст. 464) [3, с. 285]. Таким чином, даний кодекс дав змогу регулювати кримінальне право в тогочасній Франції. Це був не останній кодекс який послугував Наполеону в створенні якісно нового буржуазного суспільства.

У 1807 р. після серії скандальних банкрутств був прийнятий спеціальний Торговельний кодекс про юридичні дії, здійснювані комерсантами. Цей Кодекс закріпив у французькій правовій системі, а потім і в праві інших країн континентальної системи, дуалізм приватного права, тобто його поділ на цивільне і торговельне [4, с. 553].

Набувши чинності з 1 січня 1808 р. Торговельний Кодекс (Code de commerce) багато в чому доповнював Цивільний кодекс з законодавчої точки зору одночасно закріплював самостійність майнових і правових інтересів та традицій торговельного стану. Кодекс поділявся на чотири книги (648 статей): Про торгівлю взагалі; Морське право; Конкурсне право; Про комерційні суди. Таким чином, третя і четверта книги відносилися переважно до формального права [5, с.515].

Перша книга містила загальні положення щодо комерсантів, торгових книг, товариств, поділу майна, торгових бірж, біржових агентів і маклерів, комісійних угод тощо. Друга книга була присвячена питанням міжнародної та морської торгівлі. Вона встановлювала правовий статус морського судна, містила низку правил, що стосувалися морських перевезень і страхування, морських аварій. Третя книга регулювала порядок банкрутства, четверта була пов'язана з торговою юрисдикцією, з торговими судами [4, с. 554].

У цьому Кодексі також втілювалися ідеї рівноправності і свободи на противагу становим привілеям. Згідно ст. 1 купці визначалися як «особи, професією яких є укладення угод». Кодекс частково компенсував відсутність інституту юридичних осіб, визнавши учасником відносин три види торговельних організацій (товариств): товариство під загальною назвою, командитне товариство (договірне) та анонімне товариство (фактично акціонерне товариство, в якому хоча б один з його учасників відповідає за зобов'язаннями всім своїм майном) [1].

У статтях були відсутні особливі постанови про порядок укладення та виконання угод (ця частина регулювалася Цивільним кодексом). У ньому не було передбачено регулювання страхування, інституту поточних рахунків та ін. Купівлі-продажу (основна торгова угода) була присвячена всього одна стаття. Більш детально викладені правила про купецькі книги, біржових агентів і маклерів, про комісіонерів, особливо гарантувалися інтереси і права банків і бірж [5, с. 516].

Отже, Кримінальний і Торговий кодекси Наполеона 1807, 1810 р., повинні були законодавчо закріпити основні результати французької революції, і, зокрема, завоювання буржуазії. Як і Цивільний кодекс, їх текст був викладений ясною і чіткою мовою, що було їх безсумнівною цінністю. Кодекси заслуговують назви класичних кодексів буржуазії. Зі змінами і доповненнями вони діють у Франції до теперішнього часу і послугували зразками для багатьох буржуазних країн.

Кодекси Наполеона сприяли: широкомасштабному реформуванню та кодифікації французького законодавства, формуванню та розвитку національної правової системи Франції; забезпечували доступність закону простому громадянину і цим сприяли підвищенню правової культури та правосвідомості, а також юридичної грамотності суспільства в цілому; сприяли організованості, ясності, чіткості і логічності національної правової системи; представляли судам необхідні керівні директиви і цим служив путівником для суддів.

Список використаних джерел та літератури

1. Крашенинникова Н.А Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран // URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/krash_hrest/16.php
2. Петерской И.С Французкий гражданский кодекс М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. 461 с.
3. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Новое и Новейшее время / Составитель: профессор В. А. Томсинов. М. : ИКД «Зерцало-М», 2012. 456 с.
4. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : Навч. посіб. / 5-те вид, перероб. і допов. К : Істина, 2005. 768 с.
5. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства Учебник для ву-нов. – 2-е изд., перераб, и доп. М. : Норма, 2007. 752 с.
6. Дахно І.І. Історія держави і права [текст] : Навчальний посібник. К. : «Центр учбової літератури», 2013. 658 с.
7. Клевченкова М. Н. Истоки МЧП Франции (к 200-летию Кодекса Наполеона 1804 г.) // Журнал российского права. 2005. № 2. С. 144-158.
8. Морандьер Л.Ж. Гражданское право Франции / Пер. с фр. и вступительная статья Е. А. Флейшиц. М. : Изд-во иностранной лит, 1958. Т.1. 742 с.
9. Омельченко О.А. История государства и права // URL: <http://www.konspekt.biz/index.php?text=38628>
10. Рубаник В. Е. История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. СПб. : Питер, 2011. 544 с.
11. Тараборин Р.С. Кодекс Наполеона 1804 года: историко-правовая характеристика // URL: <http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2009/04/16/>

The article describes the activities of Napoleon Bonaparte that was aimed to reforming of law in France. In France civic relations were regulated the Napoleonic Codes, which was introduced in 1804, 1807 and 1810 - Civil, Commercial and Criminal. It guaranteed equality before the law, freedom of conscience, democratic rights, freedoms and so on.

Keywords: *Napoleon Bonaparte, Napoleon's Codes, Civil Code, Commercial Code, Criminal Code, draft code, law, offense, french law, legal system.*

УДК 355.48(4)«1756/1763»

С. Атаманчук-Бабій, магістрантка II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **В.С. Степанков**, д.і.н., професор

РОЛЬ ОСОБИ ФРІДРІХА II У СЕМИРІЧНІЙ ВІЙНІ

У статті проаналізовано інтереси Фрідріха II та ступінь їхньої реалізації внаслідок війни 1756-1763 рр., досліджено місце Пруссії в міжнародній політиці другої половини XVIII ст.

Ключові слова: *особистість, роль Фрідріха II, Пруссія, військові кампанії, Європа.*

«Світ був би дуже щасливий, якби правосуддя, згода і достаток народів залежали від одних переговорів. Тоді вживали б доводи замість зброї; стали б сперечатися, а не вбивати людей. Але сумна необхідність спонукає монархів прийматися за жорстокі заходи. Бувають випадки, де свободу народів, якій загрожують честолюбні помисли, не можна захистити інакше, як зброєю; де правителі, благо свого народу повинні віддавати на поталу битв. У таких випадках помилкова приказка «добра війна приносить міцний мир» отримує вид незаперечної істини»

Фрідріх II Великий

Семилітню війну 1756-1763 рр. можна вважати глобальним конфліктом свого часу, оскільки театри військових дій між її учасниками розгорталися в різних регіонах світу: Європі, Африці, Південній і Південно-Східній Азії, Північній і Центральній Америці, а коло учасників охоплювало майже усі провідні держави, серед яких основну роль відігравали Англія, Франція, Австрія і Пруссія. Англо-французьке та австро-пруське протистояння були визначальними характеристиками міжнародних відносин XVIII ст. Недаремно Черчілль називав цей конфлікт Першою світовою війною [6, с.2].

Тема дослідження є актуальною, оскільки дозволяє з'ясувати причини активної зовнішньополітичної та військової діяльності пруського монарха у другій пол XVIII ст. та її результати. Проте історіографічна база дослідження є не достатньо значною.

До середини 50-х років Пруссія стала небезпечним ворогом для будь-якої європейської держави. Енергійний 44-річний Фрідріх, який мав за плечима серію перемог у війні за австрійську спадщину, жадав нового зіткнення. Війна за нові території витікала з основ пруського військового устрою держави і здавалася королю нормальним станом, тоді як мир – лише перепочинком для накопичення сил для нової війни. Потрібно віддати монарху належне: надзвичайно економний, але не жадібний, він значні кошти вкладав у розвиток військової справи та економіку країни. У той час як його короновані сусіди безтурботно і весело марнотрапили мільйони, Фрідріх готувався до війни [8, с.143].

Незважаючи на втрати у війні за австрійську спадщину, пруська армія збільшилася з 100 тис. в 1740 р. до 145 тис. осіб в 1756 р. Сама армія, підпорядкована жорстокій дисципліні, була добре налагодженою машиною, готовою за першим наказом короля в лічені дні виступити в похід. До початку Семирічної війни вона була значною силою і її перевага в організації та підготовці над іншими потенційними противниками впадала у вічі багатьом [7, с.282].

Інтереси та наміри участі у війні Фрідріх виклав у 1752 р. у «Політичному заповіті». «Географічне становище робить нас сусідами великих європейських держав, – зазначав автор – Ці сусіди являються заздрісними і таємними ворогами нашої держави, така ситуація змушує пруську правлячу династію знаходитися наготові і підпорядковувати свою політику завданню оборони від агресії, яка постійно загрожує Пруському королівству» [1]. Серед держав-суперниць він виділяв перш за все Австрію, яку вважає найголовнішим ворогом. Оскільки, на його переконання, вона ніколи не зможе змиритися з втратою Сілезії та зростаючим авторитетом Пруссії у зовнішньополітичних відносинах.

Напередодні Семирічної війни традиційна система політичних відносин в Центральній Європі була порушена, що викликало неабияке невдоволення з боку

Росії та Франції. Через деякий час формується коаліція, до якої входять такі держави як Австрія, Росія, Франція, Швеція, Іспанія. На боці Пруссії виступала Британська Імперія і Португалія та низка дрібних держав [9].

Сам Фрідріх зазначав, що Європа після завоювання Пруссією Сілезії постала на порозі нової війни. Але власне австро-пруський протиріччя через цю територію і російсько-пруський протиріччя навколо Польщі та Східної Пруссії – виявилися лише іскрою, що розпалювали полум'я давньої ворожнечі Англії і Франції: «Уже 50 років провідну роль в Європі грають Англія і Франція. Маючи різні інтереси і будучи обтяженими старими чварами, ці дві монархії будуть ладнати одна з одною тільки тоді, коли вони стануть абсолютно безлюдними, а в їх скринях закінчатся гроші» [1]. Монарх визнавав те, що конфлікт, в який буде втягнута вся Європа, може завдати його країні серйозної шкоди, а саме призвести до втрати Сілезії, ослаблення впливу Берліна в «польському питанні», неможливості завоювання Польської Пруссії і навіть відторгнення Східної Пруссії від королівства. В таких умовах реалізація основного завдання зовнішньої політики – експансія з метою розширення території держави вважав, нездійсненною [6, с.48]. Для уникнення такої участі Пруссії потрібен був надійний союзник, а саме Англія, а також раптовий напад на свого супротивника. У праці короля «Історія Семирічної війни» ця думка висловлена більш відверто: «справжні правителі самі вирішують, коли їм потрібно розпочати війну та вести її, а вже якомусь «працьовитому юристу надають право знайти їм виправдання» [8, с.144].

Поки країни суперники тільки планували, як розпочати військові дії, прусський правитель першим здійснив удар по Саксонії. Її раптове захоплення викликало невдоволення європейських країн. Фрідріх зрозумів необхідність виправдатися в очах їхніх правителів. Він вирішив оприлюднити всі довоєнні підступи Австрії та Саксонії, що спонукали його до рішучих заходів для порятунку власного королівства. Задля цього відмінний дипломат свого часу, міністр Герцберг, склав свій знаменитий «Memoire raisonnee», в якому були наведені всі оригінальні акти про союз держав проти Фрідріха і план поділу Пруссії. Брошура була надрукована в Берліні і розіслана до всіх європейських держав з копіями оригіналу паперів. Проти цих доказів навіть австрійський правитель не знайшов виправдань [3]. Завдяки ним участь Пруссії в Семирічній війні з винуватця у всіх злочиннях, змінилася на захисника своєї території. Свою точку зору по щодо війни король висловив в прямій і зрозумілій формі. «Причина війни – робить її правдивою або несправедливою – зазначав він – але у всякому разі вона повинна бути кінцевим засобом крайньої необхідності. Коли надмірна сила ворожої держави загрожує виступити з кордонів і потопити землю, розсудливість зобов'язана протиставити їй сильні оплоти і зупинити, поки ще є можливість. Якщо правитель, якому буря загрожує, не може відвернути її власними силами, то розумно робить, з'єднуючись з тими, які поділяють з ним небезпеку. Розсудливо поступає монарх, коли розпочинає наступальну війну, поки вибір між оливою і лавровим вінком ще в його владі. Всі війни, пряма мета яких забезпечити загальну свободу і врятуватися від домагань і насильства властолюбців, цілком згодні з почуттям справедливості. Добродії, які їх ведуть, невинні в пролитті крові, вони діють за потребою, і в цих випадках війна менше зло, ніж мир» [3].

Незважаючи на все, механізм війни був запущений і зупинити його було на даному етапі не можливо. Відомий військовий історик Ганс Дельбрюк характеризував Фрідріха як, особистість котра завжди прагнула до великих звершень. Історик також визнавав, що перемоги «короля-полководця» чергувалися з поразками. Здавалося б, що полководець, який програв низку найбільших і принципово важливих для нього битв, навряд чи може претендувати на лаври «військового генія». Однак і в цьому факті, як не дивно, проявився військовий талант короля – феноменальна завзятість у відстоюванні, здавалося б, безнадійних позицій проти всього світу [2, с.122]. Як не дивно, якщо багатьох інших полководців прославляли їх перемоги, то йому гучну популярність принесли гучні поразки, готовність «загинути зі славою» і вражаюча здатність воскресати і набирати силу в абсолютно, на перший погляд, безвихідних умовах. Взагалі, можна сміливо сказати, що подібна стійкість, що мала на меті вимотування сил навіть найчисленнішого противника, виявилася не по плечу нікому після його смерті. Він вивчив усі тонкощі військової справи і бачив війну в усіх її проявах, як мало хто з полководців і, вже точно, як жоден сучасний йому європейський монарх [7, с.284].

Воєнні кампанії на початковому періоді тривали з перемінним успіхом для обох ворогуючих таборів. Вторгнення армії короля у Богемію і перемога над австрійськими військами поблизу Праги були перекреслені важкою поразкою під Колліном 18 червня 1757 р. Французькі війська захопили Гессен, Кассель, Ганновер, Брауншвейг і почали наступ на Саксонію, що змусило Фрідріха II у вересні 1757 р. звернутися до французького командувача герцога Л. де Рішельє з пропозицією мирних переговорів [1, с.91-92]. Ситуацію виправила блискавична перемога пруських військ у битві при Росбаху 5 листопада 1757 р. Під час воєнної кампанії 1758 р. монарх вів жорстку боротьбу проти австрійських та російських армій у Сілезії та Саксонії. Проте в цей же час Східну Пруссію було втрачено під натиском російських військ. Імператриця Єлизавета 6 березня видала наказ, за яким Східна Пруссія перетворювалася на російську провінцію, а відтак російські війська були зобов'язані дотримуватися військової дисципліни і не чинити жодних утисків стосовно мешканців підкорених земель [10, с. 240-241].

Кожен новий рік війни суттєво послаблював Пруссію, а втрати військ ставали невідновлюваними. Тактичні успіхи короля на різних фронтах (у Богемії, Франконії, Померанії, Польщі) під час воєнної кампанії 1759 р. не мали особливого значення через важкі поразки пруських військ від росіян поблизу села Кайє та об'єднаних сил росіян та австрійців поблизу села Кунерсдорф. Лише розбіжності між командувачами союзників – фельдмаршалом Л. Дауном і генерал-аншефом П. Салтиковим – врятували монарха від повного розгрому. Військові дії кампанії 1760 р. розгорталися переважно в Сілезії і Саксонії, де Фрідріх II намагався будь-що утримати свої позиції. Однак це призвело до капітуляції Берліна 9 жовтня. Пруссія перейшла до оборонної тактики на всіх фронтах, зважаючи на серйозні труднощі військово-політичного, економічного і фінансового становища країни. Порятунком для Пруссії стали внутрішньополітичні зміни в Росії унаслідок смерті імператриці Єлизавети 5 січня 1762 р. і сходження на престол її племінника Петра III. Новий імператор, не

приховуючи захоплення пруським військовим генієм, запропонував йому перемир'я [4, с.287].

Фрідріх II під час воєнної кампанії 1762 р. завдав низки поразок австрійським та російським військам у Сілезії і Саксонії, повернув провінції під свій контроль і наприкінці листопада уклав з Австрією перемир'я. Слід зазначити, що саме в той час Франція, виснажена війною, вела переговори про перемир'я з Англією. За його умовами французькі війська залишали захоплені території в Ганновері, Гессені, Брауншвейгу і Вестфалії, відтак загроза з їхнього боку для Пруссії відпадала. Сама Марія-Терезія розуміла безперспективність продовження війни [4, с.288].

Перемога англо-пруської коаліції в Семирічній війні, яка насправді була далеко не очевидною, стала можливою завдяки військовій могутності Пруссії і її військовому генію – Фрідріхові II у вдалому поєднанні з військово-морською і фінансовою потужністю Англії. Вагомий, якщо не вирішальний, вплив на її результат в Європі мала кардинальна переорієнтація зовнішньополітичного курсу Росії, яка вийшла з антипруської коаліції і підписала 1762 р. мирний договір з Пруссією, відмовившись від усіх попередніх завоювань. Неспроможність Австрії і Франції узгодити власні інтереси й організувати спільне ведення бойових дій проти Пруссії стояла на заваді їхнім успіхам, хоча перевага в силах була на боці союзників. Загальні втрати Австрії, Франції, Росії у війні перевищили 700 тис. осіб, Англії і Пруссії – 280 тис. осіб. Найбільших фінансових та економічних збитків, і головне невинуватих, як показав результат конфлікту, зазнали Австрія і Франція [3].

Хоча Пруссія виявилася спустошеною війною й потребувала відновлення, проте пруський народ мав досить причин радити. Семирічна війна звела їх батьківщину в ступінь самостійної держави, пробудила в ній свідомість і впевненість в своїх силах. Королівство було вільним від зовнішніх боргів і мало можливості самостійно розвиватися, тоді як інші держави абсолютно виснажилися, і на довгий час результати своєї внутрішньої діяльності повинні були витратити на погашення іноземних позик. Крім того, слава пруської зброї і гучне ім'я Фрідріха, як полководця, поставили Пруссію на один рівень з найсильнішими державами і вивели її на передовий рівень в європейській політиці.

Список використаних джерел та літератури

1. Das Politische Testament von 1752 // Friedrich der Grosse. Die Politischen Testamente / Übersetzt von F.v. Oepeln-Bronikowski. Berlin, 1922. S. 44.
2. Семилетняя война. Материалы о действиях русской армии и флота в 1756–1762 гг. / под ред. Н.М. Коробкова. М. : Военное изд-во Министерства вооруженных сил СССР, 1948. 914 с.
3. Архенгольц И.В. История Семилетней войны / : пер. с нем. М. : АСТ, 2001. 560 с.
4. Бурковский Д. Самая первая мировая война // URL: <https://warspot.ru/7054-samaya-pervaya-mirovaya-voyna>.
5. Виноградов В. Семилетняя война. // URL: <https://his.1september.ru/articlef.php?ID=200004501>.
6. Голованов М. В. Политика Фридриха II по интеграции восточной и западной Пруссии в 1772 - 1786 гг. // Ретроспектива. М., 2006. № 2. 22 с.
7. Голованов М. В. Расстановка политических сил в Европе перед началом семилетней войны: по «Политическому завещанию» Фридриха II 1752г. // Ретроспектива. М., 2005. № 1. 15 с.
8. Кони Ф.А. История Фридриха Великого. СПб. : Издание М.К. Липса, 1845. 341 с.

9. Ненахов Ю. Войны и кампании Фридриха Великого. М. : Харвест, 2002. 464 с.
10. Пик С. М. Дипломатія європейських держав у період Семилітньої війни 1756-1763 рр. // URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/p08/26.pdf>.

The article analyzes the interests of Friedrich II and the degree of their implementation as a result of the war of 1756-1763. The place of Prussia in the international politics of the second half of the XVIII century is researched.

Key words: *personality, role of Frederick II, Prussia, military campaigns, Europe.*

УДК 94(477.4):378:34«1992/2014»

Я. Бондарчук, магістрант II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **О. Б. Комарницький**, д.і.н., доцент

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ВІДДІЛУ ПРАВОЗНАВСТВА КОЛЕДЖУ ПДАТУ В ФОНДАХ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МІСЬКОГО АРХІВУ

У статті проаналізовано матеріали фонду № 99 «Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету (ПДАТУ) у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області». Розкрито маловідомі сторінки становлення відділу правознавства коледжу.

Ключові слова: *Кам'янець-Подільський, правознавство, коледж, освіта, архів, джерелознавство.*

Однією з найважливіших у людському суспільстві є професія юриста. Як своєрідний вид соціальної діяльності, вона виділяється серед інших цілою низкою специфічних властивостей, зумовлених тією роллю, яку відіграють право і законність у житті суспільства. Професійним обов'язком юристів є охорона прав і законних інтересів громадян, безкомпромісна боротьба з правопорушеннями, висококваліфіковане розв'язання різноманітних юридичних проблем тощо.

Юридична професія в Україні стала однією з найбільш затребуваних, як і в усьому цивілізованому світі. Сьогодні гостро постає питання про якість юридичної освіти та спеціалізацію юристів. Одним з навчальних закладів Кам'янеччини, який проводить підготовку фахівців в юридичній галузі, є відділ «Туризму та правознавства» коледжу Подільського державного аграрно-технічного університету. Історичне минуле цього навчального закладу неодноразово висвітлювалося в науково-популярних публікаціях (газетних статтях) та брошурах. Проте наукові дослідження як такі не проводилися, що дозволяє нам розкрити багате джерелознавче підґрунтя для вивчення минулого навчального закладу.

Основу джерельної бази для вивчення історії досліджуваного нами навчального закладу складає фонд № 99 «Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету (ПДАТУ) у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області» Кам'янець-Подільського міського архіву. Цей фонд є багатим за обсягом інформації. В ньому зберігаються понад 430 архівних справ з історії коледжу, які хронологічно обмежені 1989-2014 рр. Це, насамперед,

протоколи засідань методичної ради та циклових комісій [6], навчальні розробки викладачів [4], офіційне листування з організаційних проблем [9], плани роботи та програми викладання [7], списки викладачів та адміністративно-технічного персоналу [1], звіти [2; 3; 5; 8; 10], тощо.

Використання матеріалів окремих справ дало нам можливість розкрити маловідомі сторінки становлення та діяльності відділення «Правознавство». Зокрема відомо, що у 1992 р. при Кам'янець-Подільському радгосп-технікумі для підготовки молодших спеціалістів з юридичною освітою засновано спеціальність «Правознавство» та утворено відділ правознавства. У зв'язку з відкриттям у 2009 році в коледжі нової спеціальності «Туристичне обслуговування» його було перейменовано в березні 2011 р. на «Туризм та правознавство». Першим керівником з 1992 по 2010 р. був екс-суддя цивільних справ, викладач-методист П.І. Занадрук. З вересня 2010 р. по квітень 2011 р. відділ очолювала Н.В. Лінник. У 2011-2014 рр. завідувачем був М.А. Циганюк. З вересня 2014 р. виконуючим обов'язки завідувача відділення є Н.В. Лінник.

В певний період викладачами спеціальних дисциплін працювали Галімуліна Т.Л., нині покійний Сергєєв В.О., Гуляка Л.М., Цуман В.М., Логвіна В.Л., Ковальчук В.В., Ковальчук Ю.М., Невегеловська Т.М., Побережний Ю., Боднар О. В., Ковальчук Л. О., Ліщук М.М., Семірякова Р.М. та ін.

Викладацький склад складається з кандидатів юридичних наук Лінник Н. В. та Кіріки Д. В., Катущинської Л. С., Занадрука П. І., Будняк І. М., Марущак В. А., Галайбіда А. М. та ін.

Навчальний процес технікуму забезпечує фонд бібліотеки, який складається з понад 50 тис. примірників, з них; 1/3 підручники, 25% художня література, решта – наукова, господарська та суспільно-політична Загальна площа бібліотеки – 128 м, читальний зал розрахований на 80 місць. В технікумі діють гуртки: предметні, художньої самодіяльності, спортивний. 75% студентів технікуму приймають участь в гуртковій роботі.

Щотижня в технікумі проводяться цікаві вечори відпочинку, зустрічі з ветеранами війни і праці, концерти до ювілейних дат, диспути, конференції, КВК, конкурси, вікторини. Щорічно в технікумі проводиться до 100-150 цікавих змістовних, виховних заходів. Для засвоєння практичних навичок студентами існує в коледжі громадська юридична консультація «Юридичні послуги».

Всебічному оздоровленню студентів сприяє фізкультурний комплекс на 450 м. Організовано 8 спортивних секцій: легка атлетика, волейбол, баскетбол, атлетична гімнастика, вільна боротьба, настільний теніс, футбол, шахи, шашки [4, арк. 2].

У квітні 2011 р. в коледжі ПДАТУ проходив Регіональний конкурс «Кращий студент року» серед студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації навчальних закладів Хмельницької та Житомирської областей. Перемогу здобула Дарина Ільіна студентка II курсу. Керівник – Л.О. Ковальчук.

На високому рівні в коледжі проводиться виховна робота, до якої активно залучаються студенти правничого відділення. Так, 11 квітня 2012 року в коледжі Подільського державного аграрно-технічного університету проходив обласний конкурс «Кращий студент Хмельниччини 2012 року». За результатами журі II місце у номінації «Я – кращий!», «Мій талант – кращий!», «Мій feed back –

кращий!», «Кращий день із мого студентського життя» зайняла студентка III курсу Льїна Дарина. У березні 2013 р. відбувся конкурс «Міс весна – студентська краса» у якому друге місце виборола студентка II курсу Фараон Катерина.

Студенти неодноразово показували високі знання на олімпіадах. У квітні 2012 р. студентка II курсу Приліпко Леся посіла II місце на обласній олімпіаді з історії України (керівник: викладач-методист В.А.Марущак). У квітні 2013 р. на обласній олімпіаді з німецької мови студентка III курсу Яремійчук Ульяна посіла III місце (керівник: викладач Л.М.Смолінська). 17 листопада 2013 р. студентка III курсу Лип'як Анастасія виборола II місце у конкурсі «Кращий студент коледжу 2013» (керівник: викладач В.В.Покалюк). 17 квітня 2014 р. на обласній олімпіаді з історії України студентка II курсу Карпюк Іванна посіла I місце (керівник: викладач-методист В.А.Марущак). У листопаді 2014 р. студентка третього курсу правничого відділення Возна Богдана перемогла у конкурсі «Кращий студент коледжу 2014».

За період існування відділу отримали дипломи молодшого спеціаліста-юриста більше тисячі випускників, більше третини з них – дипломи з відзнакою. Майже всі випускники після закінчення навчального закладу продовжують освіту на юридичних факультетах в престижних навчальних закладах України III-IV рівня акредитації.

Після отримання повної юридичної освіти випускники працюють в органах прокуратури на посадах заступників та помічників прокурора, керівниками Державної виконавчої служби, начальниками відділів РАЦСу, помічниками суддів, нотаріусів, адвокатів, викладачами в навчальних закладах. Велика частина працює секретарями в судах, державними виконавцями, спеціалістами органів ДРАЦСу, обрані головами і секретарями сільських рад. Окремі випускники відкрили свої юридичні фірми.

Список використаних джерел та літератури

1. Кам'янець-Подільський міський архів (далі – КПМА). Ф. 99. Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету (ПДАТУ) у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області. Оп. 1. Спр. 1. Накази директора радгоспу-технікуму №№ 1-62 з основної діяльності з додатками до них. 2 січня 1989р. – 25 грудня 1989 р. 72 арк.
2. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 65. Звіти завідувачів про роботу відділів технікуму за 1992-1993 н.р. 18 арк.
3. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 116. Звіт про виконання плану і результати діяльності технікуму за 1996/1997 н.р. 113 арк.
4. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 137. Методичні розробки педагогів технікуму про методи викладання навчальних дисциплін за 1998 р. Том 1. 1998 р. 175 арк.
5. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 141. Фінансовий звіт і баланс про виконання кошторису доходів і видатків за 1998 р. 21 арк.
6. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 219. Протоколи узагальнюючих профспілкових зборів та звітно-виборної конференції. 11 квітня 2002 р. – 4 грудня 2002. р. 22 арк.
7. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 225. План роботи технікуму на 2003-2004 н.р. 110 арк.
8. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 236. Бухгалтерський звіт і баланс про виконання кошторису на утримання технікуму та пояснювальна записка до нього за 2003 р. 145 арк.
9. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 244. Інформації, довідки, відомості з основної діяльності, подані до вищих установ. 10 січня 2004 р. – 23 грудня 2004 р. 50 арк.
10. КПМА. Ф. 99. Оп. 1. Спр. 279. Звіт про підготовку молодших спеціалістів за 2005/2006 навч.р. 22 арк.

The article analyzes the materials of the fund № 99 «College of Podilsky State Agrarian and Technical University in the city of Kamyanets-Podilsky Khmelnytsky region». The history of the Department of Law at the College of Podilsky University is described.

Key words: *Kamyanets-Podilsky, jurisprudence, college, education, archive, source study.*

УДК 930:791.43.03+791.44(477)«1896/1945»

К. Братік, магістрантка I-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **С.В. Трубчанінов**, к.і.н., доцент

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ КІНОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розвиток кіновиробництва в Україні у 1896-1945 рр. представляє значний науковий інтерес для дослідників. У даному повідомленні охарактеризовано праці українських науковців, у яких вивчалася зародження і становлення українського кіномистецтва протягом першого півстоліття його історії.

Ключові слова: *кінематограф, кіновиробництво, історіографія.*

У наш час мистецтво кіно розглядають як один із визначальних чинників розвитку культури модерної нації. Український кінематограф має цікаву історію і вагомі здобутки, які збагатили світову культуру. Великий науковий інтерес для учених представляє розвиток кіновиробництва в Україні упродовж першого півстоліття його історії (1896-1945 рр.).

Метою даного повідомлення є аналіз робіт українських дослідників про розвиток вітчизняного кінематографу в 1896-1945 рр.

Ще на сторінках часописів кінця ХІХ – початку ХХ ст. знаходили своє висвітлення актуальні питання розвитку кіновиробництва в Україні. У 1930 р. вийшла робота письменника і критика Я. Савченка (1890-1937), в якій аналізувалися фільми «Арсенал», «Звенигора» та «Земля» режисера О. Довженка [13]. У міжвоєнний період до кінематографу також була прикута увага митців Західної України. Так, український кінокритик В. Гумецький був автором відомого маніфесту «Мусимо фільмувати» [14].

Через ідеологічні догми за «радянської доби» в Україні було неможливим об'єктивне висвітлення становлення українського кінематографу. Радянські дослідники від критики кінематографу дореволюційного періоду відразу ж переходили до його звеличення у період становлення радянської влади. Кінознавець І. Корнієнко, відмічаючи переважно негативний вплив Першої світової війни на українське кіно, вказував, що наприкінці війни в Україні виникли невеликі кустарні кіноательє. Але вони, за його словами, спромоглися створити по одній-дві картини настільки «безпомічні» у професійному плані, що від них не залишилося і сліду [8, с. 18-19]. Аналізуючи репертуар кінофільмів періоду 1917-1929 рр., І. Корнієнко не згадав жодної роботи українських кінематографістів, які були зняті за доби національних урядів [9]. Подібними підходами і ідеологічними «кліше» грішили й інші праці кінознавців з радянської України [2; 3; 5; 6]

У діаспорі теж тривалий час було неможливим об'єктивне дослідження історії українського кіно. Так, відомий кінознавець Б. Берест у 1962 р. видав «Історію українського кіно», в якому фільми українських режисерів оцінювалися, по суті, спираючись лише на константу ідеології [16, с. 21].

Проголошення незалежності України дало поштовх об'єктивному дослідженню історії вітчизняного кіно. У 2001 р. в Парижі побачило світ дослідження французького історика кіно (за походженням українця) Л. Госейка, а в 2005 р. його книга була перевидана українською мовою [1].

Істориком кіно В. Миславським наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. підготовлено чимало довідкових видань, які містять систематизовану інформацію про кіно та його діячів в Україні. Так, у ґрунтовному довіднику 2016 року відображено історію кіно в Україні в 1896-1930-х роках [10].

У 1999 р. з'явилося дослідження кінознавця Л. Пухи про вітчизняний кінематограф 1896-1933 рр. в контексті життя і діяльності Л. Курбаса [12]. Праці біографічного характеру виходили і про інших відомих діячів кінематографу, зокрема, про В. Холодну [7]. Спеціальне видання, присвячене єврейським кінематографістам, які працювали в Україні до 1945 р., підготували Ю. Морозов і Т. Дерев'яно [11]. Дослідники з Кам'янця-Подільського С. Трубчанінов та О. Бачинська дослідили розвиток кінематографу за Української держави гетьмана П. Скоропадського [15].

Найбільш ґрунтовне дослідження про історію українського кіно, над яким у наш час працюють вітчизняні дослідники – 5-ти томне видання «Історія українського кіно». Вже побачили світ перші томи книги. Зокрема, том 2 присвячено 1930–1945 рр. Серед авторів – відомі дослідники Р. Бучко, О. Волошенюк, А. Дорошенко, Л. Кульчинська, Л. Новікова, О. Пашкова, Р. Росляк, С. Тримбач. У даному виданні висвітлюється як власне мистецький процес, так і сфери освіти, кінопреси, кінопрокату і кінофікації, а також державної політики щодо кіно культури [4].

Отже, аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що існує чимало праць вітчизняних дослідників, які торкаються розвитку кінематографу в Україні в перше півстоліття його історії. Увага авторів цих праць головним чином зосереджена на вивченні мистецького процесу. У той же час іншим аспектам історії кінематографу приділяється менше уваги.

Список використаних джерел та літератури

1. Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896-1995 / переклад з французької. Київ, 2005. 464 с.
2. Жукова А.Є., Журов Г.В. Українське радянське кіномистецтво (1930-1941). Київ, 1959. 235 с.
3. Журов Г. З минулого кіно на Україні. 1896-1917 рр. Київ, 1959. 140 с.
4. Історія українського кіно. Т. 2: 1930-1945. Київ, 2016. 448 с. + 28 іл.
5. Історія українського радянського кіно. Т. 1: 1917-1930. Київ, 1986. 248 с.
6. Історія українського радянського кіно. Т. 2: 1931-1945. Київ, 1987. 216 с.
7. Колеснікова Р.А., Колеснікова О.Л. Незабутня Віра Холодна: Історичний нарис. Полтава, 2009. 72 с.
8. Корниенко И. Киноискусство советской Украины. Страницы истории. Москва, 1975. 240 с.
9. Корнієнко І.С. Українське радянське кіномистецтво 1917-1929: Нариси. Київ, 1959. 143 с.
10. Миславський В.Н. Фактографическая история кино в Украине, 1896-1930: фильмогр. справ.: в 2 т. Харьков, 2016. Т. 1. 495 с., Т. 2. 463 с.

11. Морозов Ю., Деревянко Т. Еврейские кинематографисты в Украине: 1910-1945 гг. Киев, 2004. 328 с.
12. Пуха Л.Г. Кінематограф і Лесь Курбас: науково-популярне видання. Черкаси, 1999. 107 с.
13. Савченко Я. Народження українського радянського кіна: три фільми О. Довженка. Київ, 1930. 44 с.
14. Середа О. Володимир Гумецький: маловідомі сторінки життєпису та публіцистичної діяльності // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2015. Вип. 5. С. 611-618.
15. Трубочанінов С.В., Бачинська О.М. Розвиток кінематографу за Української держави гетьмана П.Скоропадського (на матеріалах Правобережної України) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2010. Т. 16. С. 393-399.
16. Тузов В.О. Історичний контекст культуротворчих інновацій. Київ, 2013. 144 с.

The development of film production in Ukraine during 1896–1945 caused a considerable scientific interest for researchers. It is emphasized that this historical period as a whole was marked by significant achievements in the national-cultural sphere. This paper describes the works of Ukrainian researchers (historians and art critics) who studied the origin and formation of Ukrainian cinema during the first half century of its history.

Key words: cinematography, film production, historiography.

УДК 930.1(477)(092):94(477)«1917/1920»

**В. Вужицька, магістрантка II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д.і.н., професор**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР. ЗА АКАДЕМІКОМ В.М. ЛИТВИНОМ

Стаття присвячена характеристиці подій Української революції 1917-1920 рр. за працею «Україна: доба війн та революцій (1914—1920 рр.)» академіка Володимира Михайловича Литвина.

Ключові слова: Українська революція 1917-1921 рр., монографія, В.М. Литвин.

Питання про Українську революцію 1917-1920 рр. є дуже важливим як в науково-теоретичному, так і практично-політичному плані. Особливої актуальності воно набуло в сучасну історичну добу, коли в Україні існують різні точки зору: одні дослідники вважають характер революції незмінним, інші – що він мав певну динаміку. Раніше ця важлива проблема докладно висвітлювалася в роботах лідерів української революції (М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка), сьогодні ж вона розглядається в ряді цікавих і змістовних монографічних робіт. Зокрема, значний інтерес для дослідників становить праця «Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.)» В. М. Литвина [1].

Актуальність обраної автором теми монографії визначається двома факторами. По-перше, доба війн і революцій початку ХХ ст. густо обплетена міфами, що склалися як в радянській, так і в пострадянській науці. По-друге, за період незалежності Української держави не було створено універсального підручника, який би узагальнив останні здобутки національної, діаспорної та світової історіографії, а також задовольняв студентів історичних факультетів за

рівнем викладу історичного матеріалу, і водночас був би доступним для учнів середньої школи, читачів інших вікових категорій та фахової підготовки. Тому В. Литвин пішов важким шляхом: взявся за підготовку монографічних оглядів з найбільш складних проблем цивілізаційних періодів, які ляжуть в основу відповідного підручника. Ця робота – це частина цілісного синтетичного видання, присвячена важливому і дискусійному періоду в історії України – добі війн і революцій 1914-1920 рр. Автор, на основі аналізу новітніх досягнень вітчизняних істориків, праць російських і західних вчених, викладає своє оригінальне трактування давно відомих фактів революційної доби.

Мета роботи – показати передумови Української революції, реконструювати міжнаціональні і соціальні суперечності революційної епохи, зосередити увагу на державотворчому процесі в Україні і труднощах становлення національної державності.

В. М. Литвин використав потужну джерельну базу. Зокрема, до кожного розділу своєї праці автор подає вибрані документи і матеріали, які підтверджують і доповнюють викладений ним фактичний матеріал, спогади учасників подій революції, періодичні видання того часу. Також праця В. М. Литвина написана на основі зарубіжної та вітчизняної монографічної літератури. Історик пише, що Українська революція – одна з найпривабливіших тем в сучасній українській історіографії, тому висвітлюється у широкому колі наукової літератури та зазначає, що за роки незалежності України вітчизняна історіографія зробила величезний крок вперед у вивченні історії національно-державного будівництва, яке стало серцевиною Української революції. Загалом, автор у своїй монографії об'єктивно проаналізував наукові доробки своїх попередників і в кінці кожного розділу монографії доцільно подав історіографічний огляд, який полегшує для дослідників пошук історіографії.

Монографія складається з чотирьох розділів, які у свою чергу діляться на підрозділи. Зокрема, перший розділ «Україна в Першій світовій війні (1914-1917 рр.)» містить чотири підрозділи. Другий розділ складається з трьох підрозділів, третій – з чотирьох, четвертий – з трьох. Кожен підрозділ ділиться ще на декілька пунктів. Наприклад, перший підрозділ першого розділу складається з чотирьох пунктів.

У першому розділі розповідається про адміністративно-територіальний устрій, населення і національний склад українських земель напередодні війни. Висвітлюється процес формування воєнно-політичних блоків та плани воюючих сторін щодо України. Також зображено початок та воєнні дії Першої світової війни. Описано становище українців в складі Австро-Угорської і Російської імперій, створення і діяльність Головної Української Ради, Товариства січових стрільців, Союзу визволення України. Звертається увага на політику австрійського і російського урядів щодо України, динаміку населення і українське питання в період війни.

У другому розділі йдеться про Російську та Українську революції, акцентується увага на утворенні та державотворчій діяльності Української Центральної Ради та Генерального секретаріату, зокрема аналізуються універсали та протистояння з Тимчасовим урядом на шляху до автономії України. Висвітлюється український національно-визвольний рух восени 1917 р.

Третій розділ присвячений перемогам і поразкам українського державотворення в період 1917-1920 рр. Цей процес розглядається крізь призму аналізу державотворчої діяльності УНР, Української держави, УНР під проводом Директорії та ЗУНР. В контексті автор зосереджує увагу на українсько-російській війні зими 1917-1918 рр. та другій війні УНР з радянською Росією. Виділяє подію злуки українських земель, встановлення більшовицького режиму в Києві. Розповідає про боротьбу українських сил з денікінцями, Перший зимовий похід, українсько-польську війну з радянським режимом.

У четвертому розділі автор докладно розглядає запровадження радянської державності в Україні наприкінці 1918 – на початку 1919 рр., комуністичні перетворення, антикомуністичний рух, культурну політику українських національних урядів.

Таким чином, монографія має чітку структуру. Вона доцільно поділена на розділи, підрозділи і пункти, які всебічно висвітлюють проблему. Монографія логічно починається і завершується. В. М. Литвин подає великий за обсягом фактичний матеріал, розміщений в хронологічній послідовності. Доцільно підкріплює основні положення джерельним матеріалом, доповнює великою кількістю фотографій різних подій, портретів відомих діячів та простих людей.

Автор праці робить висновки після кожного розділу, проте не подає загальних висновків і висновків до підрозділів і пунктів. В кінці розділу історик підбиває підсумки відповідно до поставлених завдань. Вважає, що загалом Першу світову війну можна розглядати як каталізатор українських національних устремлінь, які співпали з наростанням революційних очікувань. В результаті національні гасла були скристалізовані, а маси внутрішньо змобілізовані на їх реалізацію. Боротьба українців за національно-територіальну автономію та проголошення України демократичною республікою стало важливим етапом її революції. Той факт, що українцям під час революції і незавершеної світової війни без зовнішньої підтримки вдалося нехай і на короткий час створити власну державу говорило про колосальні потенційні можливості національного руху. Український народ чинив запеклий опір утвердженню радянської влади в Україні, про що свідчить характер громадянської війни на її території та повстанський антикомуністичний рух, схильність українців до індивідуальних методів господарювання.

На нашу думку, висновки автора праці вдало підсумовують структурні підрозділи, подають особисту оцінку В. Литвином описаних подій. Вони доволі об'єктивні, логічні і впливають з тексту підрозділів та авторської концепції.

Загалом, автору вдалося вирішити поставлені завдання і досягти мети. В. М. Литвин розглядає у тісному взаємозв'язку воєнні та революційні події і зазначає, що «важко відділити війну від революції, якщо тільки не розглядати першу крізь призму фронтових дій (...) Війна підготувала й привела суспільство до розуміння наближення революції». По-друге, автор стверджує концепцію Української революції як такої, яка була пов'язана з Російською революцією, але мала велику мету і характерні особливості. Вони полягали в домінуванні національних мотивів, які консолідували українців довкола Центральної Ради і виявлялися в прагненнях революційними засобами повернути Україні державний статус. По-третє, вмонтовує УНР, Українську Державу, УНР під проводом Директорії та

ЗУНР у канву Української революції 1917–1921 рр. як цілісного державотворчого процесу. По-четверте, вважає доцільним на основі джерельної бази, розставити акценти в історії більшовицького режиму в Україні.

Отже, В. М. Литвин створив важливий монографічний огляд одного з найскладніших, але водночас найважливіших періодів історії України – періоду Української революції. Автор подав своє своєрідне бачення історичного процесу, яке не можна ототожнювати ні з напрацюваннями радянської історіографії, ні з дослідженнями вчених діаспори, ні з англо-американською історіографічною традицією. Книга має цілком самостійне значення з оригінальним трактування відомого фактичного матеріалу, новими поворотами у причинно-наслідкових зв'язках між добре прописаними подіями, свіжими концептуальними підходами до висвітлюваних раніше тем.

Список використаних джерел та літератури

1. Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). Київ : Альтернативи, 2003. 488 с.

The article is devoted to the characterization of the events of the Ukrainian Revolution of 1917-1920 after the work of Ukraine: the Era of Wars and Revolutions (1914-1920)» by Academician Volodymyr Mikhailovych Lytvyn.

Key words: *the Ukrainian Revolution (1917-1921), monograph, V. Lytvyn.*

УДК 39:008(477.43) «18/19»

*Т. Гавринцюк, студентка II-курсу магістратури історичного факультету
Науковий керівник: А. Г. Філінюк, д. і.н., професор*

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена вивченню етнонаціональних особливостей розвитку культури на Поділлі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: *етнонаціональні особливості, Поділля, культура, театральне мистецтво, музика.*

Постановка проблеми. Впровадження цивілізаційного підходу в сучасну історичну науку зумовило переосмислення та перегляд духовних, культурних та освітніх досягнень українського народу на різних етапах його історичного розвитку. Це повною мірою стосується модернізаційних процесів на Поділлі. Впливи, які справили демократичні процеси у європейському суспільстві, та політика царизму наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. залишили відбиток на подальші культурні процеси у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Поділля було тоді багатоетнічним регіоном, в якому переплелися культури різних етносів, зокрема українців, євреїв, поляків а також росіян, влада яких впливала на всі сфери суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших зацікавлення проблемою етнонаціональних особливостей розвитку культури Поділля у другій

половині XIX – початку XX ст. виявив К. Копержинський [9]. Останнім часом нею активно займається багато сучасних українських дослідників. Передусім, слід назвати узагальнюючу працю П. Слободянюка [16]. Цікаву книгу про архітекторів, мистецтвознавців і художників Кам'янця-Подільського нещодавно опублікувала Н. Урсу [17]. Помітне місце в цьому посідають монографії С. Єсюніна [5], В. Іванова [6], де йдеться на про засновника музично-професійної освіти в краї Т. Ганицького; праці М. Грінченка і Р. Шмагало про музичну освіту в Україні [3; 18], в якій один із підрозділів присвячений художньо-мистецькій школі в Кам'янці-Подільському. Особливий інтерес викликає бібліографічний словник О. Крижановської про український вимір кріпацької інтелігенції [10]. Музичне мистецтво краю зазначеного часу активно досліджують М. Кузів [11], В. Найда [12], А. Озимовська [13; 14]. Театральному життю краю присвятили свої розвідки О. Волосатих [2], Р. Гуцал [4]. А. Ковальчук охарактеризував історичні передумови виникнення мистецького осередку на Поділлі [8]. Про мистецтво як складову частину культури Поділля кінця XIX – початку XX ст. опублікувала Н. Шульц [19]. Діяльність представників польської культури в краї дослідив М. Антошко [1]. Також варто відзначити вагомні роботи у цьому контексті Л. Артюха [15] та Я. Калакури [7].

Постановка завдання. На основі вивчення джерел і осмислення літератури необхідно висвітлити вплив змін в етнічному складі населення Подільського краю на розвиток культури в другій половині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. XIX – початок XX ст., незважаючи на імперську політику Австро-Угорщини та Росії, до складу яких були інкорпоровані землі України, пройшли під знаком потужного руху за українське відродження, утвердження української нації, захисту окремішності та самобутності національної культури [7, с.295].

Після приєднання Правобережжя до складу Російської імперії, особливо у зв'язку з розвитком капіталістичних відносин, чисельність росіян, перш за все серед міського населення, помітно збільшилась. Наприкінці XIX ст. кількість росіян помітно зросла в тих галузях господарства, які мали певні традиції розвитку в Росії [15, с.41].

Історично склалося так, що поляки на Поділлі в соціально-етнічному плані були неоднорідними. Частина з них – це так звані мазурі, в минулому бідні селяни, переселенці з Мазовії, а також «шляхта», тобто чиновники, – що були нащадками дрібної шляхти, яку привезли з собою магнати, для ведення військової служби та охорони польських кордонів. У зв'язку з політикою російської влади в 30–40-х рр. XIX ст. поляки з панівної нації перетворилися на соціально пригнічений етнос. Тільки його верхівка зуміла зберегти в основному свої економічні позиції [16, с.42-43].

Запровадження царським урядом в 1796 р. дискримінаційної «смуги осілости» (євреям дозволялося жити в основному лише в губерніях Правобережної України, зокрема на Поділлі) призвело до того, що більшість євреїв оселялася переважно у містечках і містах. Хоча в більшості євреї належали до міщанського та купецького станів, серед них досить значним було соціально-класове розшарування. Максимум єврейського населення відноситься до останньої чверті XIX ст. Особливо значний відсоток вони становили серед міського населення [15, с.44-45].

Така різноманітна етнічна структура Поділля наклала свій відбиток не розвиток культури у регіоні. Як і в першій половині XIX ст., осередками культурного, зокрема мистецького життя у Вінниці та інших містах Правобережної України були поміщицькі маєтки. Музичну освіту молодь отримувала в приватних пансіонах. Викладали гру на клавикордах (клавійно-струнний музичний інструмент), гітарі та сольний спів [2, с.101-102].

З другої половини XIX ст. музичне мистецтво краю стало підніматися на інший щабель свого розвитку. Починають формуватися музично-педагогічна та виконавська школи, братські школи, пансіони, гімназії. XIX ст. тісно пов'язане з творчістю таких відомих українських і польських педагогів, композиторів і музикантів, як Ф. Ганицький, Г. Давидовський, В. Завадський, В. Заремба, А. Коціпінський, М. Леонтович, Р. Скарлецький, К. Широцький та інші [13, с.277-278].

Друга половина XIX – початок XX ст. стали етапом бурхливого розвитку музичного життя суспільства, важливе місце в якому зайняла музична освіта. З архівних джерел виявлено, що важливими осередками розвитку духовної музичної освіти були церковнопарафіяльні школи, духовні училища, Кам'янець-Подільська духовна семінарія [12, с.9].

Навчанню співів та музиці приділялася значна увага в середніх педагогічних навчальних закладах для підготовки вчителів – Вінницькій (1907 р.), Кам'янець-Подільській (1913 р.) і Ольгопільській (1914 р.) учительських семінаріях та Вінницькому учительському інституті (1912 р.). Про це свідчить той факт, що оцінка з предмету «Співи» заносилася в свідоцтво про закінчення учительської семінарії. На початку XX ст. кількість музичних шкіл, особливо приватних, значно збільшилась (школа нотної грамоти у Кам'янець-Подільському, приватне музичне училище у Вінниці, сільська музична школа в Новій Ушиці, музичні школи у Вінниці та Тульчині) [12, с.11].

Досить багато представників українського, польського, російського етносів залишили слід у культурі краю. Наприкінці XIX – на початку XX ст. садибу в Самчиках відвідували академіки, професори, композитори, музичні виконавці, студенти, лірники, бандуристи, місцева інтелігенція. Також відомо про те, що представники культурного життя краю підтримували зв'язки з відомими європейськими класиками. Зокрема відома мистецька постать нашого краю Наполеон Орда, який відзначався багатогранністю творчості, тісно спілкувався з Шопеном і Лістом, брав у них уроки гри на фортепіано.

Мистецтво гри на сцені на засадах тогочасного професійного європейського театру в Кам'янці-Подільському презентував наприкінці XVIII ст. Антоній Змієвський. Він пов'язував театральну культуру на Правобережжі з першим польським національним театром (Театр Народови у Варшаві), створеним Войцехом Богуславським. Кам'янецький театр мав у репертуарі п'єси і водевілі французьких авторів, які були в моді у тогочасної світської публіки. «Киевская старина» за 1906 р. повідомляла, що на сцені ставились п'єси Мольєра, зокрема «Дон Жуан», опера «Нова Українка» невідомого автора, а також спектаклі польських драматургів, у тому числі й Адама Міцкевича. На сцені театру відбулись постановки опер «Жизнь за царя» М. Глінки та «Русалки» О. Даргомижського.

Пік зацікавленості театральним мистецтвом настав у Кам'янці на початку ХХ ст., коли в 1906 р. відбулись гастролі театральної трупи Миколи Садовського у приміщенні будинку, де був перший публічний театр. Населення міста спостерігало за грою досвідчених акторів – М. Заньковецької, О. Мар'яненка, О. Герцика, В. Верховинця. У їх виконанні дивились: «Мартина Борулю» і «Суету»; «Лісову квітку» і «За двома зайцями»; «Хазяїна» і «Наталку Полтавку»; «Наймичку» і «Не так сталося, як жадалося»; «Бурлаку» і «Безталанну». Публіка зустрічала гру шквалом оплесків, не бракувало і схвальних відгуків місцевої преси [4, с.28-29].

Висновки. Таким чином, урізноманітнення етнонаціонального складу населення Подільського краю в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. спричинило дедалі більш поліетнічний характер його культурного розвитку. Поряд з корінними українцями, незважаючи на існуючі суперечності та негаразди, усі етнонаціональні групи залишили помітний слід в історії культури краю. У різних сферах відбувалися зв'язки населення із представниками культури європейських країн.

Список використаних джерел та літератури

1. Антошко М.О. Діяльність представників польської культури на Поділлі кінця ХІХ – першої половини ХХ століття // URL: <http://glierinstitute.org/ukr/digests/042/6.pdf> [dostęp: 01.07.2014].
- 2/1. Волосатих О. Ю. Музична й театральна культура Поділля першої половини ХІХ століття // Часопис національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. 2011. № 1 (10). С. 101–115.
3. Грінченко М. Історія української музики. Київ : Спілка, 1922. 278+Х с. // URL: <https://www.twirpx.com/file/1600217/>.
- 4/2. Гуцал Р. С. Театральне мистецтво Кам'янця-Подільського в ХІХ – на початку ХХ століть // Актуальні питання мистецької педагогіки. 2014. Вип. 3. С. 27-31 // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmp_2014_3_7.
5. Єсюнін С. М. Міста Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. 336 с.
6. Іванов В. Ф. Тадеуш Ганицький : монографія. Кам'янець на Поділлі. Миколаїв – Вінниця : ВМГО «Розвиток», 2007. 123 с.
- 7/3. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
8. Ковальчук А. М. Історичні передумови виникнення мистецького осередку на Поділлі // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору : зб. наук. пр. за результатами Міжн. наук.-практ. семінару. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. С. 87-92.
9. Копержинський К. Театральне та музичне життя на Поділлі // Українська Академія Наук. Записки історично-філологічного відділу. Київ, 1926. Кн. VII – VIII. С.113-143.
10. Крижановська О. О. Кріпацька інтелігенція: український вимір (ХVІІІ – початок ХХ ст.): Біобібліографічний словник / [відп. ред. О. П. Реєнт; НАН України; Інститут історії України]. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. 112 с.
11. Кузів М. В. Кирило Григорович Стеценко і Поділля // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. 11. Т. 1. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 187-188.
12. Найда В. Ю. Розвиток музичної освіти на Поділлі (кінець ХІХ – початок ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2014. 21 с.

13. Озимовська А. Минулий та сучасний стан музичного мистецтва на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX століття // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. 2011. Вип. 11. С. 274-278. // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrmyst_2011_11_48/.
14. Озимовська Л.П. Поділля у творчості М і Я Греймів (друга половина XIX – початок XX ст.) // Освіта, наука та культура на Поділлі. Збірник наук. праць. Т. 18. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. С. 171-176.
15. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх, В. Г. Балушок, З. Є. Болтарович та ін. Київ : НКЦ Доля, 1994. 504 с.
16. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький : Поділля, 1995. 332 с.
17. Урсу Н. О. Митці Кам'янця-Подільського: архітектори, мистецтвознавці, художники. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисін Я. І., 2016. 240 с.
18. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст. : структурування, методологія, художні позиції. Львів : Українські технології, 2005. 528 с.
19. Шульц Н. А. Мистецтво як складова частина культури Поділля кінця XIX – початку XX ст. // Арт-простір. № 1. С. 67-70.

The article is devoted to the study of ethnonational features of the development of culture in Podillya in the second half of the XIX – early XX century.

Keywords: *ethnonational peculiarities, Podillya, culture, theatrical art, music.*

УДК 008+001(477.43) «18»

*Гасюк О., студент II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: Філінюк А. Г., д.і.н., професор*

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПОДІЛЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті простежуються особливості розвитку культурних перетворень Подільської губернії у другій половині XIX ст.

Ключові слова: *Поділля, культура, освіта, наука, театри, бібліотеки, музеї.*

У сучасних умовах розбудови української держави перед нашим суспільством постала актуальна проблема наукового вивчення і переосмислення історичного минулого українського народу. Зрушення в суспільно-економічному розвитку та політичному ладі, які відбувалися в другій половині XIX ст. у Російській та Австрійській імперіях, глибоко вплинули на культурне життя українців. У розвитку української культури певну позитивну роль відіграли реформи ліберального царя Олександра II, особливо в галузі освіти, науки, музики, театру тощо. Загалом, друга половина XIX ст. – період значного зростання духовних цінностей, створених українською інтелігенцією, що черпала натхнення в широкому процесі національно-культурного відродження. Жоден етап історії України до середини XIX ст. не мав таких значних досягнень. На нашу думку, тут особливо помітний доробок діячів літератури, науки, мистецтва Поділля.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити особливості культурних процесів на Поділлі у другій половині XIX ст.

Архівні і опубліковані документи, наукові праці сучасних українських істориків (М. Г. Вороліс [1], Л. В. Баженов [2; 4; 7], С. Назаренко [4], І. В. Сесак

[9] та ін.) дають змогу з'ясувати особливості культурних процесів на Поділлі у другій половині XIX ст.

Отже, на середину XIX ст. за офіційним визначенням у Подільській губернії було 17 міст: губернське (Кам'янець-Подільський), 11 повітових (Балта, Брацлав, Вінниця, Гайсин, Летичів, Літин, Могилів, Ольгопіль, Проскурів, Нова Ушиця, Ямпіль) і 5 заштатних (Хмільник, Сальниця (Літинського повіту), Бар (Могилівського повіту), Стара Ушиця та Вербоivecь (Ушицького повіту) [3]. У другій половині XIX ст. міста стали відігравати також провідну роль у розвитку освіти, культури та охорони здоров'я Подільської губернії. В містах концентрувалися навчальні заклади різних типів, які обслуговували потреби не лише міських жителів, але й населення повітів [5, с. 285].

Мережа навчальних закладів у подільських містах включала як початкові, так і середні, а також деякі професійні школи. Як і в усій імперії, вони підпорядковувалися різним відомствам, духовенству, приватним особам тощо. Найбільш поширеними в містах Поділля з початкових шкіл були міські двокласні училища за положенням від 26 травня 1869 р. Міські училища мали два відділення – чоловіче та жіноче. Діяли на Поділлі і міські чотирикласні училища на основі положення 31 травня 1872 р. Призначені переважно для неімущих верств міського населення, вони вважалися загальноосвітніми і дозволяли продовжити освіту тим, хто закінчив нижчі початкові школи. Однак у Подільській губернії подібні навчальні заклади почали створюватися лише на початку XX ст. [10, с. 65].

Центральне місце в системі середньої освіти на Поділлі займали гімназії. Протягом другої половини XIX ст. в губернії діяло дві чоловічі гімназії – у Кам'янці-Подільському (відкрита у 1833 р.) та містечку Немирові Брацлавського повіту (відкрита у 1838 р.).

У другій половині XIX – на початку XX ст. подільські міста відчували гостру потребу у жіночих навчальних закладах. Протягом зазначеного часу в губернії діяло всього дві жіночі гімназії – у Кам'янці-Подільському та містечку Немирові Брацлавського повіту [3].

Під впливом соціально-економічних зрушень, що відбувались на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст., масово виникають середні навчальні заклади нового типу – реальні, технічні та комерційні училища тощо. Першим подібним навчальним закладом стало Могилівське реальне училище яке було відкрито у 1885 р. Влітку 1890 р., за царським указом цей заклад перевели до Вінниці, й училище замість чотирикласного стало шестикласним [11, с. 25].

Втілення в життя реформи загальної освіти викликало потребу в педагогічних кадрах. Для їх підготовки створювалися учительські інститути й учительські семінарії а також педагогічні курси при міських училищах.

Певну нішу в системі освітніх закладів на Поділлі займали духовно-навчальні заклади Подільської православної єпархії. Найбільш значне місце серед них посідала Кам'янець-Подільська духовна семінарія [6, с. 419].

Відчутне зростання мережі навчальних закладів у містах Поділля співпало з періодом найбільш інтенсивного соціально-економічного й демографічного розвитку, ознаки якого почали проявлятися в XIX – на початку XX ст. Прискорення розвитку подільських міст вимагало значного рівня освіченого населення. Відповідно зростали і його культурні потреби, задовольнити які мали

доступні для широкого загалу заклади культури – бібліотеки, театри, музеї тощо [11, с. 25].

В Кам'янці-Подільському у 1866 році відбулося відкриття першої на Поділлі публічної російської бібліотеки. Бібліотечні заклади масово почали поширюватися наприкінці XIX ст. Виникали вони переважно у містах, а їх засновниками виступали як приватні особи, так і громадські організації.

Важливою подією у культурно-освітньому житті міста Бара стало відкриття 7 квітня 1899 р. міської публічної бібліотеки, яка утримувалася за рахунок міста. Також зустрічаються відомості про існування публічних бібліотек у Літині, Летичеві, Балті. Відзначимо, що бібліотеки сприяли підвищенню освітнього рівня населення та зіграли відчутну роль у культурному житті краю [2, с. 187].

В цей період жителі подільських міст почали активно долучатися і до театрального мистецтва. Відомо, що перший театр на Поділлі був заснований в 1798 р. у Кам'янці-Подільському. Тривалий час театральне приміщення перебувало у жалюгідному стані. У 1869-1871 рр. коштами міської влади проведена повна перебудова театру. Проект розробив архітектор М. Романович, роботи провів підрядник – проскурівський купець Биховський. Наприкінці XIX ст. фінансову підтримку театру надавала й державна скарбниця, щороку перераховуючи на його утримання до 3 тис. руб. [8].

У 1860-х-1880-х рр. існував театр у Балті. Його виникнення та діяльність була пов'язана з Балтським Троїцьким ярмарком. Як зазначалось у рапорті повітового військового начальника від 1883 р.: «У Балті є театр, який діє лише влітку, під час ярмарки, коли з'являються заїжджі акторські трупи. Розміщується театр у приватній дерев'яній будівлі». У 90-х рр. XIX ст. відомостей про театр у Балті не зустрічається [4, с. 5].

Театри в інших містах стали виникати наприкінці XIX – на поч. XX ст. Як правило, зводилися театральні та іноді сценічні майданчики в містах Поділля переважно приватними особами. Так, у 1892 р. у Проскуріві був відкритий приватний театр Шильмана, який розташовувався в дерев'яній необладнаній будівлі по вул. Кам'янецькій. Театр не мав власної трупи та надавав приміщення заїжджим акторам. З часом стало зрозуміло, що таке приміщення не відповідає театральним вимогам і перешкоджає приїзду в Проскурів на гастролі «зоряних» труп. Заручившись підтримкою міської влади, у 1907 р. Шильмана зводить по вул. Олександрівській нову будівлю театру, який від того часу все частіше стали називати міським. Театральне життя в Проскуріві поживалося [10, с. 73].

У зв'язку з тим, що театри перебували у різних формах власності та не було чіткого визначення, що вважати театальною установою, а що сценічно-концертним залом, у статистичних та довідкових виданнях початку XX ст. зустрічається різна кількість театрів.

Досліджуваний період характеризується поступовим розширенням спектру громадського життя в містах. Одним із його проявів була багатогранна діяльність різноманітних товариств, які спрямовували свою роботу на розвиток науки, культури, освіти. Більшість їх діяла у губернському місті. Успішно поєднувало наукову, просвітницьку і громадську діяльність Товариство подільських лікарів. Воно було засноване в губернському центрі у 1859 р., нараховувало 123 члени, мало бібліотеку (у 1865 р. – 3526 томів) та розпочало формування колекцій для

майбутнього музею. У 1865 р. товариство серед членів якого переважали поляки, було закрито внаслідок реакції на друге польське повстання [7, с. 275]. Згідно розпорядження генерал-губернатора О. Безака, бібліотека та музейні експонати Товариства були доставлені в Київ та передані генерал-губернатору та університету Св. Володимира. Проте з 1878 р. Товариство подільських лікарів відновило діяльність, зосередивши свою роботу не лише на санітарно-гігієнічних та медичних питаннях, а й охопило краєзнавчу та діяльність [9, с. 423].

Невід'ємно від діяльності згаданих товариств пов'язане заснування у другій половині XIX – на початку XX ст. в містах Подільської губернії музейних закладів. Перший музей на Поділлі з'явився у 1890 р. в Кам'янці-Подільському. Ініціатором його створення виступив Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, який 29 жовтня 1889 р. створив комісію з організації церковного Давньосховища. 30 січня 1890 р. Комітет затвердив правила Давньосховища, оголосивши тим самим про створення музейного закладу, який розмістився у галереї Кафедрального собору. Давньосховище мало відділ старожитностей, архів і бібліотеку, завідувачем був призначений соборний священик В. Якубович, секретарем у справах – протоієрей Є. Сіцінський – відомий дослідник старожитностей та історії Поділля. На початок 1896 р. у Давньосховищі налічувалося 4281 експонат, у тому числі 862 книги, 69 рукописів, 36 грамот та актів, понад 800 церковних речей, 40 картин, 398 фотографій, 1239 монет, медалей та ін. предметів. У 1903р., у зв'язку з перетворенням історико-статистичного комітету в історико-археологічне товариство, Давньосховище офіційно перейменовано в музей [3].

У формуванні архітектурно-планувальних структур подільських міст в досліджуваний період серед домінуючих чинників виступають соціальний, економічний, військовий та комунікаційний фактори. В цей час у містах з'являється більше громадських і адміністративних будівель, комплексів військових і складських приміщень тощо. Але саме житлове будівництво, як найбільш масове, визначало темпи їх забудови. Як в цілому в містах підросійської України, так і на Поділлі в досліджуваний період державні органи, які займалися регламентацією й регулюванням будівництва, послабили свій нагляд над забудовою і надали більшу самостійність органам міського самоврядування [2, с. 165].

У багатьох подільських містах існуюча мережа навчальних закладів та установ культури не відповідала зростаючим потребам їх жителів. Більшість міст Поділля у порівнянні з містами інших «малоросійських» губерній, явно відставали за кількістю культурно-освітніх закладів. Причини цього слід вбачати в недостатньому соціально-економічному розвитку подільських міст, в результаті чого органи міського самоврядування не могли належним чином фінансувати культурно-освітні заклади і повністю брати на своє утримання, а також у довготривалій відсутності на території Подільської губернії земств [11, с. 26].

Отже, загалом розвиток життя на Поділлі у другій половині XIX ст., зумовлений насамперед, соціально-економічними процесами породженими реформами 60-х рр. XIX ст. та наступних років, дозволив сформувати у подільських містах певне культурно-освітнє середовище. Як наслідок, саме міста відігравали визначну роль у розвитку освіти та культури на території Подільської

губернії. Адже в них сконцентрувалися навчальні заклади різних типів, бібліотеки, театри, музеї, які обслуговували потреби не лише міських жителів, а й населення повітів. Усе це перетворювало міста на осередки культури та освіти краю. Серед визначних таких осередків передусім слід назвати губерньське місто Кам'янець-Подільський, а також Вінницю, Проскурів тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Вороліс М. Г. Освіта Подільського краю наприкінці XIX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Вип. 1. Вінниця, 2003. С. 39-40.
2. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. В. Баженов; Ін-т історії України, Всеукр. спілка краєзнавців, Кам'янець-Подільський. іст. музей- заповідник. Хмельницький : Доля, 1995. 256 с.
3. Культура Поділля у другій половині XIX – на початку XX століття // URL: <http://www.bestreferat.ru/referat-201182.html>
4. Назаренко С. Освіта на Поділлі XIX століття // Радянське Поділля. 1982. 16 червня. С. 4-5.
5. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / [авт.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк та ін.]. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
6. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т.11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». 520 с.
7. Основи краєзнавства: підручник для навч. закладів України / [МОН України, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, Нац. спілка крезн. України; за ред. О. П. Реєнта; авт. кол.: Баженов Л. В., Бондаренко Г. В., Прокопчук В. С. та ін.]. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2015. 332 с.
8. Роль громадських організацій у поширенні освіти на Поділлі в кінці XIX-на початку XX ст // URL: <http://ua-referat.com/%>
9. Сесак І. В. Освіта на Поділлі: у 2-х ч. Ч. II. Середні навчальні заклади у другій половині XIX – початку XX ст. / І. В. Сесак. Кам'янець-Подільський, 1999. 599 с.
10. Сухенко Т. В. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. 1998. №5. С.63-74.
11. Тростогон А. М. Створення реальних училищ у кінці XIX ст. // Матеріали III-ої історичної краєзнавчої конференції. Вінниця, 1994. С. 25-26.

In the article the features of the development of cultural transformations of the Podillya province in the second half of the nineteenth century are traced.

Key words: Podillya, culture, education, science, theaters, libraries, museums.

УДК 94:378.4-044.235(477.43-21)«1918»

**Ю. Дякова, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: О.М. Завальнюк, д.і.н., професор**

ВІДКРИТТЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ – ПОДІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджено громадсько-освітній рух за українізацію вищої освіти, висвітлено діяльність організаторів та фундаторів, що стояли біля витоків ідеї заснування вишу та

святкові заходи, що були присвячені відкриттю осередка національної вищої освіти і науки в Україні – Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, українізація, Українська Центральна Рада, Установчі збори Тимчасовий уряд.

Розвиток освіти загалом й відкриття університетів зокрема є досить прогресивним явищем. Оскільки саме університет є тим осередком, духовна атмосфера якого максимально націлена на самореалізацію потенційних можливостей людини. Кам'янець-Подільський університет є перлиною нашого міста і завдяки своїм здобуткам входить до списку кращих вишів України.

Проте, далеко не всі задумуються над питаннями про історію виникнення, відкриття, проблем та перспектив розвитку нашого університету, багато цікавих аспектів, залишаються у тіні. Однак це є дійсно важливі питання, адже в стінах нашого закладу формувалася людина як особистість, зароджувалися різноманітні форми людської духовності, такі як релігія, мораль, студент набував необхідні знання, уміння, внаслідок чого зароджувалось чимало геніальних думок, відбувалось й становлення цілих наукових студій. Тому ці питання заслуговують на серйозне дослідження з боку істориків, краєзнавців, та й просто любителів історичного минулого.

Досліджувана нами тематика вже була об'єктом з боку вивчення істориків Поділля, зокрема О.М. Завальнюка, А.О. Копилова, Е.М. Мельника, А.Г. Філінюка, О.Б. Комарницького, А.Ф. Сурового, А.П. Гаврищука, В.М. Даниленка, Ю.В. Телячого.

Кам'янець-Подільський державний університет не випадково називають одним із паростків національної вищої школи в Україні. Появі у Кам'янці-Подільському даного університету сприяли ті демократичні зміни, що відбулися у державному і суспільно-політичному житті після Лютневої революції 1917 року, оскільки вони охопили й освітню сферу.

Освіта в дореволюційній Україні перебувала під жорстким контролем імперських органів управління. Навчання велось російською мовою. Процеси демократизації, що розгорнулися з початком революції 1917 року, сприяли створенню умов для формування і розвитку національної освіти. Українська Центральна Рада, її Генеральний секретаріат взяли курс на українізацію шкільної мережі. Свій голос за національну вищу школу подала петроградська громада ТУПу. 9 березня вона поширила заяву, в якій чітко сформулювала вимоги допустити українську викладову мову і відкрити українознавчі дисципліни у всіх університетах, інститутах, академіях і вищих жіночих курсах України.

На негайному впровадженні української мови в навчальний процес наполягав Український кооперативний з'їзд, який відбувся 14-15 березня 1917 року. Збори українців Чернігова, скликані 18 березня місцевим відділом ТУПу, наполягали на повній українізації шкіл в Україні – від початкових до вищих. З ними солідаризувалися українці Воронежа і Воронежчини. У своєму листі до Голови Ради Міністрів Росії кн. Г. Львова вони висловили віру в те, «що скликання Установчих зборів Тимчасовий уряд відкриє і забезпечить шлях Соборній Україні до відродження 34 мільйонного українського народу на підставі українізації всіх шкіл на українській території і забезпечить права української мови».

Як правило, подібні звернення, листи, друкувалися у пресі, тим самим формуючи відповідну громадську думку і настрої серед освічених, політично активних українців.

УЦР у своїй першій відозві до українського народу, датованій 9 березня, задекларувала «в найблизшій часі право на зведення рідної мови по всіх школах, од нисших до вищих». 19 березня М.Грушевський сформулював завдання щодо українізації усіх ланок школи на українській землі [3, с.7].

В Україні в добу національно-визвольної революції українські уряди особливу увагу приділяли розвитку вищої школи. Це пояснювалося тим, що саме тут мала готуватись українська інтелектуальна еліта, така необхідна в період утворення і становлення Української держави.

Кам'янець-Подільський державний український університет заснований 1 липня 1918 року, відповідно до закону, прийнятого Радою міністрів Української держави і затвердженого гетьманом України П. Скоропадським 17 серпня 1918 р. [1, с.10].

До становлення молодого українського вузу доклали багато інтелектуальних зусиль і фізіологічної праці десятки видатних діячів українського національного відродження, а також сотні пересічних громадян України.

Ідея заснування університету народилася восени 1917 року і належала трьом видатним діячам краю – Олімпіаді Пащенко, голові повітової земської управи, Олександрові Шультінському, голові міської управи, та Костю Солусі, голові Подільської губернської організації «Просвіта» [1]. Однак через зміну політичної ситуації в місті реалізацію задуму довелося відкласти. До нього повернулися аж на початку наступного року. 4 січня 1918 року на засідання думи було ухвалено рішення звернутися до Центральної Ради з проханням відкрити у Кам'янці якщо не університет, то філію Київського народного університету [2].

Слід відзначити, що велику роль в успішному проведенні підготовчих заходів, пов'язаних із відкриттям університету у Кам'янці-Подільському, відіграв Іван Огієнко. Він виявив непохитну твердість в реалізації курсу на створення ще небувалого в історії українців їх національного університету, переконував колег по Київському народному університету, міністра освіти й мистецтва професора М.Василенка, членів комісії і В.Вернадського. Організаційний талант реалізовувався і в ремонті навчальних приміщень, і мобілізації дефіцитних матеріалів та приладдя. Він відстоював інтереси незаможного студентства, і його ключова роль у влаштуванні всеукраїнського свята відкриття університету, яке відбулось 22 жовтня 1918 року, є неоціненна [1, с.11].

На це свято прибуло кількасот гостей зі всієї України, серед них – посланець Гетьмана генеральний хорунжий Лібов, ректори Чернівецького і Київського університетів, заступник міністра освіти П.Холодний, десятки представників від політичних, державних, релігійних, громадських і молодіжних організацій Поділля, Галичини, Київщини, надійшло близько 400 вітальних адрес, понад 1000 телеграм з усіх куточків України, а також з-за кордону. У святі взяли участь і широкі кола кам'янецького громадянства [3].

Отже, відкриття університету заклало підвалини вищої освіти на Поділлі.

Список використаних джерел та літератури

1. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка Історичний нарис Кам'янець-Подільський «Аксиома»2009
2. Даниленко В.М., Завальнюк О.М., Телячий Ю.В. Освіта в роки національно-демократичної революції (1917-1920) Кам'янець-Подільський : «Абетка-Нова» 2005.
3. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Дослідження. Документи. Матеріали. Кам'янець-Подільський : «Аксиома» 2008.

The article examines the socio-educational movement for the Ukrainianization of higher education, highlights the organizers and founders who stood at the origins of the idea of founding higher education and celebratory events devoted to the opening of the center of national higher education and science in Ukraine - the Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University.

Key words: *Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University, Ukrainization, Ukrainian Central Rada, Constituent Assembly Provisional Government.*

УДК 94(477)«166»:327(438:470)

*А. Жондло, магістрантка II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: В.В. Газін, к.і.н., доцент*

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПОДІЛУ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ У ПОЛІТИЧНОМУ ДІАЛОЗІ ВАРШАВИ ТА МОСКВИ В 60-Х РР. XVII СТ.

У статті прослідковується виникнення та становлення концепції поділу козацької України у політичному діалозі Варшави та Москви в 60-х рр. XVII ст., особлива увага приділяється Андрусівській угоді.

Ключові слова: *Україна, Варшава, Москва, політика, концепція, Андрусівська угода.*

Стосовно становлення концепції поділу України у політичному діалозі Варшави та Москви в зазначений період існують різні точки зору. Серед них слід звернути увагу на точку зору професора Ключевського на те, що «Річ Посполита і Московська держава і поява спільного ворога у вигляді османської Туреччини для обох сторін була «Божим даром». Цю ж точку зору підтримав і В. Антонович, але він вважав що це був тільки перший крок в подальшому поділі України між Росією, Польщею і Туреччиною. Другим етапом були Бахчисарайський (1681-1682 рр.) і договір про «Вічний мир» (1686 р.). На нашу думку, період від Слободищенського трактату до Андрусівської угоди став своєрідним водорозділом, з якого почався поступовий, але незворотний процес ліквідації як української, так і польської державностей.

Метою роботи, на основі опублікованих джерел та наукової літератури, є аналіз самого процесу вироблення ідеї поділу козацької України між Варшавою та Москвою в 60-х рр. XVII ст., визначення чинників, які вплинули на польсько-московський консенсус.

З даної проблеми вийшли змістовні праці Т. Чухліба [10], О. І. Гуржія [4], О. А. Савича [6] та ін.

Отже, розпочнемо з того, що на початку 1667 р. сталася подія, яка кардинально вплинула на становище Української держави, її національну єдність. 13 січня уряди Росії та Польщі підписали в с. Андрусові поблизу Смоленська перемир'я терміном на тринадцять з половиною років. Згідно з договором, де повністю ігнорувалися інтереси власне України, територія на правому березі Дніпра переходила під цілковиту владу Польської корони. Тільки Київ з навколишньою місцевістю (кілька верст) передавався на два роки Росії [4, с. 52]. Польща їй ж повертала Смоленськ, Сіверську землю, офіційно визнавала входження Лівобережжя до складу Російської держави. Білоруські землі залишалися у межах Речі Посполитої. Офіційне право управління Запорожжям зберігалось за Росією і Польщею. Насправді Запорожжя визнавало управління лише з боку Росії [9, с. 200].

Варто наголосити, що переговорний процес між дипломатами Московської держави та Речі Посполитої, який призвів до відомих подій 1667 р., був започаткований ще за три роки до цього: 11 червня 1664 р. у невеличкому містечку Дуровичі (Білорусь), де зустрілися делегації обох «високих сторін». Починаючи з 1654 р., вони з невеликою перервою, викликаною Віленським перемир'ям 1656 р., перебували між собою в стані війни. Польську делегацію очолювали серадзький воєвода Х. Вержбовський та жмудський староста Є. Глебович, російську — князь Н. Одоєвський та боярин А. Ордин-Нащокін. Через місяць, 12 липня, під час восьмої зустрічі польських та російських дипломатів, останні заявили, що хочуть укласти «вічний мир» між царем і королем, але лише на умовах переходу під владу Москви Великого князівства Литовського, всієї території України та Запорожжя [1, с. 197]. З огляду на задекларовану неможливість виконання цих вимог польською стороною, переговори були відкладені й поновлені лише 1 січня 1666 р. під час з'їзду послів біля с. Звіровичі, що в Білорусі. Однак згодом, 10 травня, російсько-польська комісія перемістилася ближче до Смоленська, в Андрусово. Делегацію Речі Посполитої очолював відомий польський урядовець та дипломат К. Завіша, який і запропонував росіянам в обмін на великі територіальні уступки укласти тимчасовий мир терміном на 12, 15, 18 або 20 років. У свою чергу, московська делегація, якою вже одноосібно керував А. Ордин-Нащокін, відмовлялася від бажання володіти литовськими землями та Правобережною Україною, незважаючи на згоду Польщі поступитися Лівобережжям [3, с. 383]. 30 грудня 1666 р. поляки прийняли московські вимоги щодо поділу України й укладення миру на 10, 12 або 16 років. Рівно через місяць, 30 січня 1667 р., такий було підписано [9, с. 200].

Андрусівська угода стала завершенням російсько-польської війни 1654-1667 років. До миру з росіянами поляків змусив рокош (заколот) Є. Любомирського, що охопив значну територію Речі Посполитої. Андрусівський сепаратний договір визначив місце Московії, Польщі та України в системі міжнародних відносин 60-70-х рр. XVIII ст. За умовами сепаратного договору: припинялась польсько-московська війна 1654-1667 років; встановлювалося перемир'я на 13,5 років; під владою Московської держави залишалась Лівобережна Україна, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ; в складі Речі Посполитої залишалися Правобережна Україна (крім Києва) і Білорусь з Вітебськом, Полоцьком і Двінськом; Київ з околицями на два роки передавався Московії,

проте в умові була низка застережень, які давали можливість залишити Київ за Росією назавжди; Запорозька Січ мала перебувати під спільною владою обох держав; царський уряд зобов'язувався виплатити Польщі як компенсацію за втрачені шляхтою землі на Лівобережній Україні 1 млн. польських злотих (близько 200 тисяч рублів); Річ Посполита і Московія зобов'язувались у випадку татарських набігів на Україну разом виступити проти кримського хана та Османської імперії, що викликало з її боку ворожу реакцію, підсилену підтримкою Франції, Англії, Голландії та Австрії [2, с. 156].

Умови сепаратного перемир'я викликали велике незадоволення серед українського суспільства. Андрусівський сепаратний договір закріпив насильницький поділ української етнічної території на дві частини — Правобережну Україну і Лівобережну Україну, остаточно затверджений так званім Вічним миром в 1686 році [10, с. 201]. Проти Андрусівського сепаратного миру рішуче виступали гетьманські уряди П. Дорошенка, І. Брюховецького, П. Суховієнка, а згодом і Д. Многогрішного та І. Самойловича, які упродовж свого правління практично його не виконували. Після 1667 р. поглибився внутрішньополітичний розкол в Україні [7, с. 132].

Виникає питання – що ж спонукало Росію і Польщу фактично ігнорувати Українську державу. На той час Україна поділилася на два гетьманства – Правобережне і Лівобережне. Починається період перманентної спустошливої війни – Руїни (1663-1687) [8, с. 282]. Назва «Руїна» взята істориками з численних народних переказів та дум, що зазначають, як Україна доборолася «до краю, до Руїни». Гетьманом Лівобережної України був Іван Брюховецький (1663-1668), Правобережної – Павло Тетеря (1663-1665). Обидва вони зажили собі недобру славу чужинських поплічників [4, с. 53].

Таким чином, з середини 60-х рр. XVII сторіччя Україна стає ареною російсько-польського протистояння, що добре відчувається в тактиці гетьманів і старшини, в поведінці яких усе більше проглядаються риси амбітності, егоїзму, ігнорування загальнонаціональних інтересів. Врешті-решт це приводить до того, що в Україні ведеться міжусобна боротьба, з якої мають зиск лише сусіди. Незважаючи на те, ще упродовж другої половини 60-х – першої половини 70-х років суспільно-політичний розвиток козацької України характеризувався поліцентризмом політичної влади і розчленованістю її території, все ж формально продовжувала існувати єдина державна структура – Українська козацька держава.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрусак М. До історії боротьби між П. Дорошенком та П. Суховієм в 1668–1669 рр. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. 150. Львів, 1929. С. 197–198.
2. Галактионов И. В. Из истории русско-польского сближения в 50-60-х годах XVII века (Андрусовское перемирие 1667 г.). Саратов, 1960. 230 с.
3. Галактионов И. В. Россия й Польша перед лицом турецко-татарской агрессии в 1667 г. // Россия, Польша й Причерноморье в XV - XVIII вв. Москва : Наука, 1979. С. 382-389.
4. Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII ст. – XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1996. С.51-54.
5. Поділ України на Правобережну і Лівобережну // URL: <https://history.vn.ua/book/socpolitukrsaspekt/27.html>

6. Савич О. А. Андрусівське перемир'я 1667 р. // Наукові записки Інституту історії та археології АН УРСР. Кн. 2. Київ. Наука, 1946. С. 131-151.
7. Санин Г.А. Правобережная Украина и русско-польские переговоры 1667 г. в Москве // История СССР. 1970. № 1. С. 128-136.
8. Санин Г.А. Русско-польские отношения 1667-1672 гг. и крымско-турецкая политика в Восточной Европе // Россия, Польша и Причерноморье в XV-XVIII вв. М. : Наука, 1979. С. 276-286.
9. Субтельний О. Україна : історія. Київ : Либідь, 1993. С. 200-201.
10. Чухліб Т. Гетьман П. Суховієнко (Суховій) у союзі з Кримським ханством проти Польщі і Росії // Українська козацька держава: витоки і шляхи історичного розвитку. 2000. Вип. 7. С. 199–209.

The article is followed by the emergence and development of the concept of separation of Cossack Ukraine in the political dialogue between Warsaw and Moscow in the 1660's. Special attention is paid to the Andrusiv agreement in the 17th century.

Key words: *Ukraine, Warsaw, Moscow, politics, concept, Andrusiv agreement.*

УДК 94:314.151.3(=161.2)(571.6)

*Кібкало Я., магістрантка I-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: Сидорук С. А., к.і.н., доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКОГО РУХУ ПОДОЛЯН ДО ЗЕЛЕНОГО КЛИНУ

В статті визначено особливості переселення подолян до Далекого Сходу. Проаналізовано причини переселення, зазначено статистичні дані. Звертається увага на фактори, що сприяли або стояли на заваді переселенню. Відображено комплекс заходів, спрямованих на допомогу переселенцям.

Ключові слова: *Зелений Клин, Поділля, переселенський рух, східна українська діаспора, еміграція.*

Переселення українців на територію Російської імперії, а саме на Далекий Схід, в середині ХІХ – на початку ХХ століття є вельми глибоким та багатогранним питанням. Шукали кращої долі чи втікали від гіршої? Їхали за 12 000 кілометрів у пошуках нового дому, чи з горем покидаючи рідний край?

Українські поселення на Далекому Сході почали формуватись після приєднання Приамур'я та Уссурійського краю до територій Російської імперії згідно Айгунського (8 грудня 1858 р.) та Пекінського (2 листопада 1860 р.) договорів [3, с. 54]. Ця територія згодом і отримала українську назву – Зелений Клин. Масове ж переселення українців розпочалось з 80-х років ХІХ століття. У березні 1883 року перші два пароплави вирушили з Одеси до Владивостока, на яких знаходилось півтори тисячі переселенців – селян із Чернігівської губернії – які й почали якраз масово заселяти Далекий Схід [1, с. 6]. То був лише початок до масової еміграції українців на Зелений Клин. Саме кінець ХІХ століття є характерним для великого переселенського руху українського народу. Переселення не було однотипним, а було процесом складним та багатогранним, і мало різні форми. Часом форма була примусовою, в більшості ж – добровільною.

Спостерігаючи за еміграційним процесом до Далекого Сходу, подоляни не змогли залишитись осторонь. Відомий далекосхідний учений 20-х років проф. А. П. Георгієвський виділяв три причини, які найчастіше спонукали селян до переселення: 1) недостатнє земельне забезпечення й накопичення надлишкової праці в селі; 2) пільги, надавані переселенцям; 3) казкові уявлення про багатство краю [4].

Поселенцям на Далекому Сході указом сенату від 27 квітня 1861 року були обіцяні наділи в 100 дес. на сім'ю, їхні землі звільнялися від оброчної податі, а переселенці – від подушного податку назавжди і від призову на військову службу протягом 10 років. Для порівняння, в центральній Росії середній селянський наділ становив 3,3 десятини, а в Чернігівській губернії – 8 десятин [2, с.47].

Подоляни ставились до далекої подорожі спочатку доволі обережно – наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття частка подолян в переселенському русі до Далекого Сходу була дуже незначною. Так, за даними М.А. Якименка, за Урал у 1902 році з Подільської губернії переселилося лише 292 родини в кількості 1658 осіб, причому найбільшу кількість (562 особи) дав Ушицький повіт, а вихідців з Кам'янецького, Летичівського та Проскурівського повітів не було зовсім. Щоб вибрати собі місце проживання з Ушицького повіту вирушило всього 15 ходоків від 80 осіб чоловічої статі, з Кам'янець-Подільського – 5 від 29 осіб, з Летичівського – 2 від 10 осіб. В період найбільшого піднесення переселенського руху, порівняно з іншими губерніями виходу, Подільська поступово висувається на одне з чільних місць у Російській імперії. Якщо в 1908 році вона займала лише 20 місце за чисельністю переселенців, то в 1909 р. – 13, а в 1910 р. – 9, і станом на 1 липня 1911 р. – 8 [5, с. 310].

У 1907-1914 рр. найбільша кількість подільських переселенців вирушала саме на Далекий Схід – 38,2%. Значна частина вихідців з Летичівського (50%), Кам'янецького (51%), Ямпільського (61%), Могилівського (75%) та Ушицького (86%) повітів осіла на Далекому Сході. Селяни зі Старої Ушиці, Уванковець та Зарічанки навіть заснували в Примор'ї село Кам'янець-Подільське [2, с.48].

Дані щодо кількості подолян, що переселились на території Зеленого Клину є вельми неточними. По-перше, часто до переселенців відносили і ходоків – тих, хто прагнув лише оглянути землі, та повернутись назад. Так само, облік вівся на переселенських пунктах, через які не проходили всі переселенці. Існували самовільні переселенці, яких також не враховували. Самовільне переселення селян – характерне явище для всього часу переселенського руху. Л. Складаров вважає, що самовільні переселенці в Південно-Західному краї склали 93617 осіб, або 31,2% [5, с.312].

Основний переселенський контингент склали найбідніші верстви села. Наведемо приклад: із 181 сім'ї, що переселилась в 1904 р. з Поділля до Сибіру, третина була безземельною, останні володіли на батьківщині в середньому по 1,6 дес. на сім'ю. Бюджет переселенської сім'ї становив перед виходом на нові місця всього 290 крб., тоді як для придбання будинку і присадибної ділянки, скажімо, в Томській губернії, потрібно було не менше 500 крб. Переважна більшість мігрантів і на новому місці була приречена на жалюгідне існування. Немало їх повернулось на батьківщину остаточно розорених далекими мандрами (22,7% за 1896-1916 рр.) [6, с.22].

Слід відзначити, що на переселення йшли не тільки селяни, хоча їх було найбільше. Переселялись також нижні військові чини, міщани і дворяни. Для останніх створювались дворянські ділянки. 29 травня 1906 р. міщанин м. Кам'янця-Подільського Іван Гречук подав клопотання про переселення в Приморську область, де на казенних землях вже облаштувався його син. Заяву міщанина було задоволено, а йому із родиною видано свідоцтво на пільговий проїзд залізницею до станції Нікольськ-Уссурійський Приморської області [2, с.52].

Керуючись даними таких дослідників, як О.М. Макарової та М.А. Якименка, можемо стверджувати, що найбільш інтенсивними для переселенського руху з Поділля стали 1908-1910 рр. [6, с.311]. Не дивлячись на те, що ці дані є наведеними в документах, що раніше перебували в Кам'янець-Подільському державному архіві, також не дивлячись на те, що вони є опорними для більшості досліджень, варто зважати на те, що вони не можуть бути точними. Адже статистика велась лише для офіційних переселенців. А за даними відомого дослідника М.А. Якименка близько 37 % переселенців вирушало в дорогу без оформлення належних документів [5, с.309].

Отже, основний контингент переселенців на Далекий Схід з Поділля складала найбільш бідніші верстви села. Характер переселення подолян до Далекого Сходу був добровільно-примусовим. Не маючи засобів для проживання на рідній землі, вони змушені були йти до далеких земель, ризикуючи власним життям. Існувала і серйозна зовнішня причина – політика Російської імперії, якій переселення було вигідним. Кількість переселенців, на жаль, теж можемо назвати лише приблизно, адже статистичні дані не враховували ні ходоків, ні самовільних переселенців. Селяни ж, попри все, часто вирушали в дорогу без оформлення документів належним чином.

Список використаних джерел та літератури

1. Зелений Клиן. Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Черномаз. Владивосток : Вид-во Далекосх. федерал. ун-ту, 2011. 288 с.
2. Макарова О. Переселення подолян з території сучасної Хмельниччини на Далекий Схід на початку ХХ ст. // Хмельниччина. Дивокрай: науково-краєзнавче видання. 2004. №1-2. с. 47-53
3. Попок А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. 1998. № 6. С. 54-68.
4. Українці на Далекому Сході (1883 - 1922) // Освіта. – 2009 // URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/history/4724/>.
5. Якименко М.А., Макарова О.В. Чисельність подільських селян-переселенців до Азійської Росії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / [редкол: В.А. Смолій, Л.В. Баженов (відп. ред), О.М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський, 2005. Т.1. : 10-річчю Центру дослідження історії Поділля присвячується. С. 309-318.
6. Якименко М. А. Участь подільських селян в міграційних рухах на Україні (1861-1917 рр.) // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. 1985. С. 21-22.

The article outlines the peculiarities of population relocation of the Podolsk province to the Far East. The causes of resettlement are analyzed, statistics are indicated. Attention is drawn to the factors that contributed to or prevented resettlement. A set of measures aimed at assisting settlers is shown.

Key words: Green Wedge, Podillya, resettlement movement, eastern Ukrainian diaspora, emigration.

УДК 027.7:378.4(477.43)«1918/1920»

*А. Климчук, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: Завальнюк О. М., д.і.н., професор*

БІБЛІОТЕКА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПРОБЛЕМА ТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ (1918-1920 РР.)

У статті висвітлено передумови створення та напрями діяльності книгозбірні Кам'янець-Подільського державного українського університету упродовж 1918-1920 рр. Визначено внесок І. Огієнка у формування фонду бібліотеки. Розкрито персональний склад працівників книгозбірні та їх діяльність щодо інформаційного забезпечення запитів користувачів.

***Ключові слова:** Кам'янець-Подільський державний український університет, бібліотека університету, Іван Огієнко.*

Відомим є один із феноменів Івана Огієнка – це феномен бібліофіла, поціновувача та збирача книг [10, с. 425-452; 9, с. 48]. Книга для ученого завжди була великим дивом, «святом Великоднім» [10, с. 426; 9, с. 48]. Упродовж всього життя Іван Огієнко зібрав кілька книжкових колекцій: київську, кам'янець-подільську, варшавсько-холмську та канадську. Кам'янець-Подільська колекція, про яку згадує дослідниця І. Огієнка Є. Сохацька, – це фонд бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – К-ПДУУ). Дослідники писали: «Мав нагоду бачити, яка сильна, творча особовість ректора, професора, доктора Івана Огієнка вітала, як опікунчий дух, над бібліотекою. Можна сказати, що вона тому й стала головною установою Університету» [1, с. 143-144; 2, с. 9].

Метою даного повідомлення є висвітлення засад створення та головних напрямків діяльності книгозбірні Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918-1920 рр.

В день відкриття університету ректорові І. Огієнку єпископ Дмитрій подарував від імені київського митрополита і Собору Києво-Печерської лаври Острозьку Біблію 1581 року зі словами: «Ховайте її в своїм серці, нехай вона Вам показує шляхи у Вашій праці» [5, с. 3; 9, с. 52]. Саме з цією Біблією І. Огієнко не розлучався все життя. Вона знаходилася в бібліотеці митрополита Іларіона в Митрополитальній палаті в Вінніпегу. «Нема пам'ятки, – пише І. Огієнко, – ціннішої над Острозьку Біблію в усій літературі цілого слов'янства!» [8, с. 19; 9, с. 51].

Процес створення й організації діяльності бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, яка невдовзі відзначатиме 100-річчя від часу заснування, мав свої особливості. По-перше, книгозбірня не мала початкового фонду; по-друге, її створення розпочалося вже наприкінці літа 1918 р., тобто за два місяці до початку занять в університеті. [2, с. 7].

Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету, яка згодом отримала назву фундаментальної, почала функціонувати 5 вересня 1918 р., ще до офіційного відкриття вищого навчального закладу. Першочерговим завданням діяльності бібліотеки було комплектування фондів для забезпечення літературою освітнього процесу трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та богословського, а згодом сільськогосподарського та правничого. Упродовж 1918-1920 рр. книжковий фонд бібліотеки зріс зі 114 документів, подарованих ректором І. Огієнко, до 35951 примірників. До формування фонду бібліотеки долучилися: Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові (408 прим.); Статистичний комітет губернського правління (6660 прим.); міська чоловіча гімназія (2716 прим.); Кам'янець-Подільське церковне історико-археологічне товариство; бібліотека Київського університету св. Володимира; департамент середніх і вищих шкіл Міністерства народної освіти; Кам'янець-Подільська духовна семінарія; Собор Києво-Печерської лаври (Острозька Біблія, 1581 р.) [7, с. 17].

Для отримання необхідної літератури використовувались будь-які можливості. Прагнучи забезпечити наукову роботу з історії, бібліотекарі апелювали до міністра народної освіти УНР, щоб позитивно вирішилось питання про передачу Кам'янець-Подільською Духовною семінарією до університетської книгозбірні всіх томів «Сборника імператорського исторического общества». Крім того, з Кам'янецької гімназії просили передати для викладання класичної філософії наявні томи грецьких і римських авторів, а також «Журнали министерства народного просвещения».

Формування фондів бібліотеки проводилось з урахуванням замовлень викладачів та студентів університету і проходило швидкими темпами. Вже в 1919 р. фонд книгозбірні налічував 19872 книги, в жовтні 1920 р. – 33258 примірників. На час першої реорганізації у січні 1921 р. містив 35951 примірник.

Бібліотека університету співпрацювала з видавництвами, які в 1919-1920 рр. перебували в Кам'янці-Подільському. Для освітніх потреб видавництво «Дністер» надрукувало твори класиків української літератури Т. Шевченка, С. Руданського, Л. Українки, В. Стефаника та ін. У кам'янецьких видавництвах побачили світ підручники, історичні, мовознавчі, літературні твори.

Бібліотекарі та викладачі університету у важкий час війни та громадянського протистояння не лише намагались акумулювати для навчальної та наукової роботи книжковий фонд, але й зберегти для нащадків архівні документи про видатних українських діячів. 21 лютого 1920 р. до бібліотеки університету передано справу народного месника Устима Кармелюка в 4-х частинах. Наголошувалося, що справи мали велике значення для історії України «...і повинні бути збережені, як історичні документи Української держави». Під керівництвом професора П. Клименка матеріали про діяльність У. Кармелюка досліджували студенти університету.

Бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету вирізняло те, що в її організації й діяльності важливу роль відіграли особистості, які згодом стали видатними бібліотекознавцями, бібліографами. В 1919-1920 рр. у бібліотеці Кам'янець-Подільського університету працювали відомі книгознавці та бібліографи С. Сірополко, Л. Биковський, Ю. Іванів-Меженко, М. Ясинський.

Вони доклали багато зусиль для налагодження роботи книгозбірні. Завідувачем бібліотеки призначено С. Сірополка, автора численних статей з бібліотекознавства, який в 1919 р. у Кам'янці-Подільському видав книгу «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотехнічного діла» [7].

Іван Огієнко запросив на посаду організатора і керівника бібліотеки Івана Сливку, який мав досвід створення двох книгозбірень: у Брусиліві – шкільної, в рідному містечку Тальному – бібліотеки-читальні для дорослих. Розуміючи, що І. Сливка не має вищої освіти, І. Огієнко надав йому статус помічника бібліотекаря, сподіваючись підібрати на посаду бібліотекаря більш кваліфікованого працівника. На допомогу І. Сливці було призначено відомого бібліофіла, організатора Єпархіальної бібліотеки та бібліотеки Давньосховища Ю. Сіцінського. Саме він з 9 листопада 1918 до 20 лютого 1919 р. працював помічником бібліотекаря, а з 27 серпня 1919 р. – головою бібліотечної комісії та всіляко сприяв формуванню та фонду й нормативно-правової бази функціонування бібліотеки [2, с. 8].

З 25 квітня 1919 р. на посаду помічника бібліотекаря був призначений М. Ясинський, який у 1920-1922 рр. очолив бібліотеку. Восени 1919 р. посаду помічника бібліотекаря обійняв Л. Биковський – працівник Всенародної бібліотеки України. У 1919 р. деякий час бібліотекарем працював приват-доцент М.А. Плевако – перший легітимний керівник книгозбірні [2, с. 8].

Ректор постійно тримав у полі зору стан комплектування й організацію роботи бібліотеки, підсилював її кадрами, збільшував штат. На 1 січня 1920 р. сформувався колектив у складі бібліотекаря, 3-х його помічників та 14-ти урядовців. Працівниками бібліотеки того часу були: бібліотекар – С. Сірополко, помічники бібліотекаря – Л. Биковський, І. Сливка, М. Ясинський, урядовці: І. Ардатов, В. Віку, О. Гадзинська, О. Гудзій, К. Значківська, В. Кімелі, О. Кімелі, З. Опольська, С. Соханевич, В. Харків, О. Харківа, О. Яценко та ін. Крім С. Сірополка, М. Ясинського, О. Федорової – всі були студентами університету [4, с. 91].

У жовтні 1920 р. виконуючий обов'язки завідувача книгозбірні університету М. Ясинський, підводячи підсумки роботи за два роки її існування, з оптимізмом писав: «...Бібліотека нашого університету починала жити, працювати, закладаючи перші цеглини великої будівлі, яка мусить зрости і стати на рівень світових бібліотек, упорядкованих згідно вимог сучасного бібліотечного знання». Однак, прагненням відомого бібліографа не судилося здійснитися. У буремні 1920-ті рр. університет зазнав низки реорганізацій, а фонди його книгозбірні було розпорошено серед кількох навчальних закладів.

Завдяки проведеним упродовж 1919-1920 рр. організаційним заходам бібліотека К-ПДУУ отримала статус фундаментальної. У її роботі визначилася тенденція наближення книги до читача, було створено книжкові зібрання семінарів, окрему книгозбірню фізико-математичного факультету, що функціонує у складі університетської бібліотеки й дотепер, картковий каталог, а планування роботи книгозбірні координувалося на щотижневих засіданнях Бібліотечної ради.

Досвідчені фахівці формували бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету на засадах тогочасної теорії і практики бібліотечної справи. Їх зусиллями були підготовлені нормативні документи

університетської бібліотеки «Статут Бібліотечної ради», «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету», «Правила читальні» [2, с. 9].

Для вирішення вузькофахових проблем та поточних питань роботи бібліотеки ректор 24 жовтня 1918 р. створює Бібліотечну комісію [4, с. 91]. Перед бібліотечною комісією були поставлені завдання: «а) установа способу придбання книг та журналів, який спосіб стверджується правилами Університету (тобто санкціонується ректором); б) стеження за правильністю й пильністю ведення... каталогів і списків; в) пильнування дійсної і своєчасної доставки замовлених книжок; г) знешкодження дефектів; д) установа способу установки книжок по шахрам та їх катальогів; е) установа кращих правил видачі та повернення назад книжок; є) взагалі все те, що стосується власне до ученої часті Бібліотеки» [4, с. 92].

21 січня 1920 р. професорською Радою (протокол № 48) ухвалені «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету» з 6-ти розділів: 1. Завідування бібліотекою. 2. Порядок придбання книг 3. Професорські лектори. 4. Читальня при бібліотеці. 5. Видавання книг додому. 6. Ревізія бібліотеки. Завідування бібліотекою покладалося на бібліотекаря, а «догляд по ученій часті» на Бібліотечну комісію. [4, с. 92].

Згідно з цим документом, літературою могли користуватись «в першу чергу професура Кам'янець-Подільського державного університету та українське студентство, в другу чергу – інші читачі, яким таке користування буде дозволено Ректором Університету». Читачі, які не мали стосунку до університету повинні були вносити щомісячну абоненту плату. Зібрані кошти спрямувалися на реставрацію книг та придбання канцелярських товарів для бібліотеки. Ректор особливо звертав увагу на проблему збереженості книг. Свідченням цього є те, що в низці пунктів Правил користування зазначалося: «У випадку втрати чи ушкодження книжок читачі відповідають за них відплатою всієї дійсної вартості. В разі недодержання цих правил читач позбавляється наданого права користування бібліотекою». У зв'язку із труднощами періоду становлення бібліотека працювала не щодня, а двічі на тиждень. З цих причин на пропозицію І. Огієнка, Рада професорів ухвалила: «до встановлення більш-менш нормальних обставин життя утриматися видавати книги на дім студентам» [3, с. 206].

Отже, у період 1918-1920 рр. працівники бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету сформували, за сприянням ректора І. Огієнка, потужний, унікальний за змістом та видами документів фонд, що сприяв підготовці національних кадрів у просвітницькій діяльності на благо України.

Список використаних джерел та літератури

1. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ століть. Хмельницький, 1995. С. 143-144.
2. Копилов С. А. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: від заснування до сьогодення. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. Вип. 4. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. С. 7-11.

3. Ляхощкий В. В. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету в добу революції (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. Вип. 2. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. С. 206-213.
4. Ляхощкий В. В. Книга творить людину... (Сторінки з літопису заснування університетської бібліотеки у Кам'янці-Подільському). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. Вип.1. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. С. 88-99.
5. Нова Рада. 1918. № 195. 24 (11) жовтня.
6. Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: етапи розвитку, стан і перспективи. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. Вип.1. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. С. 99-105.
7. Прокопчук В. С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: історичний нарис; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, наукова бібліотека. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 284 с.: іл.
8. Слово Істини. 1950. Ч. 9 (33).
9. Сохацька Є. І. Штрихи до портрету Івана Огієнка – книголюба (за матеріалами його перших канадських журналів – «Слово істини» та «Наша культура»). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. Вип.1. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. С. 48-54.
10. Тимошик М. «Лишусь на віки з чужиною ...» Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження. Вінніпег-Київ : Науково-видавничий цент «Наша культура і наука», 2000. С. 425-450.

The article describes the preconditions for the creation and activities of the campus of the Kamenets-Podilskyi State Ukrainian University during 1918-1920. The contribution of I. Ogienko to the formation of the library's fund was determined. The personal composition of the bookkeeping staff and their activities concerning the information support of user queries is disclosed.

Key words: Kamenets-Podilskyi State Ukrainian University, University Library, Ivan Ogienko.

УДК 930.1:70(436.1)«1908/1912»

**А. Ковальчук, магістрант І-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: О. М. Федьков, д.і.н., професор**

ГАЗЕТА «ПРАВДА» (ВІДЕНСЬКА) В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена аналізу праць істориків, пов'язаних із діяльністю газети «Правда», яка видавалася у Відні. Охарактеризовано погляди вчених, щодо видання друкованого органу під керівництвом Льва Троцького.

Ключові слова: історіографія, газета «Правда», Л. Троцький, А. Іоффе, М. Меленевський, Відень, соціал-демократи.

Актуальність. Періодичні видання є важливим джерелом з історії політичних партій. Газета «Правда» – це одне з найвпливовіших видань РСДРП, яке висвітлювало діяльність соціал-демократів у Російській імперії та європейських країнах, публікувало матеріали, що стосувались організації революційної

діяльності на основі висновків революції 1905 року. Газета вступала в диспут із іншими соціалістичними виданнями щодо перспектив майбутньої революції та соціалістичного устрою. Проте в історичній літературі зустрічаємося з неоднозначними оцінками вчених щодо мети та завдань цієї газети. Тому аналіз праць учених уможливить з'ясувати правдиву роль «Правди» в суспільно-політичному житті Російської імперії початку ХХ ст.

Мета: охарактеризувати погляди істориків на діяльність газети «Правда».

Дослідження обставин видання, змісту та значення газети «Правда», яка видавалася з 1908 по 1912 рр., дозволяє виокремити три періоди. У 1920-ті рр. вийшли перші праці, в яких висвітлювалась діяльність газети «Правда». Попри те, що в країні існувала певна свобода наукової творчості, на погляди авторів впливала атмосфера ідейно-політичної боротьби фракцій в більшовицькій партії. Одним з перших досліджень із проблеми стала праця історика та колишнього спілчанина А. Ріша «Очерки по истории украинской социал-демократической «Спілки» [9], видана в 1926 р. в Харкові. Автор описав історію «Спілки» від її створення до зникнення з політичної сцени. Окремий підрозділ присвячений висвітленню діяльності організації під час роботи над «Правдою», називаючи його «Період «Правди» та провінційного бюро». Дослідник акцентував увагу на визначній ролі у виданні газети саме спілчанських діячів, а не Л. Троцького.

Важливим джерелом, яке було видане в цьому періоді, є мемуари самого Л. Троцького [1], які здійснили головний вплив на історичні дослідження щодо «Правди». Автор обмежується спогадами про роботу над періодичним виданням незначною згадкою. Цікавим моментом є те, що він навмисне не згадує частину своїх колег по роботі над газетою. Це зумовлено сталінськими репресіями проти тих осіб, які співпрацювали із ворогами вождя, тому Л. Троцький, очевидно, замовчував їхні імена, щоб не зашкодити.

Другий період дослідження «Правди» розпочався у 1930-ті рр. і тривав до розпаду Радянського Союзу. Він характеризувався вкрай негативною характеристикою ролі цього видання та його головного редактора Л. Троцького. Такі підходи започаткувала «История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)» [4], опублікована в 1938 р. У розділі «Боротьба більшовиків проти Троцькізму. Серпневий антипартійний блок» в негативному світлі описується діяльність «Правди» та Л. Троцького. Газета називається «меншовицькою», а сам Л. Троцький – «меншовиком-отзовістом». Заодно О. Рикова, Л. Каменєа та Г. Зінов'єва оголошують таємними агентами Л. Троцького. Таке звинувачення в науковій літературі, зумовлене піком сталінських репресій за повне підкорення партійного апарату диктату «вождя» та дискредитації інших впливових функціонерів [4, с.131-132]. Зазначені критичні оцінки газети «Правди», що видавалася під егідою Л. Троцького, стали на довгий час трендом радянської історіографії.

У дослідженнях 1940-1991-хх рр., в яких згадувалося про публікацію газети «Правда» у Відні, провідними стали праці, присвячені історії Комуністичної партії Радянського Союзу та історії Комуністичної партії України. У період брежнєвського «застою» дослідження, присвячені вивченню історії партії, не змінили свого трактування діяльності газети «Правда» та її редакційної колегії. В «Історії Комуністичної партії Радянського Союзу» [7], яка була видана в шести

томах, у другому томі «Партія більшовиків у боротьбі за повалення царизму» [7] 1967 р., висвітлювалися події 1904–1917 рр. На відміну від «короткого курсу» «Історії ВКП(б)», це видання не називало «Правду» «меншовицькою», але членів її редакційної колегії іменувало «опортуністами» [7, с. 280].

У 1971 р. вийшла праця «Нариси історії Комуністичної партії України» [8], у якій газета «Правда» згадувалася в контексті діяльності різних соціалістичних угруповань на території України та боротьби більшовиків проти цих політичних об'єднань. У цьому виданні «Правда» характеризувалася як друкований орган «Спілки», діячі якої співпрацювали з Л. Троцьким [8, с.104]. На сторінках праці «История КПСС» [5] 1976 р., за редакції Б. Пономарьова, подавалася негативна оцінка діяльності Л. Троцького та його газети. Побіжна згадка про видання «Правди» зустрічається в розділі під назвою «Боротьба більшовиків за партію, проти одзовістів та троцькістів» [5 с.120]. У 1982 р. вийшло перевидання цієї праці, але змін в переосмисленні попередніх тез не відбулось [6].

Таким чином, в радянській історичній літературі зустрічаємо негативну оцінку діяльності редколегії газети «Правда» та Л. Троцького. Зазвичай містилися лише згадки про публікацію досліджуваного нами періодичного видання на сторінках праць з історії Комуністичної партії Радянського Союзу або радянської України в контексті боротьби більшовиків та В. Леніна проти «троцькістів, опортуністів та ліквідаторів». Унаслідок ідеологічних причин радянські історики не здійснили об'єктивного наукового аналізу діяльності Л. Троцького та газети «Правда».

У сучасній історіографії висвітленням історії газети «Правда» займалась низка вчених. Для цього періоду притаманні відсутність ідеологічних заборон і свобода наукової творчості, розширення джерельної бази наукових досліджень. Сучасний період є найбільш плідним у дослідженні «Правди». Одним із перших, хто взявся за переосмислення біографії Л. Троцького, був російський вчений Д. Волкогонов. У монографії «Троцкий» [3] автор акцентував увагу на політичних поглядах цього історичного діяча, його взаємозв'язках із іншими політичними постатями. Проаналізувавши листування, мемуари, а також публіцистику Л. Троцького, Д. Волкогонов лише мимохідь згадав про «Правду», в контексті його співпраці з іншими діячами соціал-демократії, які допомагали в редагуванні газети.

Інший дослідник, який спеціалізується на вивченні меншовицької течії в РСДРП, І. Урілов в праці «История российской социал-демократии (меньшевизма)» [11], фрагментарно згадує про діяльність газети під керівництвом Л. Троцького в контексті його зближення із меншовиками.

Серед російських авторів варто відзначити Г. Чернявського та Ю. Фельштинського, які найґрунтовніше описують діяльність Л. Троцького над виданням «Правди» та роль останньої в соціал-демократичному русі. Своє дослідження «Лев Троцкий. Революционер. 1879–1917 гг.» [13] автори присвятили висвітленню революційної роботи відомого політичного діяча. Вони характеризують Л. Троцького як головного редактора, висвітлюють головні ідеї троцькістської газети. Важливе значення має висвітлення вченими контексту функціонування газети, зокрема з'ясування причин і сутності конфлікту

Троцького із Леніним щодо діяльності «Правди» як позафракційної об'єднаної газети РСДРП.

Г. Чернявський у монографії «Лев Троцкий» [14] розширив біографічне дослідження діяльності Л. Троцького, не обмежуючись лише його революційною роботою, але й висвітлюючи подальшу його долю. Водночас, діяльність газети описується лаконічніше, з акцентом на головних моментах, але основна лінія не заперечує основних висновків згаданої спільної праці Г. Чернявського та Ю. Фельштинського.

В українській історіографії слід звернути увагу на працю О. Федькова «Українська соціал-демократична спілка на початку XX ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності» [12], в якій цілий розділ присвячений газеті «Правда». Дослідник з'ясував обставини її започаткування як друкованого органу «Спілки», перехід газети під керівництво Л. Троцького, взаємини останнього з спілчанами, визначив членів редколегії газети, вказав на позафракційність газети, її об'єднанчі прагнення в соціал-демократичному русі.

Газета «Правда» відображена в сучасній довідковій літературі. У працях «Журналистика русского зарубежья XIX-XX веков» [2] та «Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века : энциклопедия» [10] діяльність газети висвітлено на достатньому рівні: визначено постійних членів редакційної колегії, хронологію періодичного видання, головні етапи діяльності та головний ідейно-політичний зміст, який намагалась донести газета до читачів.

Отже, дослідження газети «Правди» здійснювалося трьома періодами. У першому періоді, у 1920-ті рр., з'явилися перші праці, в яких характеризувалося зазначене видання. Проте ідейно-політична боротьба в РСРП, зокрема переслідування Л. Троцького, заважала об'єктивній характеристиці газети. Особливістю історіографії радянського періоду є те, що публікація «Правди» висвітлюється в контексті дослідження історії більшовицької партії та боротьби В. Леніна за керівну роль в партії проти інших діячів соціал-демократів, тому даним дослідженням притаманний негативний опис діяльності «троцькістської газети».

Для історичних досліджень останніх десятиліть притаманне різнопланове висвітлення діяльності газети, кожен із авторів висвітлює діяльність періодичного видання з погляду досліджуваної тематики, тому при аналізі різних наукових праць можна здійснити багатоаспектне, комплексне висвітлення діяльності «Правди».

Список використаних джерел та літератури

1. Троцкий Л. Д. Моя жизнь: Опыт автобиографии. Т. 1–2. Москва : Панорама, 1991. 624с.
2. Бережной А. Ф., Волковский Н. Л., Громова Л. П. Журналистика русского зарубежья XIX-XX веков : учеб. пособие /под ред. Г.В. Жиркова. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. 320 с.
3. Волгогонов Д. С. Троцкий. Политический портрет. В двух книгах. Кн. 1. Москва : «Новости», 1992. 416 с. ил.
4. История Всесоюзной Коммунистической партии (Большевиков). Москва : Издательство ЦК ВКП(б) «Правда», 1938. 350 с.
5. История коммунистической партии Советского Союза. Издание 5-е, дополненное / Под ред. Б. Н. Пономарева. Москва : Издательство политической литературы, 1976. 782 с.

6. История коммунистической партии Советского Союза. Издание 6-е, дополненное / Под ред. Б. Н. Пономарева. Москва : Издательство политической литературы, 1982. 782 с.
7. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. В 6-ти Т. Т. 2. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1967. 446 с.
8. Нариси історії Комуністичної партії України. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1971. 567 с.
9. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократии «Спілки». Харків : «Пролетарий», 1926. 108 с.
10. Сокольникова Е. Правда. Политические партии России. Конец XIX- первая треть XX века : энциклопедия. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 872 с.
11. Урилов И. Х. История российской социал-демократии (меньшевизма). Ч. 4. : Становление партии / науч. ред. С. В. Тютюкин. Москва : Собрание, 2008. 367 с.
12. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
13. Фельштинский Ю. Г., Чернявский Г. И. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917 гг. Москва : ЗАО Издательство Центрполиграф, 2012. 448 с.
14. Чернявский Г. И. Лев Троцкий. 2-е изд. Москва : Молодая гвардия, 2012. 665[7] с.

The article is devoted to the coverage of the «Pravda» newspaper in the studies of historians. The differences of research on the activity of the newspaper are revealed. The main ideas pointed out in the researchers works concerning the publishing house "Pravda" under the direction of Lev Trotsky.

Key words: *Pravda newspaper, L. Trotsky, A. Ioffe, M. Melenevsky, Vienna, Social Democrats.*

УДК 94:27. 316.48

*Р. Ковбінька, студент II-го курсу історичного факультету
Науковий керівник: А.О. Гуменюк, к.і.н., доцент*

СПРИЙНЯТТЯ РОЗКОЛУ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ СЛОВ'ЯНСЬКИМИ НАРОДАМИ

У статті викладено відомості про те, як слов'янські народи (Київська Русь та Польща) сприйняли розкол церкви у 1054 році, висвітлено матеріал на основі праць відомих вчених-істориків.

Ключові слова: *розкол церкви 1054 року, Київська Русь, православ'я, католицизм, християнство.*

Розкол церков у 1054 році справив величезне враження на релігійне життя багатьох християнських народів. В моїй роботі я намагатимусь розглянути головні аспекти поглядів на розкол церкви здебільшого у Київській Русі та Польщі. Як сприйняли розкол християнства? Про це свідчить «Повість минулих літ». Під 1054 роком там йдеться про справді значну й сумну для Київської Русі подію — про смерть князя Ярослава Мудрого. Як відомо, перед смертю він сказав сином своїм: «Якщо будете в ненависті жити, у чварах й усобицях, то і себе, і землю батьків і дідів своїх занепасти, яку отримали з великими зусиллями». Про події ж у Константинополі літописець не говорить ані слова.

У наступні роки Руська Церква не займала однозначної позиції на підтримку будь-якої зі сторін конфлікту, хоча й зберігала східний обряд. Якщо ієрархи

грецького походження були схильні до антилатинської полеміки, то властиво руські священники і правителі не тільки не брали участі в ній, але й не розуміли сутності висловлюваних греками до Риму претензій догматичного й обрядового характеру. Таким чином, Русь підтримувала спілкування і з Римом, і з Константинополем, приймаючи ті або інші рішення залежно від політичної необхідності [1, с. 214].

Через двадцять років після «поділу Церков» мав місце знаменний випадок посилення великого князя Київського (Ізяслава Ярославича) на авторитет папи Григорія VII. У своїй боротьбі з молодшими братами за київський престол Ізяслав, законний князь, змушений був утекти за кордон (в Польщу й потім у Німеччину), звідки й апелював із проханням про захист своїх прав до обох глав середньовічної «християнської республіки» — до імператора (Генріха IV) і до папи. Князівське посольство до Рима очолив його син Ярополк, що мав доручення «віддати всю руську землю під заступництво св. Петра». Папа справді втрутився в ситуацію на Русі. Врешті-решт Ізяслав повернувся до Києва (1077). Руська (Українська) православна церква канонізувала князя Ярополка майже одразу після смерті 22 листопада 1086 року.

Близько 1089 у Київ до митрополита Іоанна II прибуло посольство антипапи Гілберта (Климентя III), який, очевидно, бажав зміцнити свої позиції за рахунок визнання на Русі. Іоанн, будучи за походженням греком, відповів посланням, хоча й складеним шанобливо, але все-таки спрямованим проти «омани» латинян (це перше за часом неапокрифічне писання «проти латинян», складене на Русі, хоча й не руським автором). Однак, наступний митрополит, Єфрем (русич за походженням) сам послав у Рим довірену особу, ймовірно, з метою особисто впевнитися на місці в стані справ. 1091 року цей посланець повернувся у Київ і «приніс багато мощів святих». Потім, згідно з руськими літописами, послани від папи приходили 1169 року.

У Києві були латинські монастирі (у тому числі домініканський — з 1228). На землях, підвладних руським князям, з їхнього дозволу діяли латинські місіонери. Так, в 1181 князі Полоцькі дозволили ченцям-августинцям з Бремена хрестити підвладних їм латишів й лівів на Західній Двіні. У вищому стані укладалися (до невдоволення греків) численні змішані шлюби. Великий західний вплив помітний в деяких сферах церковного життя. Подібна ситуація зберігалася до монголо-татарської навали [2, с. 112-113].

Також одна з перших згадок про схизму знаходиться в листі Київського митрополита Іоанна, написаного 1084 року невизнаному папі Климентію III. Київський митрополит знає про схизму та про непорозуміння, які виникли «незрозумілим чином між вами й нами» (між Західною і Східною церквами); визнаючи при цьому апостольське походження Римської кафедри. Єдність, на думку Київського митрополита, можна відновити усуненням із Символу віри слів «і Сина», а повне євхаристичне єднання — відмовою латинян вживати опресноки — «хліб мертвий». У своїх зауваженнях митрополит дуже обережний — очевидно, він сподівається на подальший мирний діалог між Римом і Київською Руссю.

Пізніше, у XIII ст., київські єпископи не вважали гріховною участь у Ліонській унії (XIII століття), скликаній Римським папою з метою відновлення єдності. Приблизно тоді ж князь Данило Галицький мав постійні відносини з

Римською кафедрою. Він навіть прийняв від папи Інокентія IV корону, сподіваючись на обіцяний папою хрестовий похід проти монголів. Можна, мабуть, стверджувати, що і пізніше, до приєднання до Московської церкви (1686), українське православ'я не відокремлювалося від католицизму глухою стіною. Для прикладу можна вказати на численні факти здобуття освіти в католицьких університетах київськими спудеями [4, с. 79-80].

Як показав час, від розділення церков найбільш постраждали країни, розташовані на стику двох ворогуючих конфесій, двох культур. Саме в такій ситуації опинилася Україна, на схід від якої лежала країна з нещодавно майже стовідсотковим православним населенням, а на захід — із стовідсотковим католицьким. Обидві ці країни довго претендували на володіння «нічийною» (українською) територією, енергійно використовуючи як інструмент асиміляції «конфесійний» чинник.

Протягом століть україно-польські відносини ускладнювалися, крім інших чинників, «відмінністю» конфесій, хоча в розколі 1054 року ані поляки, ані українці не брали жодної участі: тоді ці два народи щойно увійшли у християнську спільноту. Цікаво зауважити, що перші кроки їхнього християнського шляху були однаковими. Київська Русь увійшла до складу Східних церков 988 року; Польща — дещо раніше.

Польський князь Мешко I прийняв християнство східного обряду, одружившись із сестрою православного Богемського князя Домбровою. Після смерті Домбровки Мешко одружився з принцесою Саксонського дому, що привело до навернення князя в латинську віру (966) й посилення латинського впливу. Але позиції східного православ'я в країні були досить сильними. Ще у XIII ст. католицькі ченці-місіонери зазнавали тут поразки, а кількість православних єпархій зростала. Так, у містах Хелм і Перемишль були засновані православні єпископські кафедри, підпорядковані Київській митрополії Константинопольського патріархату. Лише у XIV ст. король Ягайло, згідно з Кревською унією, прийняв католицизм та офіційно відмовився від православної віри. Остаточний удар православ'ю завдала Люблінська унія (1569), яка поклала край толерантному ставленню до православних. Сусідів-слов'ян розділила конфесія [3, с. 145-147].

Православ'я у Речі Посполитій було «другосортним християнством». Православних єпископів, на відміну від католицьких, часто не допускали в польський Сейм; їхні права зневажали, що поширювалося на весь православний народ. Це призвело, серед іншого, до майже повного розчинення української шляхти в польському католицизмі. Так виникла ще одна схизма-безодня — між українською елітою та українським народом.

Захисту православні не мали. На той час Візантійська імперія не існувала (1453), Константинопольські патріархи втратили весь свій колишній вплив, були у повному підпорядкуванні Османських султанів, «зубожіли» і на становище православних за межами Османської імперії мали невеликий вплив. Саме це і привело західних українців до ідеї союзу з могутнім Римським понтифіком, тобто до Унії, а росіян — до «силового» проголошення Московського патріархату.

Брестська унія розітнула український народ на православний Схід і католицький Захід, створивши у країні вогнища конфесійної нетерпимості, полум'я яких палає й

сьогодні. Ситуація ускладнюється тією непримиренністю, з якою Російська православна церква (РПЦ) досі сприймає Брестську унію (1596). Унію, яка є не чим іншим, як відновленням частиною українських православних спілкування з Римською церквою, перерваного 1054 року. Сьогодні з боку РПЦ це тільки нескінченне повторення одних і тих самих декларацій і протестів, які не сприяють, м'яко кажучи, мирним відносинам між католиками і православними, і дивно схожих на розпалювання ворожнечі. У минулому ж це означало щось значно серйозніше — імперські й радянські каральні акції проти уніатів.

Але справа не тільки в Унії та уніатах. Москва, попри багатовікову безграмотність і численні забобони (проголосивши себе «Третім Римом», Москва не перейняла у Константинополя його вченості), завжди вважала себе форпостом істинного православ'я, а українське православ'я постійно підозрювала в «нечистоті». Українські богословські книжки фанатично знищувалися, грубо усувалися і заборонялися найменші ознаки католицького, тобто західного впливу в усьому — літературі, іконописі, духовній музиці, архітектурі та ін. Це, звісно, не могло не позначитися на загальному рівні освіти, культури українців, ставило постійний заслін між ними та європейською культурою [5, с. 64-65].

Життя на стику двох культур привносить до менталітету будь-якого народу щось стимулююче, формує людей більш вільних, гнучких, толерантних і цікавих, ніж ті, які століттями були «з усіх сторін оточені» лише однією вірою-конфесією. Неможливо уявити собі, щоб середньовічна Росія сформувала таких особистостей, як Костянтин Острозький, Петро Могила, Богдан Хмельницький, Юрій Немирич, Феофан Прокопович, або щоб поляк-католик зміг на певний час відмовитися від своєї конфесії заради здобуття освіти, як це робили свого часу бурсаки Києво-Могилянської академії [6, с. 136].

Отже, внаслідок розколу 1054 року — Україна опинилася між молотом і ковадлом, між Польщею та Росією. Для одних вона завжди була недостатньо католицькою, для інших — недостатньо православною. Фінал цієї історичної драми ще не зіграний.

Список використаних джерел та літератури

1. Вальков В.Р. Первісне християнство. Львів: Знання, 1997. 312 с.
2. Гергей Е.С. История папства. Москва: Современник, 1996. 682 с.
3. Головащенко С.Н. Історія християнства. Київ: Знання, 1999. 352 с.
4. Донини А.М. У истоков християнства: от зарождения до Юстиниана. Москва: Культура и наука, 1989. 341 с.
5. Затворний В.Б. История римских пап: в двух томах. Москва: АСТ, 1995. 587 с.
6. Земнский Ф.Ф. Соперники христианства: статьи по истории античных религий. Санкт-Петербург: Наука, 1995. 406 с.

The article describes how the Slav peoples (Kievan Rus and Poland) perceived the split of the church in 1054, highlighted the material on the basis of well-known historians..

Key words: *split of church in 1054, Kievan Rus, Poland, Orthodoxy, Catholicism, Christianity.*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ ДО РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ НА МЕЖІ ХVІІІ-ХІХ СТ.

У статті проаналізовано становище польського населення Правобережної України після її приєднання до Російської імперії. Розглядається політика царського уряду щодо інкорпорації національної меншини в соціальну структуру Російської держави. З'ясовано вплив «польського питання» на суспільне життя Правобережжя.

***Ключові слова:** Правобережна Україна, Російська імперія, інкорпорація, національні меншини, етнонаціональний розвиток, польська шляхта.*

У сучасних умовах, коли Україна шукає своє місце у світовому співтоваристві, особливо гостро постає питання налагодження дружніх стосунків з народами та країнами Східної Європи, які уже увійшли до нього і відіграють помітну роль у житті регіону та світу загалом. Тим більше, що стосунки українців з сусідніми народами, зокрема поляками, мають багатовікову історію. Далеко не усі її сторінки забарвлені світлими тонами і не завжди взаємини між українцями та поляками визначалися ними самими.

Одним із таких періодів є кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст., коли, прагнучи підкорити ці народи та інкорпорувати приєднані землі в державний організм Російської імперії, царизм активно використовував принципи «розділяй і володарюй». Зважаючи на це, дослідження національної політики, яку здійснювало самодержавство у Правобережжі щодо польського населення, є досить актуальним.

Потрібно зазначити, що дослідники неодноразово зверталися до цього питання. Так, над ним ще у другій половині ХІХ ст. працювали В. Антонович, В. Незабитовський та інші. В радянські часи ці проблеми не були актуальними для дослідників. Ситуація дещо змінилася, коли Україна стала незалежною державою. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. до проблем історії шляхти Правобережної України зверталися Н. Яковенко, І. Кривошея, С. Лисенко, С. Чернецький, Ю. Поліщук та ін. Значний внесок у дослідження проблеми зробив французький учений Д. Бовуа.

Особливістю розвитку Правобережної України наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. було те, що за переважної більшості українського населення, верхівку суспільства складала польська або спольщена шляхта, яка не лише володіла землею, а й обіймала нижчі та середні посади в установах адміністративного управління регіону.

Мета статті полягає у дослідженні соціально-культурних чинників формування лояльності польської шляхти до Російської держави на межі ХVІІІ-ХІХст.

Політичні і соціальні зміни, які відбулися в Україні в кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст., були спричинені, в першу чергу, новою геополітичною ситуацією у Центральній та Східній Європі. Як відомо, внаслідок поділів Речі Посполитої

Правобережна Україна наприкінці XVIII ст. була включена до складу Російської імперії. Перед царською владою постало питання інкорпорації місцевого населення в «загальноросійське тіло». І тут розумілося, що для цього недостатньо розмістити на території краю значні військові сили, провести адміністративно-територіальну реформу, заповнити управлінські кабінети російськими або зросійщеними чиновниками.

Перед царизмом постало питання вироблення політики щодо представників панівного тут шляхетського стану. Він був досить чисельним. Так, за даними російських державних установ кінця XVIII ст., у 1800 р. на території «Волинської, Київської, Подільської, Мінської, Білоруської, Литовської і Курляндської губерній мешкало 218025 душ чоловічої статі околичної та чиншової шляхти» [4,с.258]. В етнічному плані це зазвичай були поляки або спольщені українці, представники інших етнічних груп, які в переважній більшості вороже поставилися до приєднання Правобережжя до Російської імперії [3.с.642]. Зрозуміло, що царизм змушений був враховувати це в процесі колонізації краю.

У період «поділів Польщі» (1772 – 1795 рр.) найбільша частина існуючої з часів Середньовіччя Речі Посполитої потрапила під російське панування. Однак, національно-патріотична частина польської нації не змирилася із втратою державної самостійності, тому польське питання стояло досить гостро у внутрішній і зовнішній політиці Російської імперії XIX ст. Водночас польське питання суттєво впливало на російську політику щодо українців, які на початку XIX ст. залишалися особисто залежними від польського дворянства.

Російська політика щодо корінних польських земель відрізнялася від політики щодо східних регіонів колишньої Польської держави. Створене у 1815 р. Царство Польське, на південно-східній периферії якого жили великі групи українців, одержало широку автономію. Втім, ця автономія, як і у випадку української Гетьманщини у XVII ст., по-різному інтерпретувалася обома сторонами. Це стало причиною польського повстання 1830-1831 рр. Останнє поставило крапку в експерименті щодо автономії Царства Польського. На теренах колишньої Польської держави, що увійшли до складу Російської імперії, було уніфіковано адміністративну систему та запроваджено офіційну російську мову. Багато поляків втратили свій статус у системі регіонального урядування, значна частина змушені були емігрувати. Втім, лояльні до російської політики польські магнати змогли зберегти свої соціальні й економічні прерогативи [1,с.12].

Відповідно до майнового стану, шляхту Правобережної України, можна поділити на три групи: велику, середню та дрібну. До нечисельної групи великої шляхти належало кілька десятків магнатських родів, які на кінець XVIII ст. сконцентрували в своїх руках величезні земельні та людські ресурси, посіли найвпливовіші посади в урядах Речі Посполитої. Середня шляхта, яку ще називали фільварковою, складалася зі значно більшої кількості родів, проте їхні маєтки та впливи були значно меншими і, як правило, мали тільки місцеве значення. Маєтності цієї шляхти могли складатися з одного чи кількох сіл. Найчисельнішу групу становила дрібна шляхта, соціальна структура якої була досить строката. Її верхній прошарок складала часткова шляхта (власники частин сіл). Далі йшла чиншова (безстрокові орендарі садиб і пов'язаних з ними земельних угідь, за користування якими вони мали сплачувати власникові щорічну плату – чинш),

зогородова, зоконова (власники садиб і невеликих присадибних ділянок) шляхта. Найнижчі її прошарки складала голота й брукова шляхта [5, с.16].

У Правобережній Україні, як і в Східній Галичині, поляки здебільшого розселялися спорадично або нерегулярно, поодинокі, окремими етнорелігійними громадами в межах суцільного українського етнічного масиву. У міру інкорпорації Правобережної України питома вага поляків у складі її мешканців та їх вплив на суспільне життя регіону поступово зменшувалися. На чиновницькі посади, як правило, призначалися російські військові, а також направлені з російських і східноукраїнських губерній чиновники, а від послуг поляків намагалися відмовитися. Проте це не завжди вдавалося і останні все ж влаштувалися на державну службу, однак це траплялося, по-перше, в обмеженій кількості, по-друге, здебільшого на другорядні посади і, по-третє, тоді, коли не вистачало «своїх» чиновників [3, с.77].

Російське самодержавство добре розуміло, що потрібно було змінювати світогляд місцевого населення, перетворити його на вірнопідданих імперії й, у кінцевому підсумку, повністю його русифікувати. Особливо важко це було зробити з поляками, які до приходу на Правобережжя росіян були тут пануючим етносом і мали всі атрибути «державної» нації. Одним з них є національна, а саме польська система освіти, що працювала на потреби Речі Посполитої. За Речі Посполитої освіта була тісно пов'язана з релігійними установами й, у першу чергу, з римо-католицькими та греко-католицькими орденами (францисканці, єзуїти, домініканці, кармеліти, василіани). Тому, прийшовши в Правобережну Україну, російська влада застала досить розгалужену систему освіти, яка здебільшого контролювалася римо-католицькою та греко-католицькою церквами. Розуміючи це, Санкт-Петербург з перших же днів свого панування в Правобережній Україні почав обмежувати можливості польського шкільництва та формувати російську систему освіти. Це проходило паралельно з активною боротьбою проти римо-католицької та греко-католицької церков [4, с.342].

Проте усі зусилля, які докладали як державні органи, так і православна церква, не дали бажаних результатів. Це було зумовлено низкою причин. По-перше, до освітньої реформи вороже поставилася місцева еліта (польська та ополячена шляхта) й католицька церква, які все ще домінували в краї. По-друге, місцевій адміністрації катастрофічно не вистачало коштів на втілення задуманого в життя. По-третє, в краї не було необхідних учительських кадрів [6, с.99].

Таким чином, на початку XIX ст. в Правобережній Україні практично не було російських навчальних закладів, влада не мала точних даних про кількість польських навчальних закладів, або ж влада не бажала показувати в статистичних даних про справжній стан речей. Все ж Санкт-Петербургу вдалося поступово прибрати до своїх рук контроль за освітніми закладами регіону, а після повстання 1831 р. фактично знищити тут польські школи та закласти основи для розбудови російської системи освіти.

Що ж до політичних і економічних позицій, то вони в ці роки їх міцно утримували. Отримавши нові привілеї від царського уряду, польські магнати і шляхта ще з більшою енергією спрямовували колонізаторський рух, поділяючи його на низку напрямків, і в такий спосіб створювали умови для нового закабалення населення і реставрації господарського режиму, який все більше

руйнував виробничі сили краю. Потрібно зазначити, що царизм намагався послабити вплив шляхти в Правобережній Україні не лише за рахунок обмеження її прав і можливостей брати участь в управлінні регіоном, а й внаслідок виселення її в інші регіони імперії. Водночас російський царизм розпочав наступ на позиції дрібної шляхти. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. уряд прийняв низку указів, які вимагали від шляхти протягом двох років надати докази про своє «дворянство». Розгляд питання про належність до дворянського стану передавався в руки дворянських зібрань, в яких домінували представники старої польської шляхти. Адже саме шляхта становила переважну більшість дворянського стану краю [2,с.81].

Поряд із наступом на економічні позиції шляхти царський уряд починає обмежувати її релігійні вірування. За часів польського панування на цих землях поряд з католиками і православними існувала велика кількість тих, які сповідували греко-католицьку віру. На приєднаних землях їх налічувалося близько 1,5 млн осіб [4,с.122]. Упродовж першої половини XIX ст. на Правобережжі відбувалася «боротьба за душі» греко-католиків (або, як їх тоді називали, уніатів) між польськими католиками і російським православ'ям. Питання залучення уніатів до своєї віри було для обох сторін дуже важливим, оскільки мова йшла про політичне майбутнє Правобережжя. Поляки розглядали Правобережжя як частину Польської держави, за відновлення якої вели боротьбу; тоді як російській уряд уважав, що це суто російські землі, що їх поляки здавна намагалися ополячити. Спираючись на силу, російський уряд одразу після приєднання розгорнув кампанію щодо відновлення провідної ролі на Правобережжі православної церкви. Для більшості віруючих українців перехід у православ'я був не стільки зміною церкви, скільки дійсно поверненням до праатьківської віри, – адже на значній частині Правобережжя унія існувала лише кілька десятиліть і нав'язувалася силовими методами. Водночас вони плекали надію на те, що тепер зможуть звільнитися від гноблення польських шляхтичів-католиків. Але ці сподівання абсолютно не відповідали меті імперської політики на Правобережжі. Під гаслами пропагованої єдиновірності російський уряд бажав лише прискорити процес уніфікації новоприєднаних земель [8,с.898].

Розпочати рішучу боротьбу проти польських католиків на Правобережжі вирішив імператор Микола I (1825-1855). Істотно вплинуло на це польське визвольне повстання 1830-1831 рр. За офіційними даними, на Правобережжі повстанців підтримали 50 католицьких монастирів. Це дало змогу імперському уряду знайти досить вагомий в очах європейської громадськості привід для початку русифікації Правобережжя. Внаслідок цього в краї було закрито 61 католицький монастир, усі польські навчальні заклади, репресовано більшість духовенства. Водночас більш рішучими стали дії проти греко-католицької церкви. Згідно з розпорядженнями російського уряду, дітей з мішаних сімей записували православними. Населенню заборонялося відзначати католицькі свята і використовувати будь-які богослужбові книги, окрім тих, що друкувались у Москві. Запроваджувався також порядок, за яким, якщо у парафії був хоч один бажаний стати православним, усю її перетворювали на православну. Потай від населення, оскільки «умы еще не подготовлены», велася робота щодо організації приєднання греко-католицької церкви до православної. Приєднання повинно було

мати форму задоволення «добровільного бажання» греко-католиків повернутися під владу Російської церкви. У 1839 р. група греко-католицьких ієрархів, очолюваних Йосипом Семашком, підписала лист, у якому просила приєднати греко-католицьку церкву до православної церкви. Це бажання було, звісна річ, задоволене імператором. Після цього розпочалося примусове об'єднання церков на Правобережжі [7, с.19].

Отже, після приєднання Правобережної України до Російської імперії польське питання зайняло помітне місце в політиці царизму, що диктувалося панівним становищем поляків, яке вони займали тут під час перебування краю в складі Речі Посполитої. Вирішити його російська влада намагалася за допомогою «батога і пряника». Реалізація цього плану йшла кількома шляхами: з одного боку, включенням польської шляхти до дворянського стану з наданням усіх прав і привілеїв російського дворянства; з другого – шляхом боротьби з тими представниками польського населення, які не хотіли переходити на бік Російської імперії та обмеженням умов існування і діяльності римо-католицької церкви та насадження православ'я.

Список використаних джерел та літератури

1. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). К., 1996. С. 12-13.
2. Борис В. Деякі питання українсько-польських відносин під час революції 1848 р. в Галичині // Українське слов'нознавство. 1972. № 6. С. 74-87.
3. Зашкільняк Л., М. Крикун. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752 с.
4. Історія України. Документи. Матеріали: посібник для студентів вузів. Укладач В. Ю. Король. К.: Академія. 2001. 448 с.
5. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. Біла Церква, 2002. С. 15-16.
6. Казмирчук Г. Д., Соловйова Т. М. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX ст. К., 1998. С. 131.
7. Кузема О. Л. Чисельність і етносоціальний склад населення міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. 2006. № 2. С. 19.
8. Полное собрание Законов Российской Империи. Т. XXIII. СПб., 1830. С. 897-900.

The article analyzes the situation of the Polish population of the Right-Bank Ukraine after its accession to the Russian Empire. The policy of the tsarist government concerning the incorporation of national minorities into the social structure of the Russian state is considered. The influence of the «Polish question» on the social life of the Right Bank has been clarified.

Key words: Right-bank Ukraine, Russian empire, incorporation, national minorities, ethno-national development, polish gentry.

ЄВРЕЙСТВО ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В АРХЕОГРАФІЧНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ І. КАМАНІНА

Стаття присвячена найбільшій археографічній публікації в царині юдаїки відомого вітчизняного вченого І. М. Каманіна – збірнику переписів єврейського населення Правобережної України. Охарактеризовано методологію вченого, показано значення публікації для науки.

Ключові слова: І. М. Каманін, археографія, юдаїка, перепис єврейського населення, Правобережна Україна.

Іван Михайлович Каманін належить до плеяди провідних вітчизняних археографів і архівістів. Окрім організаційної праці з розвитку архівних установ, вчений активно займався публікаціями першоджерел з історії України. Об'єктивне вивчення історії України неможливе без звертання до сюжетів, пов'язаних із минулим національних меншин, що проживали і проживають на теренах нашої Батьківщини. Безумовно, це потребує постійного розширення джерельної бази, що іноді досить складно.

У 1890 р. побачив світ том II-ий частини 5-ї документальної збірки «Архив Юго-Западной России», яка видавалась Київською археографічною комісією. До збірки увійшли матеріали переписів єврейського населення Правобережної України, що здійснювались у 60-90-х рр. XVIII ст. властями Речі Посполитої. Укладачем тому та автором вступної статті став вже відомий на той час історик, працівник Центрального архіву давніх актів (того ж 1890 р. очолив цю архівну установу) Іван Каманін.

Перш ніж перейти до аналізу збірника, необхідно зазначити, в яких саме умовах побачило світ видання. Як відомо, після вбивства народовольцями Олександра II Російською імперією прокотилась хвиля єврейських погромів, провину за яких офіційна пропаганда поклала на самих євреїв. Під враженням від погромів 3 травня 1882 р. Комітет міністрів Російської імперії запровадив «Про порядок введення у дію правил про євреїв», більш відомий як «Тимчасові правила». В наступні два десятиліття правове становище євреїв Російської імперії невпинно погіршувалось, а влада активно декларувала негативне ставлення до єврейського етносу [2, стлб. 817].

Тож сам факт звернення до єврейської тематики можна вважати досить промовистим. Нам важко сказати, чи було обрання цієї тематики проявом певної політичної позиції, однак можна однозначно стверджувати, що загалом тематика була небажаною і звернення до неї вимагало певної громадянської мужності.

У збірнику можна виділити три великих елементи. Першим із них є вступна стаття І. Каманіна, що містить методологічні зауваження та авторські висновки із запропонованого у збірнику статистичного матеріалу. Вже початок статті символізує підхід Каманіна до опрацювання історичних джерел: «Лише цифровий вимір фактів або явищ певного порядку в суспільному житті дає чітке уявлення про стан самого суспільства у той чи інший час» [3, с.1]. Одразу ж дослідник висловлює власне дослідницьке кредо щодо досліджуваної теми: «Це

застосування (статистичних методів – Авт.) буде особливо корисним і навіть необхідним, коли мова заходить про євреїв, над якими тяжіє багатовікове звинувачення в експлуатації народної маси» [3, с.1]. Дослідник пояснює причини обрання хронологічних меж дослідження, вказуючи на наступні чинники: повнота матеріалу, специфічність досліджуваного періоду, «який представляє результати усіх попередніх польсько-єврейських відносин», а також подальша «політична смерть Речі посполитої» як початок нового етапу в історії східноєвропейського єврейства [3, с.2-3].

Також у статті охарактеризовано систему переписів єврейського населення у Речі Посполитій, починаючи з часів Стефана Баторія й до другої половини XVIII ст., коли були проведені досліджувані переписи. Зроблено це з метою з'ясувати достовірність і репрезентативність досліджуваних документів; висновок дослідника – переписи єврейського населення, від яких залежала фіскальна політика щодо єврейських громад, проводились із усією можливою ретельністю, тож наведеним у них даних цілком варто довіряти [3, с.10].

Також І. Каманін подає детальну характеристику занять єврейського населення, зокрема, яскраво описує масштаби та характер єврейської торгівлі: «З Жмудських пуш, із Пінських лісових хащ, із віддаленої Волині направляються євреями комяги, барки з хлібом, поташем, смолою, плоти з дубовими клепами, будівельним лісом в Кролевець (Кенігсберг) і Гданськ (Данциг). Суходолом везуть віск і хутро. З-за кордону в Литву євреї ввозять: сіль, вино, сукно, парчу, атлас та інші матерії, різні дорогоцінні речі, зокрема, перстні, запонки, розшиті комірці, перли, московське срібло та інше, іноді на великі суми» [3, с.14-15].

Далі у статті аналізується майнова та демографічна структура єврейського населення, показані особливості розселення, господарських занять євреїв у різних воєводствах та повітах Правобережної України. При цьому зазначено, що лише незначна частина євреї проживала у селах (зазвичай 2-8 осіб у кожному селі), в той час як у містах і містечках Волинського воєводства середня кількість жителів-євреїв становила кількості осіб [3, с.29]. Наголошено, що матеріали переписів неповні (зазвичай, у кожному переписі відсутні відомості щодо одного-двох повітів) і зроблено спробу реконструювати кількість євреїв у відповідних повітах.

Основним елементом збірника є власне публікація документів. Вона містить матеріали переписів єврейського населення Волинського, Подільського, Брацлавського та Київського воєводств 1765, 1775-1778, 1784, 1787, 1789-1791 рр., опубліковані мовою оригіналу – польською. Документи подано в оригінальному вигляді, зі збереженням структури: щодо кожного повіту зазначається інформація про осіб, які здійснювали перепис, а далі міститься інформація щодо окремих громад (кагалів) зі вказівкою кількості жителів у центрі кагалу (зазвичай це було містечко на кшталт Білої Церкви, Брусилова, Летичева тощо) та в сусідніх селах, приписаних до тієї чи іншої громади [1].

Третім елементом досліджуваної археографічної публікації є іменний та географічний покажчик, призначені для більш комфортної роботи читачів із матеріалами, опублікованими у збірнику. Зауважимо, що загальний обсяг довідкового апарату становить 315 сторінок, тобто укладач ретельно систематизував і відобразив для інших дослідників всю опрацьовану інформацію за географічним і особистісним критеріями [1, с.730-1045].

Загалом підготовлений Іваном Каманіним том збірника «Архив Юго-Западной России» становить значну цінність для дослідників історії українського єврейства. Дослідник не лише ввів у науковий обіг значний масив цінних документів, але й запропонував власну дослідницьку інтерпретацію цих матеріалів, а також запропонував низку методологічних вказівок щодо більш ефективного наукового опрацювання опублікованих джерел.

Список використаних джерел та літератури

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Часть пятая, том II (выпуск 1-й). Переписи еврейского населения в юго-западном крае в 1765-1791 гг. Киев, 1890. 1045 с.
2. Временные правила 3 мая 1882 года // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Эфрона. Санкт-Петербург, 1909. Стлб. 815-822.
3. Каманин И. Статистические данные о евреях в Юго-Западном крае во второй половине прошлого века (1765-1791 гг.) // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Часть пятая, том II (выпуск 1-й). Переписи еврейского населения в юго-западном крае в 1765-1791 гг. Киев, 1890. С. 1-234.

The article is devoted to the largest archaeological publication in the Jewish realm of the famous Ukrainian scientist I. M. Kamanin – a collection of censuses of the Jewish population of the Right Bank Ukraine. The methodology of the scientist is described, the significance of the publication for science is shown.

Key words: *I. M. Kamanin, archeography, Judaica, census of the Jewish population, Right Bank Ukraine.*

УДК 902.2(477.43)«2017»

*Є. Левінзон, студент II-го курсу історичного факультету
Науковий керівник: А.Ф. Гуцал, доцент*

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТОК КАМ'ЯНЕЧЧИНИ У 2017 РОЦІ

У статті описано результати археологічних досліджень, проведених на поселеннях культури Трипільля-Кукутень у Кам'янець-Подільському районі Хмельницької області упродовж польового сезону 2017 року.

Ключові слова: *культура Трипільля-Кукутень, поселення, пам'ятка, розвідка, площадка.*

У плані дослідження в нашому регіоні пам'яток культурно-історичної спільності Трипільля-Кукутень, 2017 рік відзначився як більш ніж продуктивний. Зокрема, за польовий сезон було проведено археологічні дослідження семи поселень, на результатах яких ми і зупинимось детальніше в даній статті.

В червні доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін К-ПНУ ім. І. Огієнка А. Ф. Гуцал, завідувач сектору «Музей старожитностей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповіднику (Далі – К-ПДІМЗ) П. А. Болтанюк та автор даної публікації провели рятівне обстеження пам'ятки археології місцевого значення – трипільського

поселення поблизу с. Сокіл, яке, за повідомленнями місцевих жителів, почали нищити т. зв. «чорні археологи».

Із західного боку до населеного пункту примикає один із відрогів плато у вигляді великого мисовидного виступу. Трипільське поселення займає всю площу мису, але найбільше площадок зосереджено по його краю, де забудова досить щільна і споруди, йдуть практично суцільним рядом. Саме тут по краю плато було зафіксовано сліди пограбування. Понад два десятки виритих ям, розташованих у два ряди, хаотично тягнулись по лінії захід–схід на 60-70 м. Найжахливішим було видовище викинутої назовні маси кераміки, знарядь праці, кісток та ін., які грабіжники вважали за непотріб [1, с. 39–40; 4].

Аналіз виявленого археологічного матеріалу та огляд території поселення дав змогу зробити кілька висновків. Хронологічно на цій території існувало поселення культури Кукутень-Трипілля не менше трьох часових етапів: VI (4600-4400 рр. до н. е.), VI-VII (4400-4100 рр. до н. е.) та СІІ (3300-2750 рр. до н. е.). Крім того, було простежено сліди перебування тут людей доби раннього залізного віку (чорноліська культура) та виявлено давньоруське городище, укріплене системою валів [1, с. 42].

Упродовж всього літа продовжувались дослідження Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції ДП НДЦ ОАСУ ІА НАНУ (керівник – к.і.н. П. О. Нечитайло) по вул. П'ятницькій, 12. Було розкрито цілий квартал Старого міста, у проміжках між стрічковими фундаментами кам'яних будинків XVIII ст. траплялись залишки поруйнованого середньовічним будівництвом трипільського культурного шару (поселення Старе місто-II). Проте, виявлено було і частини «площадок», що залягали *in situ*.

Таким чином, було розчищено залишки двох будівель трипільського часу. Перша була спорудою господарського призначення, найімовірніше, гончарною майстернею, друга – житловим приміщенням. Площа обидвох споруд орієнтовно сягала до 50 м². За сторонами світу орієнтувались вони за лінією захід-схід [2]. Будівлі чітко вписуються у друге коло забудови трипільського поселення Старе місто-II, яке було орієнтовно простежено ще 2015 року Д. К. Черноволем [8, арк. 40, Рис. 23]. Цікавим є те, що дві виявлені площадки приблизно вписуються у розташування сучасної вулиці П'ятницької, що не є дивним, адже середньовічна забудова міста аналогічно орієнтувалась по колу.

Проаналізувавши значний керамічний комплекс виявлених матеріалів, на жаль, дуже поганого рівня збереження (кераміка низькотемпературного випалу, до того ж сильно ерозована агресивними, кислими ґрунтами середньовічного міста), було підтверджено те, що поселення Старе місто-II відноситься до етапу СІ 3800–3600 до н.е., ймовірно, до петренської локальної групи (через малу кількість орнаментованого посуду, точно визначити локально-хронологічну приналежність поселення дослідники досі не мають можливості).

Споруда № 1 (гончарна майстерня) відзначилась окрім непомірно великої кількості посуду двома досить цікавими знахідками. По-перше, було виявлено унікальний гончарний орнаментир, виготовлений зі шматка кераміки, загостреного у вигляді 3-х зубів, що, ймовірно, використовувався для нанесення зубчатого штампку на посуді. По-друге, знайдено було під рештками посуду та обмазки підпрямокутну кам'яну вимостку з обтесаних плит [2].

Дослідженнями трипільських старожитностей на Кам'янецьчині займалась і археологічна експедиція К-ПДІМЗ (керівник – к.і.н., провідний науковий співробітник К-ПДІМЗ І. О. Старенький). Зокрема, у червні, наприкінці серпня та на початку вересня було обстежено низку трипільських поселень Кам'янець-Подільського району, а саме, – в околицях села Баговиця та на території Бакотського археологічного мікрорегіону [7, арк. 5].

В околицях Баговиці обстежено та уточнено межі і датування багатошарового поселення в урочищі Кринички (відкрите І. О. Стареньким 2011 року) та в самому селі поблизу школи. Аналогічні дослідження було проведено у Бакотському археологічному мікрорегіоні, зокрема на багатошарових поселеннях в урочищах Біла (Білянська стінка) та Вертеп. Загалом було оглянуто понад 100 га території [7, арк. 4].

Щодо села Баговиця, то в урочищі Кринички окрім нашарувань доби бронзи та раннього залізного віку, знайдено було матеріал, що має стосунок до 2-х етапів Трипілля. Зокрема, перша група кераміки відноситься до етапу А, друга – до етапу СІ [7, арк. 12]. Також сліди трипільського поселення було виявлено поблизу школи, проте малочисельність матеріалу не дає змоги конкретно продатувати його, попередньо ми відносимо його до пізнього етапу.

В Бакотському археологічному мікрорегіоні, як вже зазначалось вище, обстежено було два поселення. В урочищі Біла, на якому в 60-х рр. під керівництвом Б. О. Тимощука було проведено невеликі розкопки (матеріали зберігаються у фондах К-ПДІМЗ), було знайдено кераміку, крем'яні знаряддя тощо. Вивчивши матеріал розвідок 2017 р. та 1961 р., це поселення попередньо було віднесено до етапу VI-VII (заліщицька група) [7, арк. 21, арк. 25]. Поселення в урочищі Вертеп за аналізом підйомного матеріалу, найімовірніше відноситься до початку пізнього етапу СІ [7, арк. 22].

На початку вересня 2017 р. автором публікації та студентом історичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка М. О. Сльозкіним в урочищі Татариски поблизу с. Смотрич на території східної частини трипільського поселення було знайдено такий матеріал: фрагменти жовтоглиняного столового посуду низькотемпературного випалу (фрагменти кубків, чаш, горщиків), крем'яні знаряддя (відщепи та пластини). Зафіксовано було, що саме на північній і східній стороні плато трапляється найбільша кількість предметів, що мають стосунок до життя трипільських племен. У напрямку на південь та захід слідів кераміки стає менше, а потім вони зникають зовсім. Що цікаво, у крайній західній частині плато (на межі з яром), ще у 2016 р. автором було виявлено сліди трипільської кераміки, що може свідчити про більшу глибину залягання культурного шару, через що кераміку в цій частині поселення зрідка виорює техніка [5].

У жовтні 2017 р. магістрантом КНУ ім. Т. Шевченка Д. Е. Зваричуком та автором було, ймовірно, виявлено господарську зону трипільських племен, що прилягає з півдня до поселення поблизу Кубачівського кар'єру в с. Смотрич.

Розташована вона на південь від кар'єру та простягається на схід до лісу. Кераміку не виявлено, проте знайдено крем'яну сокиру-тесло невеликого розміру зі шліфованим лезом та звуженим загостреним обухом, а також відщепи. Матеріали, за оцінкою к.і.н. П. С. Шидловського, належать трипільській культурі, що підтвердило наші здогади.

До слова, подібні сільськогосподарські зони було виявлено С. О. Гусевим поблизу поселення Лисогірка на Вінниччині, тамтешню ділянку дослідник інтерпретував як трипільське поле через велику кількість знайдених там серпових вкладнів [3, с. 165–166]. Для підтвердження ж нашої гіпотези, слід провести більш детальне дослідження.

Наприкінці грудня з метою детальнішого вивчення саме трипільського поселення поблизу Кубачівського кар'єру автором та студентом історичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка І. Є. Яхіївим було проведено обстеження території його гіпотетичного місцезнаходження (поселення і досі чітко не локалізовано).

У результаті огляду місцевості було з'ясовано, що разом із тоннами землі, шляхом розширення меж кар'єру важкою технікою, назовні почали вигортати частини трипільських жител із великою кількістю кераміки та обмазки.

Відтак, спільно з І. О. Стареньким було організовано повторну детальну фіксацію наслідків руйнування пам'ятки археології місцевого значення. Було зібрано велику кількість багатоорнаментованої кераміки декількох хронологічних етапів Трипілля (що свідчить про багат шаровість пам'ятки), крем'яні знаряддя праці та велику кількість кісток.

Отже, дослідження 2017 р. надали значний обсяг нової інформації, що значно доповнює картину історії перебування на наших теренах племен трипільської культури. В майбутньому планується продовження робіт на вищезгаданих поселеннях. Основним же завданням археологів, громадськості та в першу чергу владних структур, на сьогодні, є збереження пам'яток археології від тотальної руйнації, яка проводиться зараз будь-якими методами та залишається абсолютно безкарною.

Список використаних джерел та літератури

1. Болтанюк П., Гуцал А., Левінзон Є. Результати розвідки на багат шаровому поселенні в с. Сокіл // Мат.-ли VII Всеукр. наук.-практ. конференції «Археологія і Фортифікація України». – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2017. С. 39-44.
2. Болтанюк П. А., Старенький І. О., Левінзон Є. Ю. Залишки трипільської площадки у Старому місті Кам'янця-Подільського // Матеріали Міжнародної конференції «Трипілля-Кукутен: шлях до ЮНЕСКО». Черкаси, 2018 [у друці].
3. Гусев С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV – III тис. до н. е. Вінниця, 1995. 304 с.
4. Кожевнікова В. Чорні археологи риють уночі // Подолянин. 2017. №27. // URL: http://podolyanin.com.ua/news/kamenets/11613/?sphrase_id=27994
5. Левінзон Є. Ю. 90 років дослідження трипільського поселення в урочищі Татариски: проблеми та перспективи // Мат.-ли «VI Археологічних читань». Підсумки археологічного сезону 2017 року в ДІКЗ «Межибіж». [у друці].
6. Старенький І. О., Левінзон Є. Ю. Звіт про археологічні розвідки в околиці села Баговиця та Бакотському археологічному мікрорегіоні Кам'янець-Подільського району Хмельницької області у 2017 році. Кам'янець-Подільський, 2018. 107 арк. // НА ІА НАНУ.
7. Черновол Д. К., Теліженко С. А. Звіт за 2015 рік про роботу Дністровської комплексної експедиції на території в місті Кам'янець-Подільський на площі Польський ринок. Київ, 2015. 53 арк. // НА ІА НАНУ.

This article describes the results of archaeological research of Trypillian-Kukuten' culture at the settlements in the Kamianets-Podilskyi district of the Khmelnytskyi region during the field season 2017.

Key words: *Trypillian-Kukuten' culture, settlement, monument, exploration, platform.*

ОБЛОГА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКИМ ЛЬВОВА ВОСЕНИ 1655 Р. ТА ПРИЧИНИ ЇЇ НЕВДАЧІ

У статті розглянуто причини Західного походу української армії восени 1655 р., облогу нею Львова та її невдачі. Встановлено причини провалу намірів Б. Хмельницького возз'єднати західноукраїнський регіон з козацькою Україною.

Ключові слова: Б. Хмельницький, Львів, переговори, військо, шведи, Польща.

Актуальність дослідження. Облога Львова українсько-російськими військами відбулася в жовтні-листопаді 1655 р. Це незначний в часовому вимірі відрізок національної революції, який в той же час характеризувався подіями, що з часом вчинили вплив на подальший розвиток держави. В цей час складність внутрішньо-економічної, соціальної та зовнішньополітичної ситуації змушувала Б. Хмельницького протидіяти ворогові перш за все на дипломатичному фронті. Але не менш важливим був і військовий аспект протистояння, що найбільш виразно проявився в облозі столиці Руського воєводства. Попри існуючі здобутки в історіографії, дана тема не ставала у незалежній Україні предметом спеціальних досліджень.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні початку, ходу, наслідків та причин невдачі облоги Львова союзними військами України та Московії в жовтні-листопаді 1655 рр.

Похід українського і російського військ у Західну Україну і облога Львова досліджувалася істориками, починаючи з XIX ст., хоча спеціальних робіт небагато. Серед українських вчених, які торкалися дослідження цієї проблеми варто назвати В. Горобця [8; 9], В. Грабовецького [10], М. Грушевського [11], В. Смолія та В. Степанкова [13; 14], С. Томашівського [15], серед польських – Л. Кубалю [21], російських – Г. Санина [16], Т. Таїрову-Яковлеву [17] та інших авторів. При цьому недостатньо уваги приділено саме військовим елементам облоги міста, з'ясуванню чисельності залоги та українських і російських вояків, їхніх втрат під час боїв. Розв'язання даних питань вимагає спеціального дослідження. В даній статті робиться лише спроба окреслити контури окремих, як на нашу думку, головніших аспектів цієї проблеми.

Богдан Хмельницький, після Охматівської битви наприкінці січня – на початку лютого 1655 р. та знищення Брацлавщини польсько-татарськими військами в лютому-березні, зробив висновок про необхідність визволення західноукраїнських земель з-під влади Польщі та перенесення воєнних дій на територію противника. Саме тому причинами Західного походу, ключовою подією якого була облога Львова, стали наступні:

- в результаті бойових дій взимку 1654-1655 рр. українська армія була ослаблена втратами, Б. Хмельницькому довелося розпустити частину козаків на відпочинок і тому військо не могло проводити наступальних дій проти ворога без підтримки російської армії. Але й польсько-татарські війська не змогли досягнути

успіху, а отже знищити завоювання української національної революції. В той же час ворог упродовж 2-х місяців активно грабував Брацлавщину, а тому такі його дії посилювали невдоволення населення та підштовхували керівництво козацької України до цілковитого розгрому Корони Польської та завершення війни перемогою;

- прагнення української еліти домогтися розгрому Корони Польської і вибороти незалежність [14, с.77];

- возз'єднати Західноукраїнський регіон з козацькою Україною.

В березні-квітні 1655 р. Б. Хмельницькому вдалося взяти під контроль Брацлавщину, а отже це створило сприятливі можливості разом з росіянами розпочати підготовку до Західного походу [2, с.402, 420]. 22 червня, після урочистої зустрічі, Б. Хмельницький об'єднав своє військо із 15 тис. російським під керівництвом боярина В. Бутурліна [1, арк. 153; 13, с.155]. 28 червня розпочався похід, про що Хмельницький повідомив російський уряд. 7 липня гетьман і боярин прибули до Білої Церкви, де зосередилися українські полки. Після цього українсько-російські війська, пройшовши Брацлав і Бар, виступили до Кам'янця, щоб за сприятливої ситуації оволодіти цією твердиною польського панування на Правобережній Україні [4, с.437-438]. 9 серпня союзники підійшли під стіни міста. Раптовим ударом український авангард ледь не оволодів міськими брамами. З великими труднощами польському керівництву залоги вдалося вистояти [21, с.298]. Облога міста тривала до 4 вересня [3, с.76]. Після цього гетьман з військом вирушив до Львова. Очевидно, що причиною завершення облоги міста став приїзд в другій половині серпня посла від шведського короля Карла X Густава, Олександра Юлія Торквата, який повідомив про вступ Швеції у війну проти Речі Посполитої. На жаль, ми не маємо джерел, які б проливали світло на перебіг переговорів. З листа Б. Хмельницького до шведського короля пізніше видно, що український уряд погодився на усні пропозиції щодо подальших спільних дій (зокрема передбачався наступ війська до західних рубежів України) [13, с.517].

22 вересня польська армія під командуванням С. Потоцького укріпилася біля містечка Городок, поряд з Львовом, маючи намір, якщо не здолати, то хоча б затримати українсько-російські війська. Б. Хмельницький вирішив атакувати ворога. А тому 29 вересня союзні війська підійшли зі сходу до Городка. Переправившись через ставок, українці захопили містечко і створили загрозу флангові польського війська. На світанку 30 вересня розпочалася битва з основними силами польської армії. Головну ударну силу коронного війська становили гусарські корогви С. Потоцького і Я. Замойського загальною чисельністю близько 350 осіб. Українсько-російське військо складалося передусім з московської піхоти, прикритої з обох флангів кіннотою. Внаслідок взаємних атак всі сторони зазнали втрат, але польське військо не мало можливостей для тривалої боротьби і тому в середині дня союзники перейшли у вирішальний наступ. Лівий фланг поляків не витримав і розпочав відступ. Слідом за цим завагалися й інші польські корогви. Після цього відступ перетворився на втечу [21, с.302].

Після поразки під Городком Польща втратила останні боездатні підрозділи на території України й її становище стало катастрофічним [8, с.168]. Адже на цей час шведська армія вже зайняла Варшаву [22, с.39]. Звідси шведський король Карл X,

розгромивши польські війська під Жарновим (Войніц – Т.П.) [21, с.302] на чолі 8000-10000 армії оточив Краків [22, с.36]. Ще раніше, 18 серпня, великий гетьман литовський Я. Радзивілл, його брат Богуслав та інші литовські магнати підписали в Кедайняї договір зі шведами про перехід Литви під протекторат Швеції [13, с. 519]. Досягши вражаючих успіхів без особливих зусиль, Карл X Густав втратив інтерес до союзу з козацькою Україною, а відтак до виконання кам'янецьких домовленостей.

Як відзначає В. Горобець, колишній коронний підканцлер І. Радзейовський у листі до Карла X Густава від 1 жовтня 1655 р. оцінював появу 25 вересня Б. Хмельницького під Львовом як значний політичний успіх шведів. Довідавшись про цей марш, він щиро вважав сам і обнадіював Карла X Густава в тому, що український гетьман попрямує до Кракова, аби задекларувати там свою службу шведському королю. Проте не такими були плани Б. Хмельницького, який сподівався, використовуючи слабкість свого противника, домогтися розгрому Польщі й визволити всі українські землі [8, с. 97]. Саме тому виникла реальна можливість скоординувати дії української та шведської армій та змусити Річ Посполиту укласти мир з переможцями. Але шведське керівництво прагнуло розширити здійснені завоювання і скористатись ними без участі України. Українське питання їх не цікавило. А тому дипломатичні відносини Б. Хмельницького та Карла X набирають особливої ваги саме під час облоги Львова.

На думку Ф. Яворського, після першої оборони Львова в 1648 р. магістрат міста звернув увагу на його укріплення і після цього королівське місто завжди мало коменданта на чолі його оборони [20, 2-20]. Керівником залоги міста був досвідчений воєначальник Криштоф Гродзицький, який, прибувши сюди з 600 жовнірами, чимало зробив для зміцнення обороноздатності Львова [19, с.233-234]. Як зазначено в щоденнику сучасника подій, за наказом Гродзицького було зруйновано будинки в передмістях, знищено пасіки та сади [12, с.304-305]. Міщани відновили вали і міські стіни, зокрема біля Краківських воріт, а також Бернардинського монастиря [20, 2-20]. Капітальному відновленню піддався Високий замок, де було поглиблено колодязь, викопано рови та зроблено запаси продовольства, пороху та гармат [12, с.304-305]. В місті було заборонено бити в дзвони та створювати шум за допомогою годинників [18, с.174]. Загалом, підготовка міста до облоги була успішно закінчена до появи українських військ.

29 вересня під стіни Львова стрийським шляхом підійшов обоз українського війська. Б. Хмельницький отаборився неподалік церкви Св. Юра, а В. Бутурлін на дорозі Яновського, за костелом Св. Хреста [21, с.304]. За розпорядженням гетьмана почалися облогові роботи. Він сподівався без застосування зброї домогтись здачі міста [13, с.519]. Польський історик Л. Кубаля зазначав, що українська артилерія перебувала на Шемберковій гірці нижче Високого замку, над монастирем святого Онуфрія і на горі Каліча. Обстріл вівся з ранку до вечора, але без завдання шкоди валам [21 с.304]. Активність артилерії підтверджував сучасник подій, львівський писар С. Кушевич, який повідомляв, що ніч була спокійною, але російські та українські батареї, що стояли проти міста, багато стріляли [6, с.124]. Я. Юзефович зазначав, що ворог не побоявся 2 жовтня розпочати штурм міста і атакував його земляні вали та мури, намагаючись їх знищити [18, с. 175]. Отже, перші дії українського командування показують, що

воно було налаштоване рішуче і мало наміри змусити місто здатися українській владі. Так, 3 жовтня гетьман звернувся з листом до керівників міста з пропозицією скласти зброю, не проливати християнської крові, а також сплатити викуп в 400 тис. злотих й видати євреїв. Оскільки відповіді, очевидно, не було, то гармати продовжили обстріл міста [5, с.443-444; 21, с.307-308, 314].

Наступного дня, 4 жовтня, гарматний вогонь значно посилювався [12, с.314]. Б. Хмельницький переслав магістратові нового листа [4, с. 444.], повідомляючи про розгром коронного війська під Городком й переконував його у доцільності здатися без бою [5, с.125-126]. Отримавши знову відмову, він, однак, пише ще одного листа, підкреслюючи марність сподівань на допомогу і необхідність переговорів. На підтвердження своїх слів 5 жовтня розпорядився відкрити сильний вогонь, який зробив поступливішим магістрат і керівників залоги [4, с.445]. Вони повідомили про готовність вступити в переговори (одночасно надіслали листа І. Виговському з проханням схилити гетьмана до компромісу). Однак, вимога направити зложників викликала у Б. Хмельницького невдоволення, яке він висловив у наступному листі. Після гострої дискусії керівництво Львова вирішило нарешті відправити посольство [21, с.304-305]. Але дехто із запропонованих до його складу осіб відмовлявся їхати на переговори. Лише наступного дня, після обіцянок винагороди, всі вони виїхали на зустріч з гетьманом [4, с.446]. На переконання сучасника подій С. Добешовського росіяни декілька разів засвідчували готовність йти на штурм, але Б. Хмельницький заборонив їм це робити, зауважуючи В. Бутурліну на належний захист міста та неминучість значних втрат [12, с.309]. Такі дії Б. Хмельницького сприяли поширенню думки серед обложених, що гетьман не поспішає здобувати місто [20, с.22.].

5 жовтня міська верхівка послала на переговори Яна Убальда. Під час розмови з ним І.Виговський відзначив утиски православного населення Львова, а Б. Хмельницький вручив листа з попередженням не зловживати його добротою й не викликати люті у війська, бо тоді «важко було б швидко знову почати переговори...». Переконував переглянути свою позицію, надіслати для переговорів представників різних станів. Новий етап переговорів відзначався складністю. Наступного дня гетьман прийняв послів у присутності полковників і генеральної старшини й також татарського посла Дедиш-аги, який повертався від короля [12, с.320-321]. Він пояснив причини, що привели його під стіни Львова, згадав про спустошення українських земель польсько-татарською армією взимку 1655 р., розповів про розгром коронного війська під Городком [21, с.305-306]. Коли мали сідати за стіл перемовин, запросив російських воєначальників (прибули Ромодановський і Гротус) [12, с.321]. Під час розмови, що точилася навколо битви під Городком, брацлавський воєводич Ян Потоцький, захоплений в полон, підкреслив високі бойові якості української піхоти, які забезпечили перемогу над поляками [21, с.306]. Ці слова викликали схвалення Хмельницького та його полковників [17, с.159-160] і невдоволення російських воєначальників, які залишили приміщення. Після обіду Хмельницький відпустив послів, вручивши їм адресованого магістратові листа, в якому радив уже на завтра приступити до обговорення суті справи [13, с.520].

6-7 жовтня Б. Хмельницький відправляє до західних кордонів України і на територію Польщі сильне військове з'єднання (4 тис. осіб) українців під командуванням полковника Д. Виговського та росіян (3,5 тис.) на чолі зі стольником Петром Потьомкіним. Не виключаємо, що подібним маневром він хотів запобігти можливому переходові шведської армії через Віслу й захопленню нею Галичини [13, с.521.]

7 жовтня міські послы знову прибули до гетьманського табору, де їх зустрів І.Виговський і порадив послати своїх представників на розмову з Бутурліним. Лише після цього з'явилися гетьман із полковниками. Він наголосив на критичному становищі Польщі, оскільки армія розбита, шведи захопили частину території країни, а Ян Казимир покинув її межі. В цей час повернулися послы від Бутурліна й повідомили: воєвода вимагає здачі міста й принесення присяги царю [21, с.306]. Коли один із послів, С. Кушевич, звернувся за роз'ясненням до Б. Хмельницького, то дістав спокійну відповідь: «Звичайно, так мусить бути». Тут же у розмову втрутився І.Виговський, який, постукуючи рукою по столу, заявив: «Доки козацька шабля зайшла, доти також мусить бути козацьке панування» [5, с.133-134]. Але С. Кушевич від імені магістрату засвідчив, «що присягати іншому царю, поки живий польський король не будемо» [15, с.17]. Ця відповідь задовольнила окремих полковників, зокрема П. Тетерю. Після тривалих розмов Б. Хмельницький виявив готовність продовжити переговори й зі своїм листом відпустив послів [21, с.307].

Керівництво міста не знало, що робити. Після повернення послів знову почався обстріл, який тривав і наступного дня. Російське командування активізувало підготовку до приступу. Б. Хмельницький у листі до магістрату не приховував невдоволення зривом переговорів і вимагав негайного їх відновлення. В цей же час І. Виговський надіслав керівництву Львова листа, обіцяючи своє сприяння та пропонуючи залишатися на своїх позиціях і не вступати в жодні стосунки з російським командуванням [12, с.326]. Підбадьорені цим, члени магістрату відповіли, що не мають наміру присягати російському царю, хоча гетьман наполягав на продовженні переговорів. Магістрат уже не наважився відмовити, 10 жовтня до Б. Хмельницького прибуло посольство з листами до нього та генерального писаря [21, с.308-309]. Під час переговорів гетьман підкреслив, що тепер він став правителем усієї Руської землі й нікому ніколи її не віддасть [5, с.138].

13 жовтня Б. Хмельницький поставив місту такі вимоги: сплатити 400 тис. злотих, дати Війську Запорозькому 2 тис. чобіт, 1 тис. кожухів, 100 сувоїв сукна-фалендишу, 200 сувоїв шиптуху, для старшини – 50 сувоїв кармазину, 200 сувоїв півгранату, 10 сувоїв півшкарлату, 5 штук оксамиту, 10 штук атласу, 10 штук адамашку, для піхотинців – 50 цнт. свинцю [6, с.173-174; 21, с.309]; крім цього, звільнити захоплених у полон українців і росіян, видати євреїв, їх сім'ї та майно [12, с.330]. Зі свого боку, гарантував безпеку й збереження майна львів'янам [4, с. 451-452].

Наступного дня через посланців магістрат повідомив І.Виговського, що місто замість 400 тис. злотих може сплатити лише 20 тис. (і то не грошима, а товарами й подарунками), свинцю не мають, євреїв не видадуть. Полонених згодні відпустити, але за умови, якщо українці звільнять захоплених львів'ян. Гетьман же

домагався виконання поставлених ним попередніх умов і розпорядився відновити обстріл міста [21, с.309]. Під час цих переговорів усі дні зранку до вечора били гармати. Росіяни готували підкопи та готувалися до штурму. Вони закликали українців підтримати їх, на що Б. Хмельницький відповів, що «трудно дівку силувати, якщо парубок не хоче» [21, с.310]. Загалом російські обстріли не завдали місту суттєвих втрат і тому міщани легко могли відмовляти в здачі.

Військові аспекти Західного походу були тісно переплетені з дипломатичними. Облога Б. Хмельницьким Львова турбувала шведів, які, завоювавши значну частину Польщі, вважали й це місто таким, що належить їм. Так, 21 жовтня І. Радзеєвський у листі до Карла X Густава висловлює думку про те, що треба було б вплинути на українців і змусити їх відійти від Львова [17, с.160-161]. «Як до б не було з ними москалів, я б ще якось довіряв козакам... Я писав козакам, аби вони відступили й домовилися з вашою величністю про те, що робити далі» [3, с.82]. Тому 16 жовтня до Хмельницького з'явилися послы Карла X – львівський вірменин Гамоцький і перекладач Пьотровський, який був агентом Г.Радзейовського [21, с.310]. За таких обставин король і його радник (кожен окремо) роблять спроби спонукати гетьмана до відмови від наміру утвердитися у Західноукраїнському регіоні. Так, згадуваний уже Гамоцький отримав від Карла X Густава повноваження стримувати Б. Хмельницького від подальшого просування вглиб Польського королівства [14, с.83]. За даними Л.Кубалі, Радзейовський у своєму листі просив гетьмана повернутися на південь України й недвозначно натякав, що шведський король не потребує тепер його послуг [21, с.311]. Не стримуючи себе, гетьман порвав листа і гнівно промовив: «Що ж він собі думає, що я його слуга? Це я постарався, щоб він увійшов у милість у шведського короля, – але справедливий Господь його в інший спосіб скарає» [21, с.311]. Однак швидко опанував себе й уже спокійно продовжував вести переговори [8, с.100].

Тут варто звернути увагу на те, що у жовтні й листопаді 1655 р. присягу Карлові X Густаву склали представники Хелмінського, Краківського, Сандомирського, Люблінського, Белзького, Волинського, Київського і Руського воєводств [22, с.66]. Окрім передбачуваних статей про підданство, де йшлося, зокрема, про збереження шляхетських та релігійних свобод, одним з головних пунктів було цілковите звільнення Польщі від Росії й повернення втрачених уже на той час українських воєводств до Корони Польської [7, с.172].

Незважаючи на бажання шведів порушити кам'янецькі домовленості, Хмельницький намагався не показувати незадоволення їх діями і, прийнявши шведських послів, 20 жовтня пише керівництву міста листа. Він глузує з їхніх розрахунків на допомогу Яна Казимира. У будь-якому випадку «це не має значення, бо знайшов собі шлях до нас його милість шведський король, який вже оволодів Краковом, а зі мною уклав братство» [21, с.312]. Гетьман вирішив не йти на можливе зіткнення зі шведськими військами, які могли з'явитися в Галичині, й послав наказ Д. Виговському повертатися назад, а також пришвидшив переговори з магістратом Львова й пішов на певні поступки: 20 жовтня погодився обмежитися контрибуцією в 60 тис. злотих [21, с.313, 12, с. 310].

Після демаршу шведської сторони, незважаючи на бажання українського керівництва, задеклароване у зверненні гетьмана до мешканців Львова: «...його милість шведський король нехай візьме те, що дав йому господь Бог у його

володіння, а що нам господь Бог поміг визволити Україну свою руську, при цьому я стою» [4, с. 456-457], а також у заяві генерального писаря Війська Запорозького І. Виговського на переговорах з представниками львівського магістрату про те, що «...доки козацька шабля зайшла, доти також мусить бути й козацьке панування...», Б. Хмельницький припиняє облогу Львова [8, с.102]. Упродовж 24-27 жовтня міщани Львова в основному сплатили контрибуцію [5, с.148]. Половину одержаних грошей гетьман надіслав В. Бутурліну, але той відмовився їх узяти.

29-30 жовтня 1655 р. українські війська припиняють облогу Львова. Упродовж 2-4 листопада Б. Хмельницький завершив переговори зі львівським магістратом, 4 листопада в присутності В. Бутурліна та інших російських воєначальників провів бесіду з посланцем І. Радзейовського (зміст якої нам, на жаль, не відомий) і тоді ж разом із В.Бутурліним прийняв послів львівського магістрату [21, с.318].

Перед відступом військ з-під Львова гетьман покликав до себе посла Карла X і губернатора Львова і в присутності львівських представників поставив вимогу, щоб шведський король і його війська не вступали на територію руської (української) землі [5, с.148]. Несподівано для Б. Хмельницького посол прийняв цю вимогу й від імені Карла X пообіцяв, що вона буде виконана. Для з'ясування низки питань подальших відносин України та Швеції він відрядив до Карла X свого посла [3, с.92].

Б. Хмельницький відійшов з околиць Львова 7 листопада, залишивши росіян. Відступ описав очевидець: «Хмельницький їхав як гетьман козацтва повз міську браму. За ним було несено новий червоний прапор, бунчук з кінського білого хвоста, ... інші прапори, яких було менше-більше 34 і на них видніли гербові знаки майже всіх воєводств...» [10, с.188]. 10 листопада вирушив і В. Бутурлін з російським військом. Наступного дня, вперше, за довгий час, церковні дзвони вдарили, годинник був запущений і подячні молитви в церквах відправили [21, с.321]. Отже, облога Львова завершилась.

Таким чином зробимо наступні висновки:

1. Західний похід був спрямований Б. Хмельницьким на визволення західноукраїнських земель з-під влади Польщі, перенесення військових дій на територію супротивника, повний розгром Корони Польської та завершення війни на власних умовах.

2. Перебіг облоги Львова засвідчував небажання Б. Хмельницького здобувати місто штурмом і, відповідно, складення населенням присяги російському царю. Адже, маючи на початку жовтня запевнення шведської сторони, гетьман та генеральні старшини розпочали розглядати західноукраїнські терени уже як складову Гетьманщини.

3. Основною причиною невдачі стала позиція шведського короля Карла X, який, легко здобувши Польщу, не бачив в українському війську повноцінного союзника.

4. Намагаючись уникнути суперечностей з шведами і відчуваючи близьку татарську загрозу, на початку листопада Б. Хмельницький вирішив відступити на територію козацької України.

Список використаних джерел та літератури

1. Національна Бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, Ф. П. Спр. № 15557-15561, Сибірський приказ, 317 арк.
2. Акты Московского государства, изданные Императорской Академией Наук : [В 3-х т.]. СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1890-1901. Т. 2 : Разрядный Приказ : Московский стол : 1635-1659 / Под.ред. Н. А. Попова. СПб., 1894. XLV. 773 с.
3. Архив Юго-Западной России, изданный комиссиею для разбора древних актов. К. : Тип. Имперского Ун-та Св. Владимира, 1914. Ч.3. Т.4: Акты, относящиеся к эпохе Б.Хмельницкого. 946 с.
4. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657). К. : Видавництво Академії Наук УСРС, 1961. 739 с.
5. Жерела до історії України-Руси. Львів, друкарня НТШ, 1913. Т.VI. 424 с.
6. Крип'якевич І. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 [Текст] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України ; упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич; ред. кол. В. Смолій [та ін.]. К. : Альтернативи, 1998. 383 с.+дод.
7. Літопис С. Величка Т. 1. / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1991. 371 с.
8. Горобець В. Еліта козацької України у пошуках політичної легітимації : стосунки з Москвою та Варшавою 1654-1665 / В. Горобець. К.: Інститут історії України, 2001. 533 с.
9. Горобець В. Між Кам'янцем і Озерною: українська зовнішня політика другої половини 1655 року в контексті геополітичних перегрупувань у Центрально-Східній Європі // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2000. №1. С. 245-271.
10. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. К. : Наук, думка, 1972. 192 с.
11. Грушевський М. Історія України-Руси. К. : Наукова думка, 1996. Т.9., Кн. 2. 1631 с.
12. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів : Центр Європи, 2002. 602 с.
13. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). К. : Либідь, 1995. 624 с.
14. Степанков В. Шведський вектор у зовнішній політиці Богдана Великого: формування, укладення Кам'янецької угоди та її провал (1649-1655 рр.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. 2015. Вип. 4. С.76-87.
15. Томашівський С. Самуїл Казимир Кушевич, райця львівський і його записна книжка // Записки НТШ. 1897. Т.15. С.1-24.
16. Санін Г. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. М. : Наука, 1987. 270 с.
17. Таїрова-Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття : причини і початок Руїни. Київ : Основи, 1998. 447 с. : табл.
18. Józefowicz J. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690. Lwoów, 1854. 504 s.
19. Kochowski W. Lata potopu 1655-1657 / W. Kochowski. Warszawa : MON, 1966. 452 s.
20. Jaworski F. Obrona Lwowa 1655 R. Lwów, 1905. 40 s.
21. Kubala L. Wojna Moskiewska r. 1654-1655. Warszawa, 1910. 653 s.
22. Thomas Birch A collection of the state papers of John Thurloe; secretary, Firft to the Council of State, And afterwards to The Two protectors, Oliver and Richard Cromwell. London: Woodward and Davis, Vol. IV. Containing Papers from September MDCLV to May MDCLVI. 1742. 775 c.

The article deals with the causes of the Western campaign of the Ukrainian army in the autumn of 1655, the siege of Lviv and its failures. The reasons for the failure of B. Khmelnitsky's intentions to reunite the West-Ukrainian region with the Cossack Ukraine were determined.

Key words: B. Khmelnitsky, Lviv, negotiations, army, Swedes, Poland.

РОЛЬ МОСКВИ В РОЗПАЛЮВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ В КОЗАЦЬКІЙ УКРАЇНІ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО

У статті прослідковується політика Москви в розпалюванні громадянського протистояння в Україні за гетьманування Івана Виговського (1657-1659 рр.).

Ключові слова: Україна, Іван Виговський, громадянська війна, політика, Москва.

Процес національного відродження, що охопив нашу країну з кінця ХХ ст., повернення із забуття багатьох імен державних, військових і політичних діячів – усе це дає можливість наново переосмислити минуле України, без глибокого пізнання якого неможливо виробити вірні орієнтири на майбутнє.

Таким чином, метою роботи є розкриття ролі Москви в розпалюванні громадянського протистояння в козацькій Україні за гетьманування Івана Виговського.

Значна кількість публікацій ХІХ – початку ХХІ ст. охоплює питання втручання Московської держави у військово-політичну діяльність Івана Виговського у період громадянського протистояння. Упродовж останніх років вийшли змістовні праці Б. Сушинського [10], В. Степанкова [9], А. Бульвінського [2], Ю. Мицика [7], М. Пасічника [8]. У різних регіонах України проведено ряд наукових конференцій, присвячених даній проблематиці.

Отже, Виговський, ставши гетьманом, домагався, щоб Москва ставилась до України як до рівноправної держави. «Нехай Великоросія буде Великоросією, Україна Україною – ми є військо непереможне» – так відповів він московському послу на заяву про те, що нібито Україна – це «гілля, відламане від природнього кореня Великоросії» [5, с. 32]. Гетьман бажав, щоб царський уряд не втручався у внутрішні справи України, яка сама повинна порядкувати військом, фінансами, соціальними відносинами, виступав проти запровадження царських воєвод в українських містах [1, с. 54].

На час обрання гетьманом Виговський вже був досить досвідченим державним діячем. Однак він припустився досить серйозних помилок у своїй соціально-економічній політиці: гетьман усіляко підтримував козацьку старшину і шляхту, нехтуючи при цьому інтересами простих козаків, селян і міщан; згубним для Української держави стало те, що для боротьби з антигетьманськими виступами Виговський почав шукати допомоги Москви, а також скористався допомогою кримського хана [3].

Прорахунки гетьмана спричинили те, що з жовтня 1657 р. в Україні розпочалися козацькі заворушення, які очолили кошовий отаман запорожців Яків Барабаш та полтавський полковник Мартин Пушкар. Керівники повстанців звернулися по допомогу до московського уряду, який офіційно у події в Україні не втручався, але стосунки з повстанцями підтримував і матеріально їм допомагав [10, с. 143].

25 січня 1658 р. із сорокати тисяч військом Пушкар і Барабаш виступили проти Виговського. Вони розбили надіслані гетьманом війська під проводом полковників Івана Богуна та Івана Сербина [2, с. 77]. Тоді Виговський мобілізував полки, в яких було 20 тисяч козаків, приєднавши своїх нових союзників – татар, а саме – 40-тисячну орду на чолі з Карач-беєм. 15 травня заколотники були розбиті, з їхнього боку полягло 15 тисяч, серед них і Мартин Пушкар. Барабаша повісили. Запорозжці втекли під захист московського війська [9, с. 89].

Так розпочалася в Україні кривава братовбивча війна, викликана боротьбою за гетьманську владу. Громадянська війна коштувала Україні 50 тисяч людських жертв, а татари, що прийшли Виговському на допомогу, вивезли з Лівобережжя багато ясиру. Почався розпад збройних сил України. Вперше протягом Національно-визвольної війни козацькі полки воювали один проти одного [2, с. 78]. Така обстановка в Україні була наслідком підступної, двоєдушної політики Москви, яка розпалювала і використовувала громадянську війну в Україні. Агенти царя доводили, що слід обмежувати владу гетьмана і старшини, завести по містах московських воєвод, піддати цілковито Україну під царя, який захистить народ [4].

У цих умовах гетьман приймає рішення розірвати союз із Москвою. Виговського підтримала більшість козацьких полковників, а також генеральна старшина, які добре розуміли антиукраїнську політику Москви. Разом із цією старшиною стояло і духовенство, яке противилося домаганням Москви скасувати обрання митрополита для Української церкви вільними голосами усіх архієреїв, а також підкорити українську церкву московському патріарху. Заможні міщани також стояли за незалежність України. Вони вже почали відчувати наступ Москви на магдебурію й інші їхні права [6, с. 67].

Виговський зі старшиною виступили з міжнародним маніфестом, пояснюючи причини, що привели їх до цілковитого розриву з Москвою. «Москва готує нам ярмо неволі насамперед внутрішньою громадянською війною, а далі відкрито своєю зброєю, без усякого приводу з нашого боку». У маніфесті зазначалося, що не українці розпочали нову війну, а лише змушені тримати «законну оборону та вдатися до сусідів з проханням про допомогу для своєї свободи» [4].

Подвійна політика Москви остаточно переконала Виговського в необхідності докорінно змінити свої зовнішньополітичні орієнтири. Із весни 1658 р. у Межиріччі тривали переговори про умови повернення козацької України до складу Речі Посполитої. За результатами цих переговорів 16 вересня 1658 р. на козацькій раді неподалік м. Гадяча було схвалено україно-польську угоду [7, с. 54].

Виговський придушив першу хвилю виступів опозиції, але після Барабаша й Пушкаря висуваються московські маріонетки Безпалій, котрий проголошує себе гетьманом, Силка, що став наказним гетьманом та ін. У середині серпня 1658 р. розпочалася війна України проти Москви [3].

Московський уряд підтримав тих, хто протистояв гетьману й восени 1658 р., оголосивши Виговського зрадником, розгорнув наступ на Україну. Скориставшись існуючими в Україні протиріччями, Москва закликала український народ не підкорятися гетьману [6, с. 93]. Московська армія на чолі з воєводою Г. Ромодановським «вогнем і мечем» схилила населення до підданства

московському царю. Частина лівобережних козацьких полків перейшла на бік царя. Визначним військовим успіхом І. Виговського, безперечно, є перемога над багатотисячним московським військом у 1659 р. під Конотопом [1, с. 57].

Отже, серед старшини знайшлося чимало невдоволених тим, що гетьманом став саме І. Виговський. Вважалось, що за його гетьманування розпочалася руйнація ідеологічних засад державотворення в козацькій Україні. Москва постійно втручалася в державні справи України, не давала їй допомоги проти ворогів, умовлявся з Польщею про поневолення козаків. Царські воєводи відмовляли гетьманові в почестях, підтримували бунти, нищили край, фальшиво інформували царя про події в Україні. Зрада підступної Москви помітна в усьому: вона готувала ярмо – насамперед домашньою, громадянською війною, тобто нашою власною зброєю, без ніякої власної вини.

Список використаних джерел та літератури

1. Апанович О. Гетьман І. Виговський – тактик і стратег // Наука і суспільство. 1995. № 9/10. С. 54–58.
2. Бульвінський А. Конотопська битва 1659 р. // УІЖ. 1998. № 3. С. 76–83.
3. Гетьманство І. Виговського. Розкол козацької України. Андрусівське перемир'я. // URL: <http://ukrmap.su/uk-uh8/1011.html>
4. Гетьманування Івана Виговського // URL: <https://history.vn.ua/book/new/45.html>
5. Іван Виговський : Зб. ст. наук. конф., присвяченої чотирьохсотим роковинам від народження гетьмана війська Запорізького Івана Виговського. Львів, 2006. 90 с.
6. Костомаров Н. Гетьманованє Ивана Выговскаго и Юрия Хмельницкого. Тернополь, 1891. Т. 6. С. 67–112.
7. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ : Наукова думка, 2004. 84 с.
8. Пасічник М. Гетьман України Іван Виговський. Львів, 2006. 340 с.
9. Степанков В.С. Гетьманство Івана Виговського : соціально-політична боротьба і проблема державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) // Середньовічна Україна. 1994. Вип. 5. С. 88–108.
10. Сушинський Б. Гетьман Виговський : погляд з ХХІ століття. Львів, 2002. 288 с.

The article is followed by Moscow's policy of provocation the civil confrontation in Ukraine for Hetman Ivan Vyhovsky (1657-1659).

Keywords: *Ukraine, Ivan Vyhovsky, civil war, politics, Moscow.*

УДК 378.091.8 – 058.34:378.4(477.43-21) «1918-1920»

Г. Ненін, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **О. М. Завальнюк**, д.і.н., професор

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918-1920 РР.)

У статті розглядається проблема матеріального становища й виживання студентів Кам'янець-Подільського університету, які жили та навчалися в умовах економічної кризи.

Ключові слова: *Кам'янець-Подільський державний український університет, студенти, матеріальне становище, земства, товариство, стипендії, плата за навчання.*

Державна влада будь-якої країни зобов'язана створювати належні умови для розвитку дітей, юнацтва і молоді, отримання ними необхідної спеціальності та включенні до активної фахової діяльності. Це, у певній мірі, стосується й України, яка у ХХ ст. створила систему знань, професійної та вищої освіти. Вищі навчальні заклади країни зазнавали великої матеріальної скрути, масових бідувань, що негативно позначилося на їх діяльності. Через гостру фінансову та економічну кризу, політичну нестабільність повноцінне функціонування було неможливим.

Мета роботи полягає у тому, щоб з'ясувати основні складові матеріального становища студентів К-ПДУУ та їх вплив на навчальну працю в період 1918-1920 рр.

Архівні та опубліковані документи, наукові праці сучасних українських істориків (О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький та ін.) дають змогу з'ясувати усю складність навчання студентів в університеті через вивчення їх матеріального становища.

Кам'янець-Подільський державний університет заснований 1 липня 1918 р. відповідно до закону, прийнятого Радою Міністрів Української держави і затвердженого гетьманом України П. Скоропадським 17 серпня 1918 р. Заклад складався з чотирьох факультетів, але у 1919 р. розпочали роботу лише два – історико-філологічний та фізико-математичний [5, с. 17].

Аудиторії заповнила молодь надзвичайно строката у соціальному, політичному, віковому та інших вимірах, для якої отримання вищої освіти було важливою умовою інтеграції в суспільстві, також вони бажали зробити все від себе можливе для процвітання Української держави.

Цей час був досить не простим для студентів, адже тривала доба визвольних змагань 1917-1920 рр. Український народ змушений був постійно боротися заради своєї Батьківщини, через що зазнав величезної матеріальної скрути, масових бідувань і страждань. Всі ці чинники не могли вкрай негативно не позначитися на його життєвому рівні, здатності на повну силу віддаватися загальнонаціональній справі – використати історичний шанс відтворити свою державність й зайняти гідне місце у післявоєнний період.

Матеріальна скрута, непрогнозована воєнно-політична ситуація (більшовицький, польський режими), зміна освітньої політики, переслідування з боку неукраїнської влади, державно-ідеологічний контроль радянської влади тощо, все це позначилося на студентській молоді, більшість з якої була незаможною. За соціальним походженням 34% студентів були селянами, 25% – належали до духовенства, 11% – до ремісників, 8% – до вчителів, 5,5% – дворян і т. ін. Основу студентського контингенту, як ми бачимо, складали вихідці переважно із малозабезпечених соціальних прошарків, здебільшого зі сільських низів та середняків, котрі найбільше відчували соціально-економічні негаразди, були змушені боротися із злиденністю життя [5, с. 27].

Це добре усвідомлювало й керівництво навчального закладу та всі викладачі. І. І. Огієнко змушений був оприлюднити незаперечну істину про те, що «сильно відбивається на проведенні лекцій кепське матеріальне становище студентів... Тепер всі студенти не мають на що жити».

Про бідування тих, хто прийшов здобувати вищу освіту, заявив студент Олійник: «...важкі умови державного життя, а особливо економічний занепадок краю гальмували працю студентства і безжалісно розбивали його сили, які

студентство розпорошує в боротьбі за шматок хліба. Матеріальна скрута його досягла свого апогею» [1, с. 149].

У березні 1920 р. 39 студентів сільськогосподарського факультету писали: «Більшість з нас очікує тільки кращої погоди, щоби на манівці рушити до родинних або других місць, де вимоги життя будуть більш терпимі. Частина ... буде мусіла залишити навчання та йти на щоденний фізичний заробіток шматка хліба ради» [5, с. 27].

Для виживання студентів у 1918-1920 рр. великі надії покладалися на молоду українську державу та земства через призначення семестрових стипендій та одноразових грошових виплат. Під час урочистого відкриття держуніверситетів у Києві та Кам'янці-Подільському гетьман Павло Скоропадський, міністр освіти та мистецтва П. М. Василенко, його товариш (заступник) П.І. Холодний та інші закликали молодь не шкодувати сил для навчання. При цьому вони не обмовились жодним словом про хліб, без якого не можна було ні жити, ні працевлаштуватися [3, с.137].

Цю, на перший погляд, буденну проблему обійшли увагою керівники держави й освітнього відомства. Вона стала, як з'ясувалося згодом, актуальною й пекучою для кількох тисяч молодих українців, котрі прийшли здобувати національну вищу освіту.

До підтримки студентів І. І. Огієнко спробував залучити земства. В одноденній газеті «Свято Поділля», присвяченій відкриттю К-ПДУУ та поширеній у повітах кількох губерній, було вміщено, зокрема, відозву І. Огієнка до земств та кооперативів із закликом переказувати університету різні суми грошей на стипендії незаможним студентам. Звернення подіяло, й незабаром низка повітових земств ухвалили рішення на користь молоді. Однак найпотужнішу допомогу студентській молоді надали Подільські губернські народні збори. 30 серпня 1919 р. вони вирішили профінансувати видатки на 46 стипендій (кожна – по 1200 крб.) за умови, що вони дістануться «біднішим студентам української національності» [3, с. 138-139].

Допомогти студентству намагалася влада. Дещо більшими були стипендії імені Директорії УНР. Вони були започатковані 21 жовтня 1919 р. У зв'язку з гіперінфляцією 1920 р. університет домагався збільшення кількості підвищених стипендій, вони видавалися передусім тим, хто знаходився у найскладнішому соціальному становищі.

І. І. Огієнко, щиро вболіваючи за становище молоді, 15 лютого 1920 р. як Головний уповноважений міністр УНР, розпорядився видати університету 2,4 млн. крб. на стипендіальні виплати 100 студентам-незаможникам. Це стосувалося передусім вихідців зі Східної Галичини, які не мали матеріальної підтримки від батьків, через відсутність з ними будь-якого зв'язку [4, с. 32].

На жаль, діяльність зазначених організацій не набрала помітних масштабів. Та ректор К-ПДУУ І. І. Огієнко у жовтні 1919 р. свідчив, що засноване 1918 р. «Товариство допомоги незаможним студентам» згодом завмерло «через байдужість громадянства». Ініційована згори схема підтримки, на жаль, не приживалася передусім через бідність студентської молоді – вона мала стати основним фінансовим донором. Крім того, її відлякувало те, що отримані від організації кошти слід було повернути. Виживаючи щодня, багато молодих людей

не були впевнені, що завтра у них знайдуться потрібні кошти для погашення боргу. Тож справи «Товариства» їх цікавили мало.

І все ж, в разі тривалого захворювання, певну допомогу грішми чи матеріальними речами студенти отримували. Таку підтримку їм давали через молодіжні організації. Зокрема, в К-ПДУУ в структурі масової міжнаціональної Ради студентських представників діяв гуманітарний відділ, на який покладалися відповідні функції. Станом на червень 1920 р. він взяв на облік і надав допомогу 67 студентам. Цьому найкраще посприяв Головний уповноважений уряду УНР І. І. Огієнко [3, с. 141].

Рада студентських представників, представляючи інтереси майже всієї університетської молоді, займалася «вибиванням» грошей на студентську їдальню, розподілом безкоштовних та дешевих обідів, влаштуванням студентського дому (гуртожитку), ставила перед правлінням університету питання про призначення стипендій, різних фінансових допомог, звільнення від плати за право на навчання, забезпечувала роботу студентської літографії, де друкувалися курси лекцій викладачів. Члени Ради збирали гроші для хворих, розподіляли серед них одяг, продукти харчування, турбувалися про їхні побутові умови, влаштовували літературно-музичні вечірки, в яких, крім студентів, брали участь викладачі і гості міста, займалися антиалкогольною пропагандою. Через нестачу коштів для забезпечення різних потреб Рада ухвалила рішення, за яким студенти університету повинні були сплачувати щомісяця членські внески в розмірі 10 крб. [5, с. 30].

Життєво важливим для незаможного студентства було налагодження його дешевого харчування. І як би це б не було дивним, але деяких результатів вдалося добитися. Вже восени 1918 р. в студентській бурсі відкрили їдальню. Однак працювали вони не довго. Восени 1919 р. ректор заявив, що до цього питання слід повернутися знову, оскільки студенти не мали на що жити.

Через важкі умови життя не всі студенти могли платити за навчання та мали борги перед університетом, який намагався покращити їхні умови різними методами. Допомогти вдалося не всім студентам.

До міністра народної освіти І. І. Огієнка звернулися з пропозицією внести зміни до правил прийому і звільнити від 20 до 50 відсотків усього студентського контингенту від обов'язку платити. Це було непосильним для більшості. Міністр розумів, що проблему потрібно вирішити негайно. Тому він провів через Міністерство народної освіти рішення про право університету зменшити збори від платежів за право навчання на 20%. Трохи згодом, 5 лютого 1919 р., міністр видав наказ, яким дозволяв звільнити від зазначеної плати вже 30% студентів. Бажаючи студенти отримали право скоротити своє навчання з 4-х до 3-х років [6, с. 641].

Проте, до приймальні ректора продовжували надходити заяви від студентів, як правило матеріального характеру. Цікавим було прохання Зайцева С. І., який просив «Пана Ректора звільнити його від плати за друге півріччя», пояснюючи це тим, що батько, будучи священником, отримує мізерний дохід, і тому «зрікається содержати» свого сина. У зв'язку з цим, у студента не було коштів заплатити за друге півріччя [6, с. 725]. Деякі заяви надходили з проханням звільнити від плати за отримання обідів у студентській їдальні. Знову ж таки, пояснення були різноманітними. Наприклад, студент І курсу історико-філологічного факультету

Білінський С. наголошував: «Я сирота, старенька мати, одержуючи 60 крб. на рік, не має змоги допомогти мені, а навпаки бажає того ж од мене...» [6, с. 728].

Як свідчить аналіз фактів, навіть після надання таких серйозних пільг ситуація із внесенням плати суттєво не змінилася. У 1919 році було отримано 900 таких заяв [7, с. 28]. Відмовляти ректору таким заявам було дуже важко. Кількість студентів, чие матеріальне становище з кожним місяцем гіршало, тільки збільшувалось.

Ситуація була настільки загостреною, що 23 грудня 1919 р. правління університету змушено було формально звільнити зі складу студентів 320 осіб, які не внесли грошей за навчання, підкреслюючи, що вони «будуть знову прийняті, коли внесуть відповідну плату» [4, с. 35]. Однак реально позбавити таку кількість молоді права навчатися ніхто не наважувався.

У наступному семестрі становище з платнею ще більше ускладнилося: боржниками виявилось 372 студенти (більше як 2/3 загального складу) [6, с. 34]. 3 березня 1920 р. правління університету винесло таку ухвалу: «Рахуючи, що студенти університету не внесли платні як за великої дорожнечі, так і за того, що м. Кам'янець знаходиться за фронтом, продовжити строк внесення платні за право навчання в весінньому семестрі до слідуючого семестру» [6, с. 35].

Для задоволення своїх щоденних матеріальних потреб та внесення плати за навчання (на семестр – 125 крб., крім фізико-математичного і сільськогосподарських факультетів, де розмір платні становив 150 крб.) багато молодих людей шукали заробітку в міністерствах, різних держаних, військових і громадських установах, майстернях, артілях, надаючи приватні уроки. В лютому 1920 р. студенти організували свій кооператив «Самодопомога». Лише за один місяць він мав прибуток, сума якого становила 100 тис. крб. Ще раніше при університеті зорганізувалася студентська трудова артіль, яка мала такі відділи: шевський, з технічного обслуговування університетських будівель, для рубання дров, проведення польових робіт та ін. При артілі було організовано невелику шевську майстерню, в якій за помітну плату виконували замовлення обслуговуючого персоналу університету, студентів і приватних осіб.

Працюючі студенти заробляли суми, які дозволяли їм ледь зводити кінці з кінцями. Досить сказати, що, наприклад, восени 1919 р. за житло доводилося платити щомісячно 250-300 крб, за один обід – 25-30 крб. Стипендії, які, наприклад, у січні-червні 1920 р. отримували всього 196 осіб, не могли задовольнити найпростіших потреб студентів (у січні 1920 р. фунт хліба на ринку коштував 31-32 крб., у лютому – вже 35-40, а в березні аж 80 крб.), адже навіть підвищена стипендія, яка дісталася не більш як 50 студентам, становила лише 2000 крб. на семестр [7, с. 30].

Через гостру потребу поєднання навчання із заробітками заняття в університеті, на прохання незаможників, неодноразово переносилися на другу половину дня, хоча це вимагало більших витрат на електроенергію, а при її відсутності – на гас та лампи. Під тиском цих обставин рада професорів 6 жовтня 1920 р. змушена була перенести навчання на другу половину дня, оскільки рівень відвідування занять був низьким [2, с. 356].

Таким чином, однією з найголовніших проблем студентства Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918-1920 рр. було

виживання в умовах загальнонаціональної економічної та фінансової кризи. Вона загострила всі соціальні проблеми суспільства, зокрема в молодіжному середовищі. Влада, намагаючись допомогти студентам, надавала соціальні та іменні стипендії, матеріальні виплати, допомагала зі створенням спеціальних товариств та організацій, що піклувалися соціально незахищеними групами молоді. Державні допомоги досить часто були єдиним джерелом виживання для молодих людей, які через відсутність коштів змушені були шукати порятунку в тимчасових підробітках, які несли за собою низку негативних для студентів результатів.

Список використаних джерел та літератури

1. Завальнюк О. М. Матеріальне становище викладачів, працівників і студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 1999. Т.2(4). С. 245-252.
2. Завальнюк О. М. Студентство Кам'янець-Подільського державного українського університету і національне відродження 1918-1920 років // Студії Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. Т.І. С. 344-361.
3. Завальнюк О. М. Студентська молодь українських державних університетів: проблема виживання (1918-1920 рр.) // Краєзнавство. 2010. №4. С. 138-149.
4. Завальнюк О. М. Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2011 рр.): іст. нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. 340 с.
5. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / [Під ред. О. М. Завальнюка]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. 408 с.
6. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921) у документах і матеріалах / [Укладачі й автори статті, доктор іст. наук, професори С.А. Копилов, О. М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 848 с.
7. Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст. / [Під ред. О. М. Завальнюка]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. Т. 7. 380 с.

The article deals with the problem of the material status and survival of students of the Kamyanets-Podilsky University who lived and studied in the conditions of the economic crisis.

Key words: *Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University, students, financial situation, zemstvos, society, scholarships, tuition fees.*

УДК 94:351.858(477.83/.86) «18»

**Новіцка Ю., студентка III-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: Сидорук С.А., к. і. н., доцент**

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У ГАЛИЧИНІ

У даній статті зроблено спробу, на основі узагальнення наявних досліджень, з'ясувати та виокремити ті соціально-економічні та політичні чинники, ідеологічні засади, що детермінували формування національної свідомості українського селянства Галичини, сприяли залученню його до національно-визвольних змагань.

Ключові слова: *Галичина, Австрійська влада, селянство, соціально-економічний стан, національна свідомість.*

Серед праць, присвячених соціально-економічному й політичному розвитку Галичини вказаного періоду, можна виокремити численні праці І. Франка [23, 24, 25, 26 та ін.], Ю. Бачинського [1], В. Будзиновського [3], М. Грушевського [8]. Різні аспекти діяльності українських партій частково висвітлені в працях М. Стахіва [18], П. Феденка [21], М. Кугутяка [13], О. Сухого [19] та ін.

Досить переконливо показав жалюгідне становище українського селянства в кінці XIX ст. В. Будзиновський у роботі «Холопська посілість». Зокрема він зазначав, що у Бродівському повіті поміщики давали під пасовисько клаптик землі з умовою, що опісля селянин його переоре і збере для пана врожай. У Любачеві за пасовисько для однієї голови худоби відробляли у поміщика 6 днів, в Белигороді – 5 днів [3, с.78]. Селяни змушені були відробляти поміщикам за вигони, водопої для худоби і за користування лісом.

Отже, передача у власність поміщиків сервітутів була основою відробіткової системи, поширеної у землеробстві Галичини в кінці XIX ст. Це давало можливість поміщикам одержувати додаткові прибутки з відробітків селян за користування сервітутами, нещадно експлуатуючи їх працю.

Сприяла зубожінню та руйнуванню селянських господарств також і податкова політика австрійського уряду. Майже весь тягар податків був покладений на селянство. Якщо поміщики за один гектар платили 1,24 крони, то з селян брали за один гектар по 2,08 крони, тобто майже вдвічі більше. Така система нарахування виходила з принципу: чим більше землі мав поміщик, тим меншою була норма обкладання.

Австрійська держава з її податковою системою намагалася пограбувати селянина на кожному кроці. Так, у 1900–1904 рр. платилося мито в сумі 12 крейцарів незалежно від заможності на 177 дорогах, 85 мостах, 47 переїздах [11, с.18]. Усе це доповнювалось частими стихійними лихами і вело до зубожіння селянських мас.

Корінна українська більшість Східної Галичини мала середніх шкіл з рідною мовою викладання в шість разів менше, ніж поляки. У 1903/1904 н.р. на Східну Галичину припадало 25 польських шкіл, 4 українські і 2 німецькі [8, с. 52, 53]. Навчальні програми початкових шкіл склалися так, щоб діти селян не могли продовжувати навчання в середній школі.

Майже недоступними селянам були і вищі навчальні заклади. З метою посилення союзу з польськими правлячими колами австрійський уряд передав їм Львівський університет, в якому ще з 1879 р. була запроваджена польська мова навчання. Упродовж 1900-1914 рр. у Львівському університеті частка студентів становила: поляків – 44-49 %, українців – 27-31 %, євреїв – 22-28 %.

Причому в зазначений період частка українців, попри збільшення їх кількості, залишалася найнижчою і мала тенденцію до спаду (з 31 % в 1900 р. до 27 % в 1914 р.) [2, с.9]. Обидва університети в Галичині – Краківський і Львівський – були польськими.

Отже, система освіти у Галичині обмежувала можливості молоді, особливо сільської, здобувати середню і тим більше вищу освіту. Сільським жителям намагалися дати стільки освіти, щоб ніхто не докоряв, що край тримають у неписьменстві. Здобута ними освіта була недостатньою для того, щоб вчитись ремесла чи йти на фабрику, чи далі підвищувати освіту. Така соціально-

економічна і національна дискримінація породжувала в українців Галичини відчуття несправедливості, розуміння нерівноправного порівняно з іншими народами імперії становища, була важливою, але не єдиною передумовою формування у селян національної свідомості.

По-друге, пробудженню свідомості і гідності селянських мас сприяли значною мірою суспільно-політичні рухи – народовський і радикальний та густа мережа українських культурно-освітніх господарських і молодіжних товариств та організацій. П. Феденко справедливо вважав, що розворушила сонне політичне життя галицьких українців діяльність М. Драгоманова та його прихильників у Галичині, передусім І. Франка, М. Павлика та ін., усіх тих, що знаходились під їх ідейним впливом [21, с. 42].

У результаті створення партійно-політичної системи українського суспільства у Галичині наприкінці 90-х рр. XIX ст. в політичному спектрі були наявні такі партії: центристська – Українська національно-демократична партія (УНДП), дві ліві – Русько-Українська радикальна партія (РУРП) та Українська соціал-демократична партія (УСДП), праве крило посідав Католицький русько-народний союз (КРНС) і окреме місце посідали москвофіли – Русько-народна партія (РНП) [13, с. 97]. Але саме РУРП, УНДП та УСДП стали дійсно захисниками інтересів українського селянства Галичини, організаторами боротьби за соціально-економічні, політичні, національні права. У постулаті політичної самостійності України, який містився у програмах усіх трьох українських політичних партій знаходилось вирішення проблеми – як поєднати боротьбу за національне визволення з вирішенням аграрного питання та соціальних проблем.

Українські партії намагались відстоювати інтереси найчисленнішої верстви українського суспільства – селянства.

Одним із важливих чинників поширення освіти і національної свідомості була видавнича діяльність політичних партій. Особливого успіху в цьому досягла УНДП, що тісно співпрацювала з товариством «Просвіта», яке залучило до громадського життя широкі селянські маси.

Важливу роль у проведенні культурно-освітньої роботи серед селян відігравали товариства «Сокіл» (очолюване в свій час В. Нагірним, А. Будзиновським, І. Боберським) та «Січ» (К. Трильовський), що знаходились відповідно під ідеологічним впливом УНДП і РУРП. Утворені як гімнастично-спортивні організації, вони вийшли за вузькі рамки спорту і стали справжніми культурно-освітніми організаціями в селах. Так, зокрема з 1900 по 1912 р. у Східній Галичині було засновано 794 «Січі» у 48 повітах. Найбільше у Снятинському – 52, Коломийському – 51, Станіславівському – 50 [20, с. 224]. З метою вдосконалення роботи і підготовки кадрів «Січей» організовували спеціальні курси для селян. З 1911 р. вони діяли у Львівському і Бібрському повітах. Сільські «Соколи» мали переважно характер «пожежно-руханковий» і їх головним завданням вважалось: «... виобразувати членів в гімнастиці спільними вправами, спільними прогульками ... вправами сторожи пожеарної, стріляня до ціли, плавання, фехтованя...» [10]. Але вони розглядалися не тільки як перший крок до створення власних збройних формувань, але й як центри культурної роботи. Важливі функції, які виконували «Соколи», тісно перепліталися з їх культурно-просвітницькою роботою, яка в кінцевому підсумку повинна була сформувані в

української молоді такі риси, як національну свідомість, розуміння свого обов'язку перед Україною, фізичну досконалість, дисциплінованість, готовність до самопожертви [5].

Отже, соціальний статус селян, їх важке соціально-економічне становище, наявність ідеологічних засад, в основі яких лежала ідея створення незалежної соборної держави України, з чим пов'язувалося остаточне вирішення аграрно-селянського питання, створення українських політичних партій (РУРП, УНДП, УСДП), які послідовно опрацьовували цю ідею, роз'яснювали, поширювали та агітували за неї селянство, діяльність товариств «Просвіта», «Сокіл», «Січ» були важливими передумовами формування національної свідомості селян й залучення їх до національно-визвольних змагань.

Список використаних джерел і літератури

1. Бачинський Ю. Українська іміграція в з'єднаних державах Америки. Львів: Накл. Ю. Бачинського і О. Гарасевича, 1914. Т. 1
2. Благий В.Б. Студентство Львівського університету в 1900-1914 роках: Історико-соціологічний аспект: Автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.01. Львівський Національний університет імені Івана Франка. Львів, 1996.
3. Будзиновський В. Хлопська посілість. Львів, 1901.
4. Воля. 1906. Ч. 2.
5. Галичанин 1987. Ч. 3.
6. Громадський Голос. 1902. Ч. 11.
7. Грушевський М.С. На українські теми: Два роки галицької політики // ЛНВ, 1908. Т. 47.
8. Грушевський М. Из польско-украинских отношений Галиции: Несколько иллюстраций к вопросу: автономия областная или национально-территориальная. СПб., 1907.
9. Діло. 1902. Ч. 10.
10. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 3. спр. 126. арк. 69.
11. Злупко С. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX – поч. XX ст.). Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1960.
12. Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890-1914 рр. Львів, 1995.
13. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993.
14. Іваничук Р. Комаринець Т. Нарис історії «Просвіти». Львів-Краків. Париж: Просвіта, 1993.
15. Новий Громадський Голос: Радикальний часопис. 1905. Ч. 2.
16. Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів: Кн.-журн. вид-во, 1954.
17. Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966.
18. Стахів М. Проти хвиль: Історичний розвиток українського соціального руху на західноукраїнських землях. Львів : Накл. Соймового Клубу УСРП, 1934.
19. Сухий О.М. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). Львів : Каменярь, 1998.
20. Трофим'як Б.Є. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (др. пол. XIX – перша пол. XX ст.). Тернопіль : Економічна думка, 2001.
21. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. – Подебради : Укр. техн.-господарський ін-т позаочн. навчання в Подебрадах, 1934.
22. Франко І. Селянські страйки у Східній Галичині // Жовтень. 1965. № 8.
23. Франко І. Земельна власність у Галичині // Збір. творів: У 50 томах. К., 1986. Т. 44, кн. 1.
24. Франко І. З приводу селянської програми // Збір. творів: У 50 томах. К., 1986. Т. 44, кн. 2.
25. Франко І. Галицький селянин // Збір. творів: У 50 томах. К., 1986. Т. 44, кн. 2.
26. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Збір. творів: У 50 томах. К., 1986.

27. Франко І. Народна програма // Збір. творів: У 50 томах. К., 1986. Т. 44.
28. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 372, оп. 1. спр. 14. арк. 21.
29. Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини. Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней, 1990. Т. 1.

In this article, an attempt has been made to find and identify socio-economic and political factors, ideological principles that determined the formation of the national consciousness of the Ukrainian peasantry of Galicia on the basis of the generalization of available research, and promoted its attraction to national liberation struggles.

Key words: *Halychyna, Austrian government, peasantry, socio-economic status, national consciousness.*

УДК 94(47-57):323.281«1930»

**Н. Панченко, студентка IV-го курсу історичного факультету
Керівник: Ю.А. Хоптяр, к.і.н., професор**

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ В 30-І РОКИ В СРСР

Дана стаття присвячена вивченню та дослідженню СРСР в період сталінських репресій 30-х рр.

Ключові слова: репресії, терор, класова боротьба, шкідництво.

1929 р. став роком остаточної перемоги Сталіна у боротьбі проти ленінських соратників за владу.

Він же став роком початку утвердження сталінського тоталітарного режиму в СРСР. Основним методом встановлення й підтримки існування такого режиму був тотальний контроль над суспільством і постійний терор проти всіх його верств. Таким чином в СРСР, як і в низці європейських держав, складався тоталітарний режим [4, с. 135].

Ідеологічна база сталінських репресій (знищення «класових ворогів», боротьба з націоналізмом і «великодержавним шовінізмом» і т.п.) Вона сформувалася ще в роки громадянської війни. Самим Сталіним новий підхід (концепція «посилення класової боротьби у міру завершення будівництва соціалізму») був сформульований на пленумі ЦК ВКП (б) в липні 1928 року.

В ході насильницької колективізації сільського господарства, проведеної в СРСР у 1928-1932 рр. Одним з напрямків державної політики стало придушення антирадянських виступів селян і пов'язана з цим «ліквідація куркульства як класу» – «розкуркулення», що передбачало насильницьке і без суду позбавлення заможних селян, що використовували найману працю, всіх засобів виробництва, землі і цивільних прав, і виселення у віддалені райони країни. Таким чином, держава нищила основну соціальну групу сільського населення, здатну організувати і матеріально підтримати опір заходам, що організовувалися [6, с. 46].

Голови куркульських сімей I-ої категорії арештовувалися, і справи про їхні дії передавалися на розгляд спецтрійок в складі представників ОГПУ, обкомів (крайкомів) ВКП (б) і прокуратури. Члени сімей куркулів I-ої та II-ої категорій підлягали виселенню у віддалені місцевості СРСР або віддалені райони даної області (краю, республіки) на спецпоселення. Куркулі, віднесені до III-ї категорії,

розселялися в межах району на нових, спеціально відведених для них за межами колгоспних масивів земель.

Сім'ї заарештованих, ув'язнених в концтаборах або засуджених до розстрілу, підлягали висилці у віддалені північні райони СРСР. Наказ передбачав також і масове виселення найбільш багатих куркулів, тобто колишніх поміщиків, напівпоміщиків, «місцевих куркульських авторитетів» і «всього куркульського кадру, з яких формується контрреволюційний актив», «куркульського антирадянського активу», «церковників і сектантів», а також їх сімей у віддалені північні райони СРСР [3, с. 23].

Всього за 1930-1931 роки, як зазначено в довідці Відділу по спецпереселенцям ГУЛАГу ОГПУ, було відправлено на спецпоселення 381 026 сімей загальною чисельністю 1 803 392 людини. За 1932-1940 рр. в спецпоселення прибуло ще 489 822 розкуркулених.

З кінця 1928 по кінець 1932 року радянські міста були затоплені селянами, кількість яких наближалася до 12 мільйонів – це були ті, хто втік від колективізації і розкуркулення [6, с. 48].

Щоб перемогти стихію, влада вирішила в листопаді-грудні 1932 року вжити репресивних заходів до порушників виробничої дисципліни на роботі і тим самим спробувати очистити міста від «соціально чужих елементів». Постанова від 15 листопада 1932 року передбачала за прогул наступні міри покарання: негайне звільнення, позбавлення продовольчих карток, виселення порушників з місця проживання. Його очевидною метою було викриття «псевдоробітників». Постанова від 4 грудня 1932 року надавала підприємствам право самим вирішувати, кого слід позбавити продуктових карток, і мало на меті виявлення і видалення всіх «мертвих душ» і «паразитів», несправедливо внесених в муніципальні списки на продовольчі картки. Але мало не найголовнішим стало введення 27 грудня 1932 року внутрішньодержавного паспорта. Паспортизація населення відповідала багатьом цілям, позначеним у вступі до цього закону: ліквідації «соціального паразитизму», обмеження проникнення куркулів до міст, а також їх ринкової діяльності, обмеження поширення сільського населення, збереження чистоти міст [7, с. 135].

Завдання форсованої індустріалізації вимагали не тільки вкладення величезних коштів, а й створення численних технічних кадрів. Основну масу робітників, однак, становили вчорашні неписьменні селяни, що не володіли достатньою кваліфікацією для роботи зі складною технікою. Радянська держава також сильно залежало від технічної інтелігенції, що дісталася в спадок від царських часів. Ці фахівці часто були досить скептично налаштовані до комуністичних лозунгів. Партія комуністів, яка виросла в умовах громадянської війни, сприймала всі збої, що виникали в ході індустріалізації, як свідомий саботаж, результатом чого стала кампанія проти так званого «шкідництва».

За чотири роки, з 1928 по 1931 рік, 138 000 спеціалістів промисловості та управлінського апарату виявилися викинутими з життя суспільства 23 000 з них були списані за першою категорією («вороги радянської влади») і позбавлені громадянських прав [4, с. 141].

Серед інших соціальних груп, відправлених на узбіччя «нового соціалістичного суспільства», було також і духовенство. У 1929-1930 роках

починається другий великий наступ радянської держави на духовенство. До 1 березня 1930 року 6715 церков були закриті, частина з них зруйнована.

Що стосується Православної церкви в цілому, то кількість служителів і місць проведення служб суттєво зменшилися під постійним тиском влади, незважаючи на те, що перепис населення 1937 року, пізніше засекречений, показала наявність 70% віруючих в країні. Станом на 1 квітня 1936 року в СРСР залишалось лише 15 835 діючих православних церков (28% від тих, що діяли до революції), 4 830 мечетей (32% від кількості дореволюційних) і кілька десятків католицьких і протестантських храмів. При перереєстрації служителів культу їх кількість була 17 857 замість 112 629 в 1914 році і близько 70 000 на 1928 році. Духовенство стало, згідно з офіційною формулою, «шматками вмираючих класів» [8, с. 366].

Навесні 1934 року уряд робить репресивні заходи щодо малолітніх безпритульних і хуліганів, кількість яких в містах значно зросла в період голоду, розкуркулення і жорстокості соціальних відносин. 7 квітня 1935 р. Політбюро видало указ, відповідно до якого передбачалося «залучати до суду і застосовувати необхідні за законом санкції до підлітків, які досягли 12 років, викритих у грабежах, насильстві, нанесенні тілесних ушкоджень і вбивств». Через кілька днів уряд направив в прокуратуру секретну інструкцію, де уточнювалися кримінальні заходи, які слід було застосовувати щодо підлітків, зокрема, там було сказано, що слід застосовувати будь-які заходи, «включаючи вищу міру соціального захисту», інакше кажучи – смертну кару. Таким чином, колишні параграфи Кримінального кодексу, в яких заборонялося присуджувати до страти неповнолітніх, були скасовані [7, с. 148].

У першій половині 30-х років розмах репресій, які здійснювалися державою і партією проти суспільства, то набрав силу, то трохи слабшав. Серії терористичних актів і чисток з наступним затишшям дозволяли зберігати певну рівновагу, якимось чином організувати той хаос, який міг би породити постійне протистояння або, гірше того, незапланований поворот подій.

1 грудня 1934 року о 16 год. 37 хв. за московським часом в Смольному був убитий перший керівник Ленінградського обкому ВКП (б) Сергій Миронович Кіров. Це вбивство було максимально використано Сталіним для остаточної ліквідації опозиції і дало початок новій хвилі репресій, розгорнутих по всій країні. З грудня 1934 почалися арешти колишніх діячів опозиційних груп, перш за все троцькістів і зінов'євцев. Їх звинуватили у вбивстві С.М.Кірова, в підготовці терористичних актів проти членів сталінського керівництва. У 1934-1938 рр. була сфабрикована низка публічних політичних судових процесів. У серпні 1936 року відбувся процес «Антирадянського об'єднаного троцькістсько-зінов'євського центру», за яким проходило 16 чоловік. Головними дійовими особами серед них були колишній організатор червоного терору в Петрограді, особистий друг В.І. Леніна, Григорій Зінов'єв, один з найвизначніших партійних теоретиків Лев Каменєв. Всі підсудні були засуджені до розстрілу. У березні 1938 р пройшов судовий процес «Антирадянського правочентристського блоку». Серед підсудних були колишній «улюбленець партії» Микола Бухарін, колишній глава Радянського уряду Олексій Риков, колишній шеф головного карального органу більшовизму ОДПУ Генріх Ягода та ін. Процес закінчився винесенням їм смертних вироків. У

червні 1937 р до смертної кари було засуджено велику групу радянських воєначальників на чолі з маршалом М.Н.Тухачевського [10, с. 201].

Процеси над лідерами опозиції слугували політичним обґрунтуванням для розв'язання небувалою хвилі масового терору проти керівних кадрів партії, держави, включаючи армію, органи НКВС, прокуратури, промисловості, сільського господарства, науки, культури і т. Д. Точну кількість жертв в цей період ще не підраховано. Але про динаміку репресивної політики держави говорять дані про чисельність ув'язнених у таборах НКВС (в середньому за рік): 1935 р. – 794 тис., 1936 р. – 836 тис., 1937 р. – 994 тис., 1938 р. – 1313 тис., 1939 р. – 1340 тис., 1940 р. – 1400 тис., 1941 р. – 1560 тис. Країну охопив масовий психоз пошуків «шкідників», «ворогів народу», доносів [9, с. 84].

Мільйони партійних, господарських працівників, вчених діячів культури, військових, простих робітників, службовців, селян були репресовані без суду, рішенням органів НКВД. Пік репресій припав на 1937-1938 рр. Завдання по організації і масштабах репресій НКВД отримував від Політбюро ЦК і особисто Сталіна. У 1937 р було дано секретну вказівку про застосування фізичних тортур. З 1937 р репресії впали і на органи НКВС. Було розстріляно керівників НКВС Г.Ягоду і М.Єжова.

До вересня 1938 року основне завдання репресій було виконане. Репресії вже почали загрожувати новому поколінню партійно-чекістських керівників висунулися в ході репресій. У липні-вересні був здійснений масовий відстріл раніше заарештованих партфункціонерів, комуністів, воєначальників, співробітників НКВС, інтелігентів і інших громадян, це стало початком кінця терору. У 1938 були розпущені всі органи позасудового винесення вироків (за винятком Особливої Наради при НКВС, що постала після приходу в НКВС Берії) [10, с. 217].

Отже, 30-ті рр. ХХ ст.. стали однією з найкривавіших сторінок історії СРСР. Для зміцнення своєї влади Сталіним було розпочато репресії, що так чи інакше позначилися на всіх станах суспільства. Селян примусово зганяли в колгоспи, а тих, хто не бажав коритися, чекав арешт і, в кращому випадку, переселення на Схід. Робітники втратили можливість вільно змінювати місце праці, розпочалася чистка серед робітничого класу під лозунгами «боротьби з шкідництвом і саботажем». Репресії не оминули і партійну номенклатуру, Сталін фізично знищував будь-кого, хто міг посягнути на його владу.

Список використаних джерел та літератури

1. Постановление ЦИК СССР от 8 июня 1934 года «О дополнении Положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине» // История государства и права России в документах и материалах. 1930 - 1990-е годы / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов. 2-е изд. Минск, 2003.
2. Постановление ЦИК и СНК СССР от 25 февраля 1927 года «Положение о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления)» // Сборник законов СССР. 11 марта 1927 года. № 12. Ст. 123. С. 283-288.
3. Заключение в 1930-е годы: социально-демографические проблемы // Отечественная история 1997. № 4. С. 60.

4. Араловец Н.А. Потери населения советского общества в 1930-е годы: проблемы, источники, методы изучения в отечественной историографии // Отечественная история. 1995. № 1. С. 135-146.
5. Звягинцев А.Г. Распятие революцией: российские и советские прокуроры XX века 1922 – годы. М. : Вече, 1998. 372 с
6. Гинцберг Л.И. Массовые депортации крестьян в 1930–1931 годах и условия их существования в северных краях (по материалам «особых папок» политбюро ЦК ВКП (б) и «комиссии Андреева») // Отечественная история. 1998. № 2. С. 190.
7. Лысков Д. Ю. «Сталинские репрессии». Великая ложь XX века. М.: Наука, 2009. – 288 с.
8. Лунев В.В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. М.: инфра-м, 2005.
9. Ушаков С.Ю., Фронт военных прокуроров. М. : Высшая школа, 2000. – 318 с.
10. Хлевнюк, О. В. «Большой террор» 1937–1938 гг. как проблема научной историографии // Историческая наука и образование на рубеже веков / сост. А. А. Данилов. – М. : Культура, 2004. – С. 433.

This article is devoted to the study and research of the USSR during the Stalinist repressions of the 1930's.

Key words: *repression, terror, class struggle, victimization.*

УДК 94(44) «12/13»: 321.71

*С. Періг студентка II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: О.А. Юга, к.і.н., старший викладач*

ПРОБЛЕМА ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ФРАНЦІЇ У XIII-XIV СТ.

Стаття присвячена дослідженню проблеми централізації у Франції. На основі аналізу джерел, демонструються основні негативні сторони та шляхи подолання феодалної роздробленості країни у XIII-XIV ст.

Ключові слова: *централізація, феодална роздробленість, прево, балї, сенешали, легісти, Філіп II Август, Людовік IX Святий, Філіп IV Красивий.*

Процесу централізації у Франції і оформлення станової монархії, як і всюди в Європі, передував досить тривалий період значного ослаблення центральної влади, яка в боротьбі з великими землевласниками поступилася останнім, не будучи в змозі ні утримати владу над ними, ні забезпечити позаекономічний примус [10, с. 20].

Феодална роздробленість розвивалася під впливом особливостей процесу становлення стану феодалів, який йшов тут швидшими темпами в порівнянні з іншими країнами Західної Європи. Уже в XI ст. стан феодалів на півночі країни перетворився на спадкову групу великих землевласників з послідовно розвиненою ієрархічною структурою і значними політичними прерогативами аж до права вищої юстиції. За таких умов центральна влада втратила значну частину вже отриманих на етапі ранньофеодальної державності можливостей, пов'язаних з публічною стороною її природи, оголивши тим самим сеньйоріальну основу своєї влади. Король діяв не стільки як суверен, скільки як сюзерен, верховний сеньйор своїх васалів [4, с.74-75].

На початкових етапах процесу централізації у Франції королівська влада перебувала у вкрай важких умовах. Серед них слід назвати обмежені матеріальні можливості правлячої династії і компактну структуру земельних володінь великих феодалів, що створювало найбільш сприятливі умови для політичної автономії. Домен Капетингів представляв собою порівняно невелику смужку землі по Сені і Луарі, яка тяглася від Комп'єня до Орлеана і була стиснута з усіх сторін феодалними князівствами – герцогствами Нормандії, Бургундії, Бретань, графством Шампань, що у багато разів переважали за своїми розмірами його територію ще в XII ст. [5, с. 70]. Специфіка васальної системи у Франції з її принципом, згідно з яким король повинен був розраховувати лише на допомогу безпосередніх васалів, а також відсутність додаткових соціальних резервів, зокрема, вільного селянства, суттєво обмежували її можливості. Королівська влада мала виборний характер. Місцеві династії на півдні країни, як, наприклад, герцоги Аквітанські, не визнавали Капетингів. Важливе значення мало виникнення і розвиток міст, а також товарно-грошових відносин [1, с. 56].

Розвиток міст і товарно-грошових відносин в принципі порушив замкнутість господарських одиниць і областей, підготувавши оформлення економічної єдності країни – необхідної економічної умови для політичного об'єднання. Розвиток міст викликав оформлення в суспільстві нової соціальної сили – верстви міщан, які були зацікавлені в посиленні королівської влади, яка повинна була ліквідувати феодалну анархію та забезпечити внутрішній мир, створити сприятливі умови для торгівлі (усунути митні кордони та внутрішні побори, ввести єдність монети, мір та ваг, захистити від конкуренції іноземних купців). Поступово складений політичний союз міст з королівською владою отримав виключне значення в процесі централізації у Франції в силу відзначеної специфіки соціальної бази королівської влади [2, с. 52].

Союз оформився як усвідомлена лінія внутрішньої політики монархії на базі визвольного руху міст, який набув виражених форм з кінця XI ст., особливо в північних районах Франції. Позиція королівської влади при цьому не завжди була послідовною. Вона залежала від того, як складалися її взаємовідносини з церковними або світськими феодалами; центральна влада намагалася не допустити серйозного посилення міст, тому результативність боротьби міст за самостійність визначалася не тільки їх економічними можливостями і економічною або політичною значимістю, але їх приналежністю королю або сеньйору. Заохочуючи боротьбу міст в землях феодалів аж до встановлення в них комун, тобто міста з правом, центральна влада припиняла подібні спроби на території свого домену. Посилившись, вона спробувала ліквідувати комунальну вольність у Франції, відкривши тим самим з кінця XIII ст. новий етап в розвитку цього політичного союзу [10, с. 22-23].

Іншим фактором, що сприяв процесу централізації, служили зміни в розташуванні сил всередині панівного стану. Цей стан в цілому становив соціальну опору монархії. У свою чергу, державний апарат, який ріс в умовах централізації, при деякій його відчуженості від правлячого стану, в кінцевому результаті представляв та забезпечував його інтереси. Однак взаємини феодалів з центральною владою були досить складними. У будь-якій феодалній державі, король був главою ієрархії, без якої васали не могли обійтися і стосовно якої вони

одночасно перебували в стані безперервного бунту. Наявність внутрішніх протиріч між станами визначало політику лавірування, яку здійснювала монархія, вступаючи в боротьбу з однією групою феодалів і підтримуючи іншу. При цьому найбільш вірною і послідовною опорою монархії мали б слугувати дрібні і середні феодалі, які самі страждали від зловживань з боку великих феодалів і, будучи обмежені в засобах, могли шукати матеріальної допомоги від корони. Однак, згуртування стану феодалів навколо королівської влади йшло з великими труднощами у Франції. Ситуація змінилася в умовах розвитку товарної економіки та наміченого процесу централізації. Від монарха, озброєного атрибутами влади, феодалі чекали допомоги у вирішенні станових завдань пригнічення залежного селянства, оскільки в нових умовах ускладнювалася реалізація позаекономічного примусу. Цю потребу не могли не відчувати французькі феодалі, в чийх землях у зв'язку зі зміною форм ренти і процесом особистого звільнення селян в XIII-XIV ст. зміцнилася самотійність селянського господарства і виросла його економічна значимість в якості основного виробничого осередку.

Процес державної централізації пройшов низку етапів. До кінця XII ст. французькі королі вирішували проблему посилення власної влади в межах домену. На перших порах результатами розвитку міст скористалися, подібно королю в його домені, власники великих феодалських територій – герцогств і графств. Тому централізація пройшла два етапи – по провінціях і на рівні загальнодержавного об'єднання. Обидва етапи були не завжди чітко роз'єднані в часі, що істотно ускладнювало процес утвердження центральної адміністрації над місцевими органами управління.

Початок рішучого збільшення домену було покладено правлінням Філіпа Августа (1180-1223). В середині і у другій половині XIII ст. територіальне розширення домену було закріплено помітним прогресом в області державного управління [6, с. 138]. Подальший розвиток процесу централізації в XIV і XV ст. здійснювалось вже в умовах сформованої на той час в основних рисах нової форми державності.

Посилення королівської влади супроводжувалося розвитком її прерогатив публічно-правового характеру. Суть цієї метаморфози полягала в поступовому подоланні центральною владою своєї сеньйоріальної основи і перетворення її у владу для всіх, у владу, яка була призначена забезпечити суспільне благо. Подібне перетворення визначила низка реформ та змін, серед яких в першу чергу слід назвати тенденцію до зміни виборної влади короля спадковою. Представники правлячої династії Капетингів намагались відстояти спадковий принцип, коронуючи спадкоємця при житті батька [8, с. 210].

Патримоніальний характер королівської влади передбачав у становищі та діях монарха перевагу приватно-правових елементів, коли держава розглядалася ним як особисте майно, яке може бути подароване приватним особам або розділене спадкоємцями. Здійснення вищих державних функцій було зосереджено в королівському палаці. Реформи, результатом яких стало, зокрема, створення бюрократичного апарату, істотно змінили ситуацію. Його найважливішу і, так би мовити, вихідну частину складали органи центрального управління, які походили з королівської феодалської курії, – королівська рада, верховний суд, фінансове відомство. Місцевий апарат, який знаходився в безпосередній близькості до

місцевої автономії, складався поступово, паралельно або з деяким відставанням від центральних органів, яким доводилося в силу цього нести основну важкість щодо реалізації внутрішньої державної політики. Основи місцевого управління були закладені реформами Філіпа II Августа, який розділив країну на державно-адміністративні округи зі штатом чиновників нижчої та середньої ланки – прево, бальї та сенешали. У Франції державний апарат виявив тенденцію до розгалуження й ускладнення, зустрівши активний опір з боку місцевих феодалних органів. Генеральною та перспективною для центральної влади лінією в еволюції апарату управління була поступова заміна феодално-васальної служби на оплачувану державну службу з переважним використанням спеціально навчених чиновників – легістів, знавців законів і права, часто нешляхетного походження. На цьому етапі чітко проявили себе спроби монархії до обмеження прямої участі церкви в управлінні державою [7, с.70].

Однією з основних умов політичної могутності королівської влади та здобуття нею публічно-правового характеру стало право вищої судової влади, яке вона намагалася реалізувати, створивши королівський суд у якості вищої судової та апеляційної інстанції. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені судовими реформами Людовіка IX, які сприяли поступовому перетворенню всього населення у підданих короля.

Істотну роль у зміні природи королівської влади мав початий процес вироблення загальнодержавного права, який витісняв і уніфікував місцевий звичай за допомогою державного законодавства і римського права. Король перестає розглядатися як приватна особа: деякий час французькі королі були змушені, наприклад, признавати сюзереном сеньйора, у володінні якого вони робили земельні придбання. Намагаючись уникнути принизливої процедури складання омажу, вони передавали її на своїх чиновників, поки не утвердилося виняткове становище короля в системі звичаєвого права. Будучи раніше обмеженим звичаєм, король тепер сам ставав джерелом права. Затверджуються поступово поняття про священну природу королівської влади і державну зраду, а також поняття про невідчужуваність домену [9, с. 643].

До початку XIV ст., зокрема під час правління Філіпа IV Красивого, намітилися перші помітні зрушення в оформленні двох інших найважливіших умов зміцнення королівської влади – в централізації військових сил країни і складанні системи державних податків.

Правовою думкою, натхненною римським правом, була розроблена вже до середини XIV ст. доктрина політичної могутності королівської влади. Суть цієї доктрини склали положення про вищу владу короля, яка була прирівняна до влади імператора в своєму королівстві. Озброєна подібною доктриною і реформами в таких ланках державного механізму, як суд, армія, податки і виконавчий апарат, монархія, здавалося, дійсно могла претендувати на вищу владу в державі [10, с. 27].

Отже, упродовж XIII-XIV ст. відбувається процес становлення централізованої держави, який супроводжувався важливою низкою адміністративних, судових, фінансових та військових реформ. У другій половині XIII століття зріс міжнародний престиж французької монархії, про що свідчить той факт, що Людовик IX не раз виступав арбітром у міждержавних конфліктах.

Список використаних джерел та літератури

1. Бессмертный Ю. Л. Изменение структуры межсеньориальных отношений в Восточной Франции XIII в. // Средние века. 1965. Вып. 28. С. 52-68.
2. Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987-1460 / Перев. с франц. Г.А. Абрамова. М. : Международные отношения, 2001. 413 с.
3. Керов В. Л. К вопросу об усилении эксплуатации крестьянства в Южных Нидерландах, Бельгии и Северной Франции в середине XIII в. // Средние века. 1955. Вып. VII. С. 64-91.
4. Конокотин А. В. Из истории одного крупного землевладения средневековой Франции XIII в. М. : УЗ ИГПИ, 1952. Т. 3. 214 с.
5. Люблинская А. Д. Расцвет феодализма (X-XIII века). Столетняя война и народные восстания XIV—XV вв. // История Франции. М. : Ладомир, 1972. Т. 1. 266 с.
6. Люшер А. Французское общество времен Филиппа-Августа. / Перев с франц. Г.Ф. Цыбулько. СПб. : Евразия, 1999. 416 с.
7. Моруа А. История Франции (от римского времени до начала Великой Французской революции). СПб. : Гуманитарная Академия, 2008. 352 с.
8. Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и в Англии X-XIII веков / Перевод с французского С. П. Моравского. СПб. : Издательская группа «Евразия», 2001. 448 с.
9. Сидорова Н. А. Франция во время Столетней войны. Жакерия // Всемирная история. М. : Наука, 1957. Т. 3. 712 с.
10. Хачатурян Н.А. Сословная монархия во Франции XIII-XV вв. М. : Высшая школа, 1989. 271с.

This article is devoted to the study of the problem of centralization in France. Based on the analysis of the sources, its main negative aspects and ways of overcoming the feudal fragmentation of the country in the XIII-XIV centuries are demonstrated.

Key words: *centralization, feudal fragmentation, prevo, balio, senešal, legist, Philip II August, Louis IX Holy, Philip IV Beautiful.*

УДК 39:008(477.43) «18/19»

**О. Підгородецька, студентка II-курсу магістратури
історичного факультету
Науковий керівник: А. Г. Філінюк, д. і.н., професор**

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МУЗИЧНОГО І СЦЕНІЧНОГО МИСТЕЦТВА М. КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У розвідці зроблена спроба охарактеризувати етнонаціональну специфіку музичного та сценічного мистецтва м. Кам'янець-Подільського в другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *музичне, сценічне мистецтво, етнонаціональні особливості, Кам'янець-Подільський.*

Постановка проблеми. Як відомо, історія міста над Смотричем другої половини XIX – початку XX ст., – це історія тривалого співіснування корінних мешканців і представників інших етносів – поляків, євреїв, росіян та інших громад, які в силу різних причин були приречені на культурну співпрацю і взаємовпливи в умовах наростаючої російсько-імперської, польсько-католицької та єврейської експансії. Тому повніше вивчення культурного діалогу в сфері музичного та сценічного мистецтва міста допоможе глибше з'ясувати наші духовно-культурні надбання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки зростає увага до вивчення проблем музичного та сценічного мистецтва Поділля і зокрема м. Кам'янця-Подільського з боку науковців і краєзнавців. Найбільшу активність у цьому виявляють такі дослідники, як О. Волосатих, Р. Гуцал, С. Єсюнін, В. Іванов, М. Кузів, О. Расщупкін О. Расщупкін, Е. Сікора, П. Слободянюк, В. Стецюк та інші. Проте досі в літературі комплексно тема не розкрита.

Виклад основного матеріалу. Кам'янець-Подільський ще з XIV ст. слугував політичним і соціально-економічним центром Поділля й традиційно відігравав значну роль у культурному житті краю. В місті вже в Ранньому Новому часі сформувалась розгалужена мережа храмів і монастирів різних конфесій, функціонувала низка навчальних закладів. Тут здавна розвивались різноманітні театральні (або прототеатральні) постановки, зокрема різноманітні вертепи. Серед них помітне місце посідали вистави на релігійні теми, підготовлені учнями різних єзуїтських колегіумів, у тому числі Кам'янецького [13, с.84].

Перший професійний театр модерного типу постав у губернському центрі Поділля в 1798 р., і на його діяльності одразу ж позначились етнічні та політичні процеси, що відбувались у місті над Смотричем. За оцінкою Ю. Сіцінського, «театр до 1831 р. був польським, після того до 1861 р. – змішаним, тобто польським і російським, а з 1861 р. – лише російським» [8, с. 191]. Чітко помітно, що, з одного боку, на діяльність впливав контингент потенційних глядачів (адже тривалий час серед достатньо освічених і заможних для відвідування театру кам'янчан переважали поляки), а з іншого боку, на репертуарі та діяльності театру позначалась політика властей, що прагнули максимально русифікувати населення Поділля і всієї Правобережної України.

Можна дійти висновку, що після переходу кам'янецького театру на російську мову вистав і принципової зміни репертуару театр перетворився в один з інструментів русифікації, що позначилось на ставленні до нього з боку органів влади – наприкінці XIX ст. театр отримував щорічну субсидію від місцевої влади, розмір якої сягав 3 тис. рублів [3, с. 235]. Оскільки постійної трупи тривалий час не було, приміщення театру орендували приїжджі театральні колективи, переважно також із російських міст, що ставили п'єси російських та європейських драматургів російською мовою [6, с.21].

На початку XX ст., на доповнення до театру, в Кам'янці з'явився ще два важливих осередки музичного та сценічного життя – в 1903 р. Т. Ганницький організував музичну школу [10, с.113], а в 1901 р. розгорнув діяльність Пушкінський народний дім. Слід зазначити, що практика створення народних домів була запозичена громадськими діячами російської імперії з багатонаціональних імперій Центральної Європи, в першу чергу, з Австро-Угорщини. Етнічно строкате населення міст «клаптикової імперії» традиційно гуртувалось у етнічні спільноти, для потреб яких споруджувались народні дома. Так, у Чернівцях до початку XX ст. були споруджені український, румунський, німецький, польський та єврейський народні дома, в яких були сценічні зали для вистав, лекцій та інших масових заходів, бібліотеки, приміщення для роботи різноманітних гуртків тощо [5, с. 116]. На відміну від європейських практик, у Російській імперії народні дома початково мали сприяти організації культурного дозвілля «представників усіх станів», при цьому вони перебували в

підпорядкуванні організованих у 1894 р. Однак у реаліях національних окраїн імперії народні доми, що повністю ігнорували будь-яку етнокультурну специфіку, перетворювались в інструменти русифікації неросійських народів. Показово, що навіть у назві дому містилась апеляція до ім'я російського поета, а завершити будівництво початково планувалось до століття з дня народження Пушкіна (оскільки будівництво затягнулось, діяти народній дім розпочав 3 січня 1901 р.).

Слід зазначити, що достатньо поширеними були в місті різноманітні театральні постановки силами аматорських груп. Так, у 1909 р. силами учнів технічного училища було організоване масштабне святкування століття з дня народження М. В. Гоголя, одним із елементів якого були постановки силами учнів і співробітників училища спектаклів «Ревізор» та «Женитьба» [2, с.4]. На нашу думку, підготовка подібних вистав (репертуар і формат яких визначались керівництвом навчального закладу), попри безумовний педагогічний ефект, водночас сприяла русифікації учнівської молоді. Адже постать Миколи Гоголя трактувалась суто в контексті російської культури, повністю ігнорувались українські сюжети творчості письменника, його українське оточення тощо.

Яскравим прикладом використання музики як інструменту русифікації може слугувати наказ командира дислокованого на Поділлі 12-го армійського корпусу про виконання військовими оркестрами та солдатами в строю винятково російських музичних творів [11, с.489]. Слід зазначити, що подібне рішення військового керівництва позначалось на культурному житті не лише військовослужбовців (а серед них було чимало уродженців Поділля та сусідніх українських губерній), – виступи оркестрів були обов'язковим елементом усіх масових гулянь в Кам'янці. Наприклад, у спогадах випускника Подільської духовної семінарії В. Гарби емоційно описано його враження від масових заходів у міському парку: «Занадився був я і й майже ніколи не пропускав тих вечорів у парку, коли на відкритій естраді полкова оркестра давала свої чудові концерти для розваги кам'ячан» [1, с.157]. Тож, як бачимо, на масових заходах у міському парку виконувалась майже винятково російська музика.

Осередком українського культурного життя Кам'янця з 1906 р. стало товариство «Просвіта», організоване групою місцевих патріотів (К. Солуха, Ю. Сіцинський, В. Приходько та інші), в якому брали активну участь патріотично налаштовані місцеві службовці, учителі, гімназисти, семінаристи [12, с.65]. Вже в червні 1906 р., за місяць після першого засідання товариства, кам'янецькі просвітяни влаштували перше українське гуляння. Надалі влаштування масових заходів, зокрема, організація театральних вистав, постійно залишались в числі пріоритетних напрямків роботи «Просвіти». Лише в червні 1909 р. було організовано три масові гуляння, три літературно-музичних вечори та один великий концерт. 1910 р., у час шаленого наступу царизму на український рух, кам'янецька «Просвіта» організувала 4 етнографічні свята, 12 літературно-музичних вечорів. Успіх цих заходів вражав. Гуляння «Просвіти» збирали до 700–800 осіб [7].

Кам'янець-Подільський був тісно пов'язаний з іменами багатьох відомих діячів української, російської, польської та єврейської культури. Так, у місті в братів Йосипа і Антона Коципинських навчався композитор, піаніст і педагог, автор пісні «Дивлюсь я на небо» Владислав Заремба. До прикладу, А.

Коципинський активно популяризував українську пісню, збирав разом із братом народні пісні й видав кілька збірників. В православній духовній семінарії також навчався поет, пісняр і композитор Діонісій Банковський [9, с.290, 295, 372]. Вслід за С. Руданським і А. Свидницьким, у духовній семінарії упродовж 1893-1899 рр. навчався, керував оркестром й розучував з хором народні пісні славетний український композитор, творець витонченої хорової мініатюри Микола Леонтович [4, с.168]. В Кам'янець-Подільській гімназії навчався актор і драматург Тадей Рудковський.

В місті народились і виховувались у другій половині XIX – на початку XX ст. оперна співачка Лідія Звягіна, артистка опери, драми та оперети Лідія Липковська, артистка Київської російської опери Зінаїда Рибчинська, провідна актриса Олександрівського театру в Петербурзі Марія Савіна, скрипаль, композитор, професор Берлінської консерваторії Йосип Котек, артист і директор Кам'янець-Подільського театру Северин Малиновський, директор Кам'янець-Подільського театру Ян Пекарський. Перед Першою світовою війною в Кам'янець-Подільському театрі грали Ганна Борисоглібська, Марія Заньковецька, Іван Мар'яненко, Ніжний, Лев Прозоровський і Микола Садовський [9, с.297, 298, 304, 384, 387, 392, 444].

На жаль, обмежені рамки статті не дозволяють детально охарактеризувати музичне та театральне життя, яке було вагомо представлене у Кам'янці-Подільському й вирізнялося істотним поліетнічним характером. Водночас, не можна не наголосити, що в меморіальному виданні «Kamenez-Podolsk», опублікованому в Тель-Авіві (івритом) та Нью-Йорку (англійською мовою), зазначено, що на початку XX ст. активну культурно-просвітницьку роботу в місті над Смотричем вели представники сіоністських партій. До неї долучались як місцеві активісти, так і відомі єврейські діячі з інших міст і регіонів імперії. Зокрема, до початку Першої світової війни в Кам'янці щороку напередодні свята Пурим влаштовувався «Палестинський тиждень», одним з елементів якого були театральні сценки на теми з життя єврейських колоністів в Ерец-Есраель [14, s. 31].

Висновки. Отже, на прикладі музичного та сценічного мистецтва м. Кам'янця-Подільського другої половини XIX – початку XX ст. засвідчує про дедалі більш активний його розвиток і є переконливим доказом істотного впливу етнокультурного чинника. Більшість професійних мистецьких інституцій сприяли русифікації, що впливало на вибір репертуару, мову постановок тощо. Водночас аматорські театральні та мистецькі колективи різних етносів (українські, польські, єврейські), долаючи тиск органів влади, влаштовували вистави, літературно-мистецькі вечори, читання, інші заходи національного характеру.

Список використаних джерел та літератури

1. Гарба В. На розпутьях (До історії одного покоління). Нью-Йорк : УВАН, 1976. 351 с.
2. Гоголевские дни 11 и 12 апреля 1909 года в жизни Каменец-Подольского восьмиклассного технического училища и краткий исторический очерк возникновения, устройства и освящения домової церкви Технического училища во имя спасителя и чудотворца Николая. Каменец-Подольск, 1909. С. 4.
3. Єсюнін С. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. Хмельницький, 2015. С. 235.

4. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / [авт.: Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк та ін.]. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
5. Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ. Чернівці : Золоті литаври, 2008. 586 с.
6. Островерхов Н. Л. Каменец-Подольский (История и экономика города). Киев : Тип. Кульженко, 1882. 184 с.
7. Подільська «Просвіта». Минуле і сучасне. До 110-ї річниці з часу заснування // URL: <http://library.kpnu.edu.ua/index.php/2016/04/25/podilska-prosvita-mynule-i-suchasne-do-110-oyi-richnytsi-z-chasu-zasnivannya/>.
8. Сецинский Е. Город Каменец-Подольск: Историческое описание. Киев : Тип. Кульженко, 1895. 247 с.
9. Сикора Э. Ф. Лица Каменца-Подольского или те, кто творил историю «Цветка на камне», кто оказывал влияние на его судьбу, а также те, кому повезло увидеть своими глазами это неповторимое чудо природы и творение человеческой фантазии. Харьков : Міськдрук, 2010. 700 с.
10. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини. Хмельницький : Поділля, 1995. 332 с.
11. Стецюк В. Б. З історії військової музики на Поділлі: наказ про солдатські пісні 1894 р. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2013. Т. 20. С. 483-488.
12. Ращупкін О. І., Трубчанінов С. В. Кам'янець на Поділлі. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. С. 65.
13. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях Речі Посполитої. Львів : Свічадо, 2005. 340 с.
14. Kamenetz-Podolsk: A Memorial to a City, annihilated by the Nacis / Leon S. blatman (ed.). New York, 1966. P. 31.

In an exploration an attempt was made to characterize the ethnonational specificity of musical and stage art of Kamyanets-Podilsky in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

Key words: *musical, stage art, ethnonational features, Kamyanets-Podilsky.*

УДК 94:275(4+477)«15»

А. Підлісна, студентка I-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: Г. Б. Вонсович, к.і.н., доцент

РЕФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена розгляду проблем Реформації в політичних аспектах як в Європі, так і в Україні. У статті розкрито, як саме Реформація впливала на розвиток країн Європи. Розглянуто міркування М. Вебера щодо протестантизму. Також приділяється увага реформації на теренах України та розкривається питання чому вона не мала тут значного впливу.

Ключові слова: *Реформація, протестантизм, кальвінізм, абсолютизм.*

2017 року інтелектуальний світ відзначав 500-річчя Реформації. Реформація (від лат. *Reformatio* – перетворення, виправлення) – західнохристиянський церковно-релігійний, духовно-суспільний та політичний рух оновлення в країнах Західної та Центральної Європи у XVI столітті, спрямований на повернення до біблійних першоджерел християнства. У широкому сенсі слова реформація в контексті українського сенсу означає: відновлення, перебудова, повернення

колишнього, але поліпшеного стану (інституції, суспільства, держави). Реформацію пов'язують з іменами Мартіна Лютера, Жана Кальвіна та Ульріха Цвінглі – і називають протестантською, лютеранською або євангелічною.

Протестантизм - один із найпоширеніших напрямів у християнстві, що відокремився від католицизму в період Реформації у XVI столітті (лютеранство, кальвінізм тощо) та внаслідок подальшого внутрішнього поділу утворив такі течії як адвентизм, баптизм, євангелізм, п'ятидесятництво тощо. Своєю метою вони вбачали в поверненні до ідеалів раннього християнства. Церкви й спільноти протестантів національного чи місцевого характеру є в усьому світі і їхнє поширення триває.

Протестантизм, на відміну від католицизму, не зміг зберегти внутрішньої єдності, розділившись на безліч відгалужень і напрямків, серед яких немає єдино вірного, а всі визнаються рівноправними варіантами християнського вчення: вибір між ними диктується особистими пристрастями віруючого. Саме тому стосовно протестантизму було б великою натяжкою вести мову про секти, оскільки в умовах свободи відправлення релігійного культу будь-який напрямок має повне право на існування, якщо зберігає прихильність тексту Священного Писання і духу християнського вчення.

Протестантизм поділяється на низку напрямків. Так, до протестантизму відносяться лютеранство (Німеччина), цвінгліанство й кальвінізм (Швейцарія та Нідерланди), анабаптизм, менонітство (Німеччина, Нідерланди), англіканство (Англія), пресвітеріанство (Шотландія). До пізнього протестантизму належать течії, більшість з яких виникли в США: баптизм, методизм, квакери, адвентизм, свідки Іегови, п'ятидесятники та інші.

Лютеранство сформувалось за доби Реформації завдяки діяльності Лютера та його сподвижників, у першу чергу Меланхтона. Для лютеранства характерні всі особливості «класичного» протестантизму. Особливе місце займає вчення про виправдання вірою. Зараз у світі нараховується близько 75 млн. лютеран.

Засновником кальвінізму є Жан Кальвін (1509-1564 рр.). Центральне місце в кальвіністській ідеології займає вчення про передвизначення, згідно з яким долі людей визначені Богом і людина не владна змінити присуд. Зараз кальвінізм представлений реформатськими, пресвітеріанськими церквами, конгрегаціоналізмом.

Безпосереднім початком Реформації вважають розповсюдження Лютером персональних листів-звернень, в яких він доводив, що спасіння та Божа милість досягаються завдяки вірі, а не сповіді в гріхах. Загальним суспільним поштовхом стала публікація латинською 25 жовтня 1517 року в місті Віттенберзі заклику до теологічної дискусії у вигляді 95 тез, в яких йшлося про гріх та кару, і особливо критикувалась торгівля індульгенціями, тобто монополія на владу. Ініційований Мартіном Лютером церковно-релігійний рух спричинив розрив єдності західноєвропейської церкви – появу національних церковних спільнот та виникнення нової теології протестантизму.

Вплив Реформації на політичну ситуацію. У деяких країнах Європи формуються держави з інститутом абсолютної монархії. Виникнення абсолютної монархії в різних країнах мало свої особливості, проте загалом це відбувалося після досягнення такого рівня розвитку продуктивних сил, за якого створювалися

необхідні економічні, соціальні та політичні передумови заміни станово-представницької монархії абсолютизмом. У початковий період свого розвитку абсолютна монархія відіграла прогресивну роль, сприяючи розвитку мануфактурної промисловості, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, а також подальшій централізації держави. Потім абсолютизм виступив у досить реакційній ролі – став на перешкоді цьому розвитку, щоби не допустити зростання могутності буржуазії, яка виявилася для нього небезпечною. Відбуваються трансформації наявних соціальних інституцій і виникають нові структури. У таких умовах не могло не постати питання про кардинальні зміни в християнських церквах, які і на Заході, і на Сході відігравали помітну роль у суспільстві. Ці питання, власне, й вирішувала Реформація – початок становлення нових буржуазних відносин, коли на зміну феодальній, до влади прийшла буржуазна еліта. Представники останньої починають надавати значення не так усталеним суспільним цінностям (становим привілеям, місцю людини в соціальній ієрархії), як новим якостям – ініціативності, енергійності, здатності діяти нетрадиційно тощо.

Якщо за Середньовіччя панував стереотип, за яким церква вважалася своєрідною корпорацією, з чією допомогою можна досягти небесного блаженства, а священники виконували роль посередників між людьми і Богом, то для буржуа більш співзвучною була думка, що вони отримують спасіння, тобто потраплять до раю, не завдяки комусь, а особистою вірою. Таке світосприйняття слугувало ґрунтом для поширення реформаційних ідей.

Відомий соціолог Макс Вебер у роботі «Протестантська етика і дух капіталізму» доводив, що протестантизм як породження Реформації став головним чинником становлення й розвитку капіталістичних відносин. «...протестанти... – писав він, – чи то як панівні, чи то як гноблені верстви населення, чи то як більшість населення, чи то як його меншість – виявляють специфічний нахил до економічного раціоналізму...». Ті країни, де утвердився протестантизм, у період Нового часу стали на шлях динамічного суспільно-економічного розвитку. Натомість країни, де зберігався католицизм, а тим паче православ'я, втрачали свої позиції.

Роль Реформації. Внутрішній аспект. 1. Реформація стала важливим чинником становлення в Старому Світі національних культур. У період Середньовіччя в Європі (як, зрештою, і в інших частинах світу), незважаючи на етнічні відмінності населення, існували надетнічні конфесійні спільноти зі своєю сакральною мовою та відповідною культурою. У цей час можна говорити про латинську, грецьку, старослов'янську «Європи». Водночас у межах етнічних спільнот кожен соціальний стан мав свою культуру. У процесі генезису буржуазних відносин над етнічні конфесійні спільноти починають руйнуватися. На їхнє місце приходять спільноти національні - зі своєю національною мовою і культурою. Новоутворені протестантські церкви не претендували на «вселенськість». Вони були орієнтовані на певні державні або етнічні спільноти.

2. Реформація сприяла становленню в Європі держав національного типу. Протестантизм дав потужний імпульс цивілізаційному розвитку низки європейських країн, зокрема скандинавських. Зрештою, США були створені переважно релігійними дисидентами-протестантами, які втікали в Новий Світ від переслідувань у Європі.

3. Мовою релігійної комунікації у протестантських церквах стають не сакральні мови, а місцеві говірки, що перетворюються на національні мови. Показово, що Лютер, переклавши Біблію німецькою, заклав основи німецької національної літературної мови. Саме протестантизм стимулював переклад біблійних текстів народними мовами.

4. Також із руйнуванням традиційного феодального суспільства відбувалося зближення культур різних соціальних станів у межах «національних проектів». Для національної культури характерним є те, що вона, вбираючи певні цінності «старих» надетнічних культур і різних станових культур у межах етносу, стає зрозумілою і близькою для «всього народу». Так, у період Середньовіччя християнство (не лише як релігія, а й як система культурних цінностей) у повному обсязі було лише надбанням духовенства.

Зовнішній аспект. Реформація також стала важливим елементом геополітичної гри у західно- й центральноевропейських землях у часи раннього модерну. Розколовши «латинську» Європу на дві частини, вона інспірувала численні воєнні конфлікти, які часто мали релігійне ідейне «оформлення». Вершиною протистояння між протестантами і католиками стала Тридцятирічна війна (1618–1648), яка завершилася Вестфальським миром. Було визнано принцип «чия держава – того й віра». А в міжнародній політиці з'явилося поняття «Вестфальська система». Вона передбачала забезпечення суверенітету держави на своїй території.

Реформацію у своїх геополітичних іграх використовувала й Османська імперія. Вона була зацікавлена в тому, щоб християнська Європа в конфесійному і, відповідно, політичному плані була роздроблена.

Як впливала Реформація на Україну, яка не була державою? Реформаційний рух став реальністю в Україні. Щоправда, тут він набув специфічних рис, які не завжди відповідали класичним зразкам.

У XVI — першій половині XVII ст. постало питання про необхідність змін у православної церкві України. Ці зміни почасти інспірувалися реформаційними впливами, що йшли переважно із Заходу, – впливами гуситів та їхніх наступників лютеран, анабаптистів, кальвіністів тощо.

Учасниками класичних реформаційних змін було чимало українців. Деякі з них стали знаними постатями в історії протестантизму – Станіслав Оріховський і Юрій Немирич. Не без впливу протестантів на українських землях набуває поширення практика вільного трактування біблійних текстів. З'являються біблійні переклади розмовною мовою. Світські люди починають втручатися в релігійні справи. Дедалі більше підтримується ідея світського патронату над церквою.

Щоправда, Реформація в Україні не вилилась у «відкриті» форми. Протестантські громади на українських землях, переважно кальвіністські й унітаріанські, фактично були маргінальним явищем. Багатьма українцями вони сприймалися як «чужі».

Реформаційні рухи особливо сильно почали проникати в Україну після Люблінської унії 1569 року, проте вони не охопили усього обширу українських земель і всіх прошарків населення. Однак Реформація певною мірою активізувала православну шляхту, міщанство, козацтво й духовенство. Наприкінці XVI ст., після укладення Берестейської унії 1596 року, захоплення протестантизмом,

популярність його ідей у православному середовищі починають поступово спадати. Це було пов'язано і з занепадом протестантизму в Речі Посполитій і з посиленням консервативних тенденцій у православній церкві в Україні, де в 1630–1640-х рр. відбувалися зміни під проводом київського православного митрополита Петра Могили. Реформація посилила традиційну рису української церкви – її соборноправність, що особливо виявилось у діяльності церковних братств (XVI–XVII ст.). Братчики практикували читання Св. Письма не тільки на сходах, але і вдома, стежили за поведінкою своїх членів, мали нагляд над церковними справами, контролювали діяльність священників і єпископів («Статут Львівського братства», 1588). Єпископи не погоджувалися з такими широкими повноваженнями світського елемента, і їхній перехід на унію з Римом був у деякій мірі спричинений реформаційними впливами у православних громадах.

У царині соціально-політичній Реформація в Україні позначилася також зростанням національної свідомості й політичної активності козащини, яка, переймаючи у першій половині XVII ст. провід українсько-національного життя, ставила щораз більший опір польському пануванню в Україні й активно підтримувала православну церкву проти наступу католицизму. Шукаючи союзників проти Польщі, козащина у своїй зовнішній політиці почала орієнтуватися також на допомогу протестантських держав (Швеція, Трансильванія, Бранденбург).

Висновок. Вплив і успіхи Реформації в Україні не були тривалими. Пов'язана з прогресивними релігійними течіями, Реформація опинилася між двох протилежних сил – католицькою Польщею й православною Україною, – ворожих між собою, але й ворожих до протестантизму. Успішна боротьба католицької церкви і польського уряду проти протестантизму й негативне ставлення православної церкви до «люторів» позбавили Реформацію певної соціальної бази, а перемога української національної визвольної революції у середині XVII ст. відкривала в Україні шлях іншим культурно-політичним течіям та впливам (бароко).

Україна не змогла реалізувати свій «реформаційний шанс». На це були різні причини – реакція католицька й православна, переслідування протестантів владою Речі Посполитої в XVII ст., Хмельниччина, у вогні якої загинуло чимало протестантських громад.

І все ж зерна, посіяні протестантами, дали сходи – вони «проросли» внутрішнім реформуванням православної церкви в Україні. Хоча цю внутрішню реформаційність постійно приглушували. Так чи інакше вона проявлялася в діяльності й творчості представників релігійно-філософської думки XVIII ст. – Феофана Прокоповича, Григорія Сковороди та інших.

Остаточна русифікація українського православ'я в XIX ст. спричинилася до популяризації в Україні течій пізнього протестантизму, передусім баптизму. Проте, як бачимо, це був протестантизм західного зразка, а не зразка російського. Це опосередковано свідчить, що Реформація в Україні була внутрішнім явищем і загалом відповідала західноєвропейському типу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Петро Кралюк «Реформація - втрачений шанс українців?» // URL: <https://www.obozrevatel.com/blogs/98467-reformatsiya-vtrachenij-shans-ukraintsiv.htm>.
2. Політологічний енциклопедичний словник. К., 1997. 735 с.
3. Сергій Махун «Реформація: народження нової Європи» // URL: https://dt.ua/HISTORY/reformaciya-narodzhennya-novoyi-yevropi-258322_.html.
4. С. М. Хьютон «Образ истории церкви» // «Христианское просвещение». К., 2009. 285 с.
5. Вікіпедія // URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

The article is devoted to consideration of problems of reformation in political aspects both in Europe and in Ukraine. The article reveals exactly how reformation influenced the development of European countries. Considerations of M. Weber concerning Protestantism are considered. The attention is also paid to the reformation in Ukraine and the question is raised why it did not have a significant impact in Ukraine.

Key words: Reformation, Protestantism, Calvinism, absolutism.

УДК 378. 091: 378.4 (477.43) «1918 / 1920»

О. Поважна, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **О. М. Завальнюк**, д. і. н., професор

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918 – 1920 РР.)

В повідомленні розглядається організація навчального процесу в Кам'янець-Подільському державному українському університеті у перші два навчальні роки, його найбільш характерні риси.

Ключові слова: Кам'янець – Подільський державний український університет, студентство, факультети, навчальний процес, лекції, практичні заняття, країномовне викладання.

Концептуальні засади українських національних університетів найбільшою мірою мали реалізуватися в навчально-виховному процесі, кінцева мета якого полягала у випуску фахівців з вищою національною освітою, патріотично налаштованих, безпосередніх учасників процесу розбудови української держави, готових служити загальнонаціональним інтересам, бути прикладом національної вихованості.

Навчальний процес у К-ПДУУ певною мірою відображено у наукових працях І. Огієнка [6], [7], [8]; В. Біднова [1], В. Ф. Верстюка [2], [3] та О. М. Завальнюка [4]. Утім, далеко не всі аспекти піднятої проблеми з'ясовано.

Метою повідомлення є цілісне висвітлення в загальних рисах процесу підготовки фахівців у К-ПДУУ як вияв виконання одних із найважливіших завдань, поставлених перед відкриттям.

Організація навчального процесу значною мірою нагадувала російські університети. Працю викладачів і студентів спрямовували факультети, точніше їх

керівні органи – канцелярії, очолювані деканами і секретарями, також крім них працювали ще й діловоди. Відповідно до навчальних планів склалися розклади занять. Цікавим є те, що у даному випадку принцип ритмічності не дотримувався. У канцелярії факультету студенти записувалися на ті чи інші лекційні курси і практичні заняття, які стосувалися обов'язкових і за вибором. До перших зараховувалися фундаментальні й українознавчі дисципліни, які не можна було проігнорувати. Перелік обраних для студіювання курсів вносився до студентської книжки (проти кожної дисципліни значився обсяг лекційних практичних годин, відведених для вивчення, а також прізвище професора, приват-доцента чи лектора).

Записавшись на свій індивідуальний навчальний план, студент повинен був подати до канцелярії квитанцію про внесену ним плату за право на навчання в семестрі (коливалася в межах 125 – 150 крб., залежно від факультету; максимальною вона була на фізико-математичному, сільськогосподарському і медичному, де використовувалося дороге кабінетно-лабораторне і клінічне обладнання) [4, с. 268].

Навчання відбулось переважно у другу половину дня. Це пояснювалося зайнятістю студентів до обіду на різних роботах, які давали засоби до життя. Також корекцію щодо тривалості лекцій і практичних занять, а отже, і до завершення навчального дня вносили особливі умови життя університетського міста, пов'язані із запровадженням поліцейських годин чи просто непередбачуваних обставин (наприклад, припинення на тривалий час подачі у навчальні корпуси електричної енергії тощо). Тому, для забезпечення освітлення у вечірні години правління університету подбало про використання гасових ламп. Окремі викладачі носили з собою свічку, яку запалювали для підсилення освітлення подіуму, на якому читали лекції [5, с. 522].

Через осіб, які приходили на заняття після роботи, доводилося скорочувати тривалість навчання, як це зробили, наприклад, у весняному семестрі 1919-1920 навчального року. Враховуючи побажання юнаків і дівчат, рада професорів К-ПДУУ ухвалила закінчити лекції й іспити до 15 травня 1920 р., а влітку, коли студенти менше працюватимуть фізично, повернутися до виконання навчальних планів (з 15 червня пропонувалися додаткові платні курси). Першим розпочав свій літній семестр сільськогосподарський факультет.

Розклади занять за семестрами на різних факультетах, які зберігаються в архівосховищах України, враховували як дисципліни навчальних планів, так і наявність професорських кадрів, які забезпечують їх викладання. Через хвороби і відраження тих, хто працював зі студентами в аудиторіях, доводилося вносити зміни до переліку занять.

Новопризначені викладачі читали вступні лекції, які не вносилися до розкладу занять і мали апробаційний характер. У К-ПДУУ кожен професор, приват-доцент чи лектор у визначений факультетами час демонстрував свою науково-педагогічну майстерність на вступній (пробній) лекції, тему якої обирав сам. Під час такого заняття в аудиторії були не лише студенти різних спеціальностей (приходили ті, хто хотів дізнатися про спеціальність і особистість лектора, а також задовольнити свою пізнавальну цікавість), а й колеги, зацікавлені кам'ячани [4, с. 270].

Навчальний процес в українських університетах, за деякими винятками, був україномовний. Траплялися випадки, коли викладачі просили дозволу викладати російською мовою. Але, попри все, професорові належало виконувати наказ Міністерства народної освіти від 30 січня 1919 р., за яким з моменту оприлюднення цього документа усі викладачі університетів, як і вчителі середніх і початкових шкіл, крім національно розмежованих, мали викладатися українською мовою. Україномовне викладання в Кам'янець-Подільському університеті станом на 1 травня 1920 р. забезпечували 59 осіб [6, с. 235; 5, с.4].

Лекції, практичні і лабораторні заняття тривали у різний час по-різному – від 1 год. до 50 хв. Траплялося так, що через скорочення тривалості занять лектор не встигав подати запланований обсяг навчального матеріалу і захоплював не лише 5-хвилинну перерву, а й частину часу наступної лекції, що вносило в навчальний процес елементи дезорганізації і викликало справедливі нарікання студентів. З другого боку, деякі лектори самовільно проводять читання теорії замість практичних вправ. Через це частина студентів, зневірившись, залишає лекції і не хоче більше їх відвідувати. Також не погоджувалась молодь з таким плануванням навчального процесу, коли кілька разів на день доводилося переходити з одного корпусу в інший, в результаті чого виникають паузи між заняттями «по цій причині», що викликало байдуже ставлення до лекцій.

Велика увага приділялася новаторській роботі – вивченню українознавства, яке ввели до всіх навчальних планів. Дослідники минувшини зробили серйозний концептуальний прорив в тлумаченні початків національного історичного шляху. Так, М. С. Грушевський опублікував перші томи монументальної «Історії України-Руси», десятки інших праць з історії і культури України, зокрема курс лекцій, прочитаний у Львівському цісарському університеті 1894-1914 рр., і особливо «Звичайну схему «руської» історії й справу раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904 р.), у якій доводив давньоруський етап історії українців [2, с.170; 3, с. 42].

Для якісного навчання студентам надавалися словники з української мови, 3 – українсько-російських і 15 – російсько-українських, а також термінологічні словники: 4 – з медицини, 4 – з фізики і хімії, 2 – з мовознавства, 2 – з природознавства і географії, 1 – з математики, не менше 8 – з правничої і адміністративної термінології.

Центральним питанням засвоєння комплексу українознавчих дисциплін було, звісно, якісне володіння українською літературною мовою. На жаль, не всі студенти розуміли навчальний матеріал, який подавався державною мовою [4, с. 275].

Загалом студенти, попри поєднання навчальної праці із трудовою діяльністю у різних установах і організаціях, а також у приватних осіб, ставилися до виконання своїх академічних обов'язків досить сумлінно. Семестрові заліки й іспити студенти складали не акордно, а після вивчення певної дисципліни, про що викладачі робили відповідні оголошення, зокрема й у пресі.

Не раз іспити доводилося переносити через об'єктивні причини, наприклад, через нестачу навчальної літератури. В осінньому семестрі 1918-1919 навчального року знання студентів оцінювалися на «відмінно», «дуже добре», «добре», «задовольняючи», «зле». Якщо не всі випробування були витримані, запис на

новий семестр заборонявся, тобто вважалося, що студент не виконав навчального плану [4, с. 278].

Університет прагнув мати свої сучасні видавничі потужності. Ці плани використав і підтримав український уряд С. С. Остапенка, який у лютому 1919 р. ухвалив виділити під їх реалізацію 200 тис. крб. Утім зусилля із придбання у Європі відповідного обладнання (туди відправилися Д. І. Дорошенко, М. А. Чайковський) успіху не мали. Тож, шукаючи альтернативні шляхи, вирішили взяти в оренду з квітня 1920 р. місцеву друкарню із застарілим обладнанням, яка належала Свято-Троїцькому братству [4, с. 285].

За сприятливих обставин наклад навчальної літератури, виданої професорсько-викладацькою корпорацією К-ПДУУ, міг бути значно більшим і ним можна було б поділитися з колегами із Київського державного українського університету. На такий же крок могла піти і київська українська професура. Спільний банк україномовних підручників і посібників міг стати серйозною допомогою для студентів молодих держуніверситетів, посприяв би підвищенню якості навчального процесу.

Таким чином, К-ПДУУ зумів у складних умовах активно забезпечити роботу з якісної підготовки фахівців, яких потребувала відроджувана країна. Організація навчального процесу загалом була задовільною, відповідала наявному кадровому, науково-методичному і матеріально-технічному ресурсам. Студенти слухали україномовні лекції, виконували практичні і лабораторні завдання, проходили колоквиум, складали семестрові іспити. Важливим було й те, що викладацький корпус володів педагогічною майстерністю, забезпечував викладання дисциплін навчальних планів на високому науково-теоретичному рівні. Великим досягненням у навчально-методичному забезпеченні стала підготовка і вихід у світ україномовної навчальної літератури, яка користувалась підвищеним попитом серед студентів. Навчальний процес змінювався відповідно до потреб студентства, йшлося на компроміси задля покращення умов навчання. Відбувалися позитивні зрушення і хотілося б активнішого продовження у наступні роки.

Список джерел і літератури:

1. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: уривок зі спогадів // Літературно-науковий вісник. Річник XXVII. Львів : з друкарні Ставропогійського ін-ту, 1928. Т. ХСVII. Кн. XI. С. 223-240; Кн. XII. С.325-333.
2. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник. Київ : Наук. думка, 1995. С.170
3. Верстюк В.Ф., Пиріг Р. Я. М.С. Грушевський: коротка хроніка життя та діяльності Київ : Либідь, 1996. С.42.
4. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. С.260-285.
5. Наказ по Міністерству Народної Освіти. 30 жовтня 1919 року // Життя Поділля. 1919. 19 лютого. № 51. С. 4.
6. Огієнко І. Моє життя: автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. 1936. Кн.8. С.522.
7. Огієнко І. З університетського життя // Наш шлях. 1920. 9 березня. Ч. 48. С.8.
8. Огієнко І. З університетського життя // Наш шлях. 1920. 25 березня. Ч.57. С.8.

The report considers the organization of the educational process and the most common features of Kamianets-Podilskyi Ukrainian State University in the first two academic years.

Key words: Kamianets-Podilskyi Ukrainian State University, students, faculties, educational process, lectures, practical classes, Ukrainian - language teaching.

УДК 930.25(73)

І. Польовчик, магістрантка V-ого історичного факультету
Науковий керівник: **В. І. Адамовський**, к.і.н., доцент

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ США

Стаття присвячена історії становлення та розвитку архівної справи у США, аналізу національного архіву, американської моделі підготовки архівістів, визначенню їх особливостей та тенденцій розвитку.

Ключові слова: архівна справа, архівісти, національний архів, США.

Архіви для будь якого історика є невичерпним джерелом інформації про події минулого і знань. Людство надавало виключну увагу збереженню архівів, починаючи від ранніх цивілізацій, а професія архівіста є однією із найдавніших у світі. Сполучені Штати Америки є порівняно молодою державою. У європейському суспільстві вкоренилася думка, що американська історія налічує трохи більше ніж два століття, американські народи не є єдиною нацією, а в американських архівах, точніше бібліотеках, як вважає більшість європейців, відсутні давні документи.

Таким чином, **метою дослідження** є історія становлення Національного архіву США.

Національний архів США і Адміністрація документації є одними із наймолодших, але при цьому найбільших архівів світу. За актом 1934 року в результаті архівознавчої активності істориків він був заснований як Архів уряду Сполучених Штатів, тобто архів федеральних органів влади: Президента США, Конгресу США, Верховного суду, федеральних департаментів – і швидко став лідером архівної галузі Сполучених Штатів, а згодом й світу. NARA зберігає документи урядових установ від зачаткування США як держави до теперішнього часу, зокрема найважливіші документи американської нації: Декларацію незалежності, Конституцію, Білль про права та інші [5, с. 385]. Разом із тим, у NARA знайшли своє місце персональні документи батьків-засновників американської нації – Дж. Вашингтона, А. Гамільтона, Т. Джефферсона, Б. Франкліна, Дж. Адамса, Дж. Медісона та інших видатних політичних, державних, громадських, наукових і культурних діячів. У цілому в сховищах NARA зберігається понад 10 млрд. аркушів текстових документів, 12 млн. мап, схем, архітектурних та інженерних креслень, 25 млн. фотографій та графічних зображень, 24 млн. аерофотознімків, 300 тис. роликів відзнятої кіноплівки, 400 тис. відео- та звукозаписів, 133 ТВ електронних даних [1, с. 36].

Серед завдань, які постали перед 1-м Архівістом США Р. Д. В. Коннором відразу після утворення Національного архіву США, найпершим було формування штату архіву. У перший же день Коннору сказали, що політики зле пожартували з ним: він повинен був набрати штат державного органу, але працівники не отримували статус державного службовця. Хоча Президент у меморандумі про

призначення першого помічника Архівіста США підтвердив право Коннора набирати штат на його розсуд, важко було уникнути тиску з боку конгресменів, майже кожен із яких намагався рекомендувати свою кандидатуру [5, с. 386].

У листопаді 1935 року до нового будинку Національного архіву увійшли перші 265 працівників, а в червні 1936 року надійшли 58 800 куб. футів документів із Адміністрації у справах ветеранів (Veterans Administration) та Адміністрації продовольства (U. S. Food Administration) [2, с. 86].

Президент США Г. К. Гувер у своїй промові сказав, що в архіві будуть зберігатися найсвятіші документи нації: Конституція США, Декларація незалежності тощо, чим дав привід журналістам поставити під сумнів те, що такі великі кошти витрачено як на спорудження приміщення Національного архіву, так і на зберігання декількох документів, які на той час вже знайшли своє місце у Бібліотеці Конгресу США. Державні органи опиралися передачі документів [3, с. 68].

Проте вже в перші два роки до архіву надійшли документи Сенату Сполучених Штатів за 1789–1934 рр., дев'яти з десяти федеральних департаментів виконавчої гілки влади та від 18 незалежних установ і Верховного суду США. Палата Представників мала тверде переконання в тому, що її документи краще буде збережено «у темній комірчині, у безладді», ніж коли вони будуть правильно організовані, помічені, описані й перелічені в адекватному середовищі Національного архіву [5, с. 389].

Після відставки 1-го Архівіста Р. Д. В. Коннора Президент США Фр. Д. Рузвельт 18 вересня 1941 року затвердив на посаді 2-го Архівіста США С. Дж. Бакка. С. Дж. Бакк очолював архів у воєнні та повоєнні роки, а 1948 року перейшов на посаду голови відділу манускриптів Бібліотеки Конгресу США [8, с. 263].

У березні 1941 року в США був створений Комітет із консервації культурних ресурсів. Головою Комітету став видатний американський історик У. Г. Ліланд, виконавчим секретарем – К. Дж. Харріс. Комітет розташовувався у будинку Національного архіву [11, с. 91].

4 червня 1946 року Президент США Г. С. Трумен звернувся до Архівіста США С. Дж. Бакка і доручив йому укласти довідники архівних документів воєнного часу. Під керівництвом Ф. М. Хамера 1947 року було здійснене видання «Федеральні документи Другої світової війни», 1948 року світ побачив Путівник по документах Національного архіву, що містив інформацію про майже 800 тис. куб. футів документів, які знаходилися на той час на зберіганні у NARA [4, с. 54].

Після Другої світової війни Національний архів США на хвилі піднесення настроїв організував і провів безпрецедентну виставку документів «Потяг свободи». Потяг, у якому було розміщено оригінали документів із колекцій NARA, мандрував із 17 вересня 1947 року від міста до міста усією територією Сполучених Штатів протягом 18 місяців. Ця виставка-подорож завершилась у січні 1949 року [1, с. 39].

Отже, протягом Другої світової війни NARA прийняв на зберігання значну кількість історичних документів федеральних департаментів виконавчої гілки влади, виконав тисячі запитів державних цивільних і військових відомств, популяризував історичні документи з метою підсилення почуття патріотизму,

створив тисячі мікрофотокопій страхового фонду документів, надавав свої приміщення в оренду важливим оборонним відомствам країни, здійснив важливі кроки для врятування документів окупованих країн та заснування Міжнародної ради архівів, уклав довідники по документах Національного архіву, у тому числі періоду Другої світової війни [7, с. 197].

2 червня 1948 року У. К. Гровер був призначений 3-ім Архівістом США. Дж. Г. Бредшер, автор біографічної статті про Гровера, зазначив, що на момент призначення того Архівістом США обсяг документів, що зберігались у Національному архіві США, подвоївся порівняно із довоєнним періодом і складав 800 тис. куб. футів, але штатна чисельність працівників архіву зменшилася з 315 осіб у 1942 році до 220 – у 1948 році. Значні обсяги документів очікували на систематизацію та описування. З його ініціативи Конгрес ухвалив законодавство, відповідно до якого Комісія поширила свою діяльність на архіви штатів, округів, муніципалітетів та недержавних архівних інституцій, підтримуючи їх проекти із публікації важливих історичних джерел американської нації. 1964 року Гроверу вдалося протягнути в Конгресі законодавство про заснування програми грантів, які Комісія до нашого часу надає архівам із метою збирання, зберігання, публікації історичних документів, розвитку архівної освіти тощо [5, с. 393].

Зміни до архівного законодавства США у 1940–1950-х рр. покращили стан управління документацією у федеральних відомствах: було розроблено типові і конкретні переліки документів, урегульовано діяльність установ у сфері управління документацією, встановлено правила розпорядження документами, уніфіковано терміни зберігання документів, стандартизовано порядки виділення їх до знищення, засновано федеральні центри документації [7, с. 183].

У.К. Гровер очолював федеральну архівну систему США до 6 листопада 1965 року і пішов із NARA на знак протесту проти зменшення GSA бюджетного фінансування. Його змінили послідовно Р.Г. Бахмер (7 листопада 1965 р. – 9 березня 1968 р.) та Дж.Б. Родс (10 березня 1968 р. – 1979 р.), певний час обов'язки Архівіста США виконував Дж. О'Нілл (1979 р. – липень 1980 р.) [10, с. 52].

Період 50-60 рр. ХХ ст. в історії Національного архіву США характеризується розвитком федерального архівного законодавства, у т. ч. у частині зберігання та удоступнення президентських документів, започаткування програми грантів NHPRC та поширенням її на архіви штатів та округів, упровадженням принципів і методів експертизи цінності документів, розвинутих Т. Р. Шелленбергом, та методів систематизації архівних документів, розроблених О. В. Холмсом, створенням мережі центрів документації, початком прийому на зберігання машиночитаних та електронних документів і першими скандалами, пов'язаними із електронними документами. NARA отримав збудований за усіма архівними стандартами будівлю у Мериленді [6, с. 156]. Головним досягненням NARA у середині 80-х рр. ХХ ст. було відновлення його статусу як незалежного федерального органу влади. Дебати щодо місця та ролі архівів у суспільстві, про провідну роль архівів у формуванні політики пам'яті, про вплив політики, ідеології та релігії на архіви, залежність архіву від влади, влади архівів та їх відповідальності в суспільстві не припиняються вже багато десятиліть. Архівісти завжди відстоюють принцип «архіви поза політикою», перш за все заявляючи про

своє призначення як професіоналів, головна мета яких – збереження пам'яті людства і передача знань майбутнім генераціям [9, с. 350].

Величезний внесок у боротьбу за незалежність архівів від політики вніс 6-й Архівіст США Р. М. Ворнер. У складній політичній ситуації початку 1980-х рр. Ворнеру вдалося виграти битву за свободу Національного архіву США від політично заангажованої структури Адміністрації служб загального призначення, а на міжнародній арені в складних умовах Ліванської війни 1982 р. довести, що Міжнародна рада архівів є професійною організацією архівістів усього світу і не може підпадати під політичний вплив. Ворнер ризикнув своєю кар'єрою, відстоюючи на практиці професійну місію архівів і архівістів, він надав приклад керівника, гідного наслідування в інших країнах [5, с. 403].

Також, неможливо не визнати, що США є лідером у розробці технологій зберігання електронних документів, хоча, отримавши їх вперше в 1960-ті рр., американці довгий час не робили серйозних кроків для вирішення проблеми їх збереження і фактично були змушені створити Архів електронних документів, зіткнувшись із небезпекою втрати цифрової спадщини нації [1, с. 89]. Архівісти США ще раз довели, що тільки наукові дослідження та тісна співпраця з науково-дослідними інститутами та університетами допоможе знайти необхідні технологічні рішення для експертизи цінності, забезпечення збереження електронних документів, підтвердження їх автентичності, організації доступу і використання. Наукові та технологічні рішення, знайдені в ході спонсорованих NARA проектів, здійснених науково-дослідними інститутами Британської Колумбії, штатів Мериленд, Північна Кароліна, Джорджія, Техас, Іллінойс, дозволили американським архівістам розробити концепцію Архіву електронних документів, вимоги до розробника програмного забезпечення системи «ERA», вирішити певні проблеми у сфері експертизи цінності, забезпечення збереження, систематизації, описування, розмежування доступу, автентифікації електронних документів [4, с. 62].

На початку XXI ст. Національний архів США є однією з найважливіших урядових агенцій виконавчої гілки влади у Сполучених Штатах та одним із найбільших архівів світу. Незалежний статус, первинна назва (National Archives and Records Administration, NARA) і всі повноваження GSA в частині управління архівною галуззю були повернені архіву з 1 квітня 1985 року відповідно до закону про Національний архів і Адміністрацію документації «National Archives and Records Administration Act» (1984) [5, с. 405].

Отже, структура NARA сформувалась історично. Вона ускладнювалася поступово. На підставі нових законодавчо-нормативних актів та у зв'язку із адміністративними потребами утворювалися нові управління і видозмінювалися функції, зростала кількість федеральних центрів документації і президентських бібліотек. На сучасному етапі NARA представляє собою складний комплекс федеральних архівних установ, управлінь і відділів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Безбородова И. В. Теория и методика современного архивоведения в США. – М. : МГИАИ, 1990. – С. 36-39, 40-82.
2. Гармаш В. Н. Общество американских архивистов // Советские архивы. М., 1989. № 4. С. 85-93.

3. Костомаров М. Н. Организация хранения и обеспечение сохранности документов в США // Делопроизводство. Информационно-практический журнал. М., июль-декабрь 1997. № 2/1. С. 66-76.
4. Кулешов С. Г. Управління документацією: підготовка фахівців у вищих школах за рубежом // Архіви України: науково-практичний журнал. К., 2003. № 1-3. С. 53-64.
5. Левченко Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація: монографія. Миколаїв : Іліон, 2013. 1204 с.
6. Левченко Л. Л. До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів Америки (Закінчення. Початок у № 6, 2009 р.) // Архіви України: науково-практичний журнал. К., 2010. Вип. 1 (267): січень-березень. С. 141-161.
7. Левченко Л. Л. Національний архів США у Другу світову війну та повоєнні роки // Чорноморський літопис. Науковий журнал. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. Вип. 7. С. 179-198.
8. Левченко Л. Л. Формирование системы архивного образования в США: ученые, дискуссии, результаты // Беларускі археаграфічны штогоднік. Мінск. 2012. Вип. 13. С. 260-274.
9. Матяш І. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. С. 316-352.
10. Рысков О. И. Основные направления деятельности Национального архива США (NARA) в области управления электронными документами федеральных учреждений // Секретарское дело. Ежемесячный профессиональный журнал. 2004. № 2 (43). С. 51-53.
11. Советские архивисты в США // Советские архивы. Научно-теоретический и научно-практический журнал. М. : ГАУ при СовМине СССР, 1987. № 3. С. 91-92.

The article is devoted to the history of the formation and development of archival affairs in the USA, the analysis of the national archive, the American model of archivists' training, the definition of their features and trends of development.

Key words: archival affairs, archivists, national archives, USA.

УДК 94:321(460)«197»

*М. Приймак, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: В.В. Верстюк, старший викладач*

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ІСПАНІЇ У ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ Ф. ФРАНКО

У статті на основі опублікованих джерел і наукової літератури розкрито окремі аспекти процесу демократизації політичного режиму Іспанії у перші роки після Ф. Франко.

Ключові слова: Іспанія, диктаторський режим, демократизація, Ф. Франко.

Демократичні перетворення в Україні, що розпочалися після розпаду СРСР, супроводжувалися низкою соціально-економічних, політичних та культурних проблем. Звідси постає необхідність вивчення та використання досвіду країн, в яких не так давно відбувся перехід до демократичного режиму. У світлі цього безсумнівний інтерес представляє Іспанія, в якій диктаторський режим Франко припинив своє існування мирним шляхом – внаслідок власних протиріч і тиску знизу, без військової поразки або повалення. Якщо при поваленні фашистських диктатур у європейських державах в 1940-ві рр. вирішальну роль зіграли зовнішньополітичні фактори і вони ж прискорили крах авторитарних режимів у Португалії й Греції в 1974 р., то в Іспанії поштовх до демократизації був заданий

зсередини. Перебудова недемократичного режиму була здійснена «згори» реформаторською частиною правлячої еліти, що пішла під тиском опозиції на переговори з демократичними силами. Згодом багато елементів цієї моделі були використані в країнах Східної Європи та Латинської Америки.

Зрозуміло, що унікальність іспанського, як і будь-якого іншого досвіду, вимагає обережного використання на практиці інших держав. Але заслуговують на пильну увагу апробовані в Іспанії принципи і методи демократизації політичних структур, які можуть виявитися корисним для України. Також важливість вивчення теми зумовлена й тим, що процесам демократизації в Іспанії не була приділена достатня увага науковців, отже існують різні погляди на цю тему, що викликає потребу їх аналізу та узагальнення.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити особливості демократизації політичного режиму Іспанії у перші роки після Ф. Франко.

Історіографія проблеми нараховує значну кількість робіт, які в тій чи іншій мірі висвітлюють деякі аспекти демократизації політичного режиму Іспанії у перші роки після Ф. Франко. Безпосередньо цією проблематикою займалися В. Витюк [1], В. Годлевська [2], О. Іваницька [5], В. Калінін [7], С. Пожарська [11; 12], К. Телін [16], С. Хенкін [18; 19; 20] та ін.

Іспанський феномен не мав аналогів в історії ХХ ст. Франкістська диктатура, яка утвердилася при владі в результаті кровопролитної громадянської війни, припинила своє існування мирним шляхом – внаслідок власних протиріч і тиску знизу, без військової поразки або повалення. Важливим поштовхом до подальшої демократизації суспільства стала смерть фундатора та беззмінного керівника режиму Ф. Франко [21, с. 12].

20 листопада 1975 р. посаду глави держави в якості короля Іспанії посів принц Хуан Карлос, який у 1969 р. був проголошений наступником каудильйо. Хуан Карлос I, який став главою держави відповідно до заздалегідь продуманого механізму передачі влади, не відразу взяв курс на перетворення. Король діяв у вузькому коридорі можливостей. З формуванням системи демократичних державних інститутів активна участь короля в управлінні країною скорочувалася, але він продовжував залишатися важливою фігурою на політичному полі Іспанії, як гарант єдності нації і політичної стабільності, в деякі моменти (як, наприклад, під час військового путчу 1981 р.) виходячи на перший план [1, с. 42].

Посада прем'єр-міністра залишилась за франкістом К. Аріасом-Наварро, якого Ф. Франко призначив у 1974 р. головою кабінету міністрів терміном на п'ять років. Він був відомий своїми консервативними поглядами, орієнтувався на те, щоб злегка оновити фасад режиму, зберігши статус-кво. Однак ці розрахунки не виправдалися. Сформований ним уряд носив компромісний характер [14, с. 522].

Період діяльності уряду А. Наварро характеризувався боротьбою опозиційних сил проти прибічників збереження «франкізму без Франко». На першому засіданні нового уряду 15 грудня 1975 р. було ухвалено декларацію, текст якої свідчив про те, що більшість міністрів не бачили потреби у ліквідації франкізму [18, с. 50].

Програма уряду, представлена К. Аріасом-Наварро 28 січня 1976 р. у Кортесах, мала загальний характер і передбачала зміцнення кращих здобутків франкізму, їх удосконалення; здійснення без поспіху низки реформ; тяжіння до

цивілізованих країн Заходу; впровадження іспанської (а не копійованої) демократії, представлені на всіх рівнях; реформування кримінального кодексу; створення двопалатного парламенту тощо. Умовою реалізації урядової програми, на думку прем'єра, була необхідність виключити з майбутньої політичної гри тих, хто загрожував «священній єдності Батьківщини», а також прихильників «комунізму і диктатури єдиної партії», та неможливість перетворення франкістського режиму в плюралістичну демократію [5, с. 374].

В 1975-1976 рр. в країні розпочався масовий робітничий і демократичний рух, що висував як політичні, так і економічні вимоги (в середині 1970-х рр. вибухнула економічна криза, що супроводжувалася, зокрема, різким стрибком інфляції і безробіттям). Демократична громадськість сприймала кабінет міністрів К. Аріаса-Наварро як продовження франкізму. В таких умовах прибічники «розумних реформ» почали вимагати від короля відставки кабінету А. Наварро і створення нового уряду, здатного взяти під свій контроль ситуацію в країні [20, с. 38].

1 липня 1976 р. король санкціонував відставку А. Наварро, а новий уряд очолив 44-річний адвокат А. Суарес. Більшість членів нового уряду не займали першорядних посад в період диктатури і не брали участі у громадянській війні [17, с. 122]. 16 липня 1976 р. А. Суарес представив програму дій, метою якої було «встановлення демократичної політичної системи, заснованої на гарантуванні прав і свобод, рівності політичних можливостей для всіх демократичних груп, повазі до опонентів і надання їм можливості співпраці». Першими кроками кабінету А. Суареса стало проголошення амністії більше, ніж 5 тисячам політичних в'язнів та форсування внесення змін до кримінального кодексу, які б дозволяли легалізацію політичних партій. Також голова уряду запропонував провести референдум, щоб визначити порядок інституційних змін і проведення парламентських виборів у червні 1977 р. [9, с. 56].

На відміну від уряду А. Наварро, кабінет міністрів А. Суареса розпочав поступову реалізацію представлені програми. Упродовж липня-жовтня 1976 р. було введено в дію Кримінальний кодекс (починаючи з цього моменту, стала можливою легалізація партій, проте це не стосувалось Комуністичної партії Іспанії, яка продовжувала бути поза законом), декрет-закон про першу політичну амністію, закони про врегулювання судових позовів щодо політичних асоціацій та про порядок формування профспілкової адміністрації [12, с. 137].

Ключовою ланкою розриву з франкізмом і створення легальної бази переходу до демократії була політична реформа, здійснити яку можна було лише за згодою Кортесів та народного референдуму. У франкістському законодавстві був закладений механізм перегляду існуючого правопорядку. Так, у 10 ст. Закону «Про спадкування посади глави держави» вказувалось, що «для того, щоб скасувати або змінити Основний закон, необхідним є, крім згоди Кортесів, народний референдум» [8, с. 130].

Проект закону «Про політичну реформу» був оприлюднений 10 вересня 1976 р. Він визнавав суверенітет народу, загальне виборче право, створення двопалатних Кортесів з терміном повноважень на 4 роки. Окрім цього, закон передбачав, що ініціатива конституційних реформ належить уряду і нижній палаті парламенту при схваленні їх абсолютною більшістю членів Конгресу і Сенату [19, с. 131].

Найголовніше політичне завдання А. Суареса полягало у тому, щоб домогтися схвалення закону старими франкістськими Кортесами, адже політична реформа передбачала їхній фактичний розпуск. Тиск на Кортеси уряд А. Суареса почав за активної підтримки короля та голови Кортесів Т. Фернандеса-Міранди. У цих умовах Т. Фернандес-Міранда здійснив реформування діяльності Кортесів. Він замінив голів комісій, змістивши з цих посад ортодоксальних франкістів, запровадив режим «термінового проходження» для певних законопроектів [20, с. 54-55].

Діяльність уряду А. Суареса на етапі «прийняття рішень» закінчилась проведенням 15 грудня 1976 р. референдуму з питання закону «Про політичну реформу». На національному рівні участь громадян в референдумі досягла 77,4 %, з яких 94,2 % проголосували «за», решта – «проти» [2, с. 173]. Перемога на референдумі посилила позиції уряду. Це дало можливість перейти до другого етапу реформ, який тривав до перших демократичних парламентських виборів у червні 1977 р. Уряд продовжив формування нової політичної системи шляхом реформ «згори», ліквідовуючи одночасно найбільш одіозні установи франкістського держапарату [18, с. 53].

Законодавча діяльність іспанського уряду після прийняття закону «Про політичну реформу» була спрямована на забезпечення успішного перебігу демократизації. Протягом лютого-квітня 1977 р. уряд приймав декрети-закони про політичні асоціації, трудові відносини, про розширення амністії та закон, який дозволяв об'єднання робітників та підприємців у самостійні профспілки [13, с. 218].

Наступним важливим політичним кроком А. Суареса було створення власної політичної партії. Своєрідне ядро, що мало стати майбутньою урядовою партією, з'явилося в червні 1976 р. в якості Народної партії, яку очолив Х. Аріельса. З цього моменту розпочав формуватися новий союз, який у березні 1977 р. перетворився у Союз демократичного центру (СДЦ) на чолі з А. Суаресом. Цей Союз не мав цілеспрямованої і чіткої ідеології [3, с. 123].

Вибори 15 червня 1977 р. відкрили наступний період діяльності уряду А. Суареса на етапі встановлення демократії, що тривав до прийняття нової Конституції в грудні 1978 р. Результати виборів продемонстрували, що Союз демократичного центру (СДЦ) став провідною партією, зібравши 34,6 % голосів і одержавши 166 з 350 місць у парламенті [7, с. 118]. Серйозним випробуванням, яке постало перед першим урядом СДЦ, була економічна криза. Політична програма, представлена новим урядом 11 липня 1977 р., наголошувала на необхідності досягнення «відповідального співробітництва всіх соціальних груп і політичних партій» у боротьбі проти основних економічних дисбалансів [2, с. 174].

Подолання економічної та політичної кризи було можливим лише за умови укладання договору між всіма великими політичними силами. В ситуації, що склалася, був скликаний широкий форум для проведення переговорів між урядом і представниками політичних партій, який розпочався 8 жовтня 1977 р. у палаці Монклоа (резиденція прем'єр-міністра) і тривав три тижні. Ним передбачалося здійснення низки політичних та економічних заходів для «транзитного переходу» до демократії [6]. Своєрідність угод у Монклоа полягала в тому, що окрім заходів

щодо оздоровлення економіки, був прийнятий пакет реформ політичного характеру, запропонований опозицією [16, с. 98]. Суть економічної програми «пакту Монклоа» полягала у прагненні модернізувати господарську систему країни, наблизивши її до системи країн ЄЕС. Разом з тим, під впливом лівих партій сукупність заходів, намічених пактом, вийшла за межі проектів СДЦ: було включено положення про встановлення контролю над системою соціального забезпечення за участю трудящих, розробку статусу державних підприємств, за яким визнавалось право трудящих брати участь у керівних органах [11, с. 161]. Створений пактом політичний клімат консенсусу сприяв найважливішій події на даному етапі демократизації – розробці та прийняттю нової Конституції [16, с. 98].

Прийняття Конституції 1978 р. поклало кінець формальному існуванню режиму Франко, оскільки були ліквідовані Основні закони, прийняті упродовж 1938-1967 рр. [10]. Конституцією 1978 р. Іспанія проголошувалась парламентською монархією. Формально монархічна форма правління в Іспанії була проголошена ще у 1944 р., однак аж до смерті Ф. Франко вона не була реалізована. Король не був інтегрований в жодну з гілок влади. Конституція чітко закріпила виконавчу владу за урядом, а законодавчі функції – за Кортесами. Три класичні гілки влади представлені в Іспанії відповідно до Конституції Генеральними кортесами, урядом і адміністрацією, та судовою владою. За новою Конституцією значно змінився правовий статус представницького органу Іспанії – Кортесів (III розділ «Про Генеральні кортеси»), Кортеси здійснюють законодавчу владу і контроль за діяльністю уряду, складаються з двох палат: Конгресу депутатів і Сенату [4, с. 52-62].

Після прийняття нової демократичної Конституції політичний процес в Іспанії вступив у нову фазу – фазу консолідації демократії, основним завданням якого було адаптувати суспільство до нового політичного механізму, до нового – порівняно з авторитарним – способу розв'язання конфліктів [15, с. 11].

Отже, етап демонтажу авторитарної системи та встановлення парламентської демократії в Іспанії, що розпочався після смерті Ф. Франко (листопад 1975 р.) і закінчився з прийняттям нової Конституції (грудень 1978 р.), відбувся у відносно короткий термін, мав мирний характер і не спричинив жодних катаклізмів у іспанському суспільстві. Посаду глави держави після смерті каудильйо посів принц Хуан Карлос, який був сприйнятий суспільством як символ і гарант єдності нації та національної злагоди. Король надав монархічному принципу сучасне трактування і сприйняв ідею демократії як форму майбутнього політичного устрою Іспанії. Всі демократичні перетворення в державі відбувались від імені іспанського короля та за його підтримки.

Список використаних джерел та літератури

1. Витюк В. В. Национальное согласие и переход от авторитаризма к демократии (испанские уроки). // *Общественные науки и современность*. 1999. № 2. С. 34-44.
2. Годлевська В. Ю. Закономірності та особливості першого етапу мирного переходу до демократії: іспанська модель (1976 -1978 рр.) // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету*. Вип. III. Серія: Історія: збірник наукових праць. Вінниця, 2001. С. 170-176.
3. Данилевич И. В. Автономизация Испании. // *Полис*. 1995. № 5. С. 121-129.
4. Испания. Конституция и законодательные акты. М. : Прогрес, 1982. 351 с.
5. Іваницька О. Франко – каудильйо Іспанії. Вінниця : Книга-ВЕГА, 2002. 423 с.

6. Іспанія у перші роки після Франко. Специфіка переходу до демократії. // URL:http://pidruchniki.com/15341220/istoriya/ispaniya_pershi_roki_pislya_franco_spetsifika_pere_hodu_demokratiyi.
7. Калинин В. В. Испанская Конституция 1978 г. // Из истории европейского парламентаризма: Испания и Португалия. М. : РАН, Институт всеобщей истории. 1996. С. 114-127.
8. Краси́ков А. А. Испания после Франко. М. : Знание, 1982. 64 с.
9. Орлов А. Единая и неделимая родина всех испанцев // Международная жизнь. 1998. № 7. С. 54-60.
10. Переход Испании к демократии. // URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
11. Пожарская С. П. Воскрешение монархии в Испании: Почему это оказалось возможным? // Политическая история на пороге XXI века: Традиции и новации. М., 1995. С. 159-166.
12. Пожарская С. П. Испания: тернистый путь к гражданскому обществу // Основные этапы формирования гражданского общества в странах Западной Европы и России в XIX-XX вв. М. : ИВИ, 2007. 258 с.
13. Попов И. В. Законодательная деятельность правительства А. Суареса по подготовке выборов в Кортесы // Проблемы испанской истории. 1984. Вып. 5. С. 215-221.
14. Престон П. Франко. М. : Центрполиграф, 1999. 701 с.
15. Система державного управління Королівства Іспанія: досвід для України / уклад. Х. М. Дейнега; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка. К. : НАДУ, 2012. 40 с.
16. Телин К. О. Кризисный гамбит пакта Монклоа // Сравнительная политика. 2016. 2 (23). С. 96-105.
17. Фадеев Д. А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода // Полис. 1992. № 2. С. 117-124.
18. Хенкин С. М. Ликвидация франкистской диктатуры в Испании // Вопросы истории. 1983. № 4. С. 48-61.
19. Хенкин С. М. Политика пакта: испанские иллюстрации // Полис. 1996. № 5. С. 129-135.
20. Хенкин С. М. Хуан Карлос I: политический портрет. М. : РАН ИНИОН, 2001. 92 с.
21. Ходжес Г. Э. Франко: Краткая биография. М.: АСТ : Ермак, 2003. 382 с.

In the article on the basis of published sources and scientific literature, some aspects of the process of democratization of the political regime of Spain in the first years after F. Franco are revealed.

Keywords: Spain, dictatorial regime, democratization, F. Franco.

УДК 94 (477)»18»: 321.64:378.4 (477.43 – 21)

*Л. Руснак, студентка IV-го курсу історичного факультету
Науковий керівник: О.М. Завальнюк, д.і.н., професор*

БІЛЬШОВИЦЬКА ВЛАДА І КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ В 1919 РОЦІ

Дана стаття присвячена дослідженню взаємовідносин більшовицької влади з Кам'янець-Подільським державним університетом (КПДУУ).

Ключові слова: більшовики, більшовицька влада, Кам'янець-Подільський державний університет.

Питання ставлення державної влади до вишів в Україні сьогодні актуальне як ніколи. Важливо, що за будь-якого політичного режиму, щоб заклади, які готують національну інтелігенцію, були забезпечені від непродуманої політики, продовжували свою працю в культурно-освітній сфері. Певний досвід спілкування

з вищими владними структурами пов'язував і Кам'янець-Подільський державний український університет. Частиною цього досвіду становить спілкування з більшовицьким режимом.

Детальним дослідження цього періоду в історії КПДУУ займалися такі відомі науковці як О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький, В.Р. Адамський. Окремих аспектів цієї проблеми торкнулися у своїх дослідженнях В.М. Ричка, О.О. Нестуля, В.П.Ляхоцький, І.Б. Матяш і Г.В. Папакін, Д.Ф. Розовик та ін.

Попри це стосунки закладу з більшовиками у 1919 році ще не зовсім досліджені.

Метою статті є з'ясування відносин Кам'янець-Подільського ревкому з місцевим державним університетом.

Досвід спілкування цих суб'єктів започаткувався у квітні 1919 р., коли червоні війська зайняли адміністративний центр Поділля.

Комуністичний досвід цього періоду в справі визначення структурних форм функціонування системи вищої школи виступав шаблоном відповідних підходів, які застосовувалися у Російській Федерації. Нормативна база, що врегульовувала різні аспекти внутрішнього життя вишів та їх місце в системі народної освіти, фактично відтворювалася на місцевому ґрунті практично без змін. У цьому зв'язку варто наголосити на прийнятті тимчасовим робітничо-селянським урядом УСРР у січні 1919 р. двох декретів – «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» та «Про передачу всіх шкільних закладів у відання відділу освіти» [6, 7].

Ці документи надавали юридичні підстави наркомуні освіти УСРР В. Затонському під час відвідування КПДУУ розпорядитися про закриття богословського факультету. На прохання декана факультету В. Біднова надати можливість слухачам хоча б закінчити академічний рік, що фінішував за два тижні, реакція посадовця була негативною. «Богослови – наші вороги!», - з упевненістю промовив він. Також відбулося реорганізування історико-філологічного та правничого факультетів в факультет соціальних наук [1].

Також варто відзначити, що були наявні факти співпраці частини викладацького складу КПДУУ з більшовицькою владою. Так, вони зініціювали прочитання лекцій для студентів-червоноармійців та робітників. Вони вважали, що таким чином зможуть принести користь університетському колективу і своєю лояльністю здобути прихильність нової влади. І вже 21 квітня 1919 року лекторій було розпочато лекцією В.О. Біднова «Рідна мова як єдина умова культурного розвитку кожного народу». Та, прибувши в аудиторію, лектор не побачив тих, заради кого і влаштувався цикл публічних виступів. Як свідчить звіт Біднова, «слухачі були ті самі (інтелігенція та робітники), що їх доводилося бачити і раніше на прилюдних виступах. Свій відчит робив я при переповненій залі. Нічого політичного і дражливого для того моменту я не зачіпав, а дав лише історичну картину національного відродження народів – від греків та римлян до ХХ століття. Висловлювався обережно, щоб нікого не дратувати. Гучні оплески, здалося, занадто залунали з аудиторії, коли я закінчив виклад.... Незабаром мене повідомив один з колег, що представникам нової влади моя лекція не сподобалась...» [2].

Крім Біднова, лекції тоді читали приват-доцент М.М. Васильківський («Революція з релігійного погляду»), професор М.М. Хведорів («Точні науки та їх

значення для людства»), асистент М.Г. Любичанківський («Історія землі»), приват-доцент Й.Ф. Оксінок («Походження християнства»), лектор М.О. Грінченко («Українська музика та її представники») [3].

У питанні збереження архівних комплексів університету вдалося налагодити певні контакти з новою владою. Вчені наголошували на тому, що в умовах війни становище культурно-історичних пам'яток міста, передусім архівів, різко погіршилось, що було пов'язано, зокрема, з гострим дефіцитом паперу, невиплатою зарплатні працівникам архівів, місцевих установ, відсутністю коштів для належного збереження приміщень, фондів тощо. Чимало архівних колекцій зникло безслідно. Це стосувалося передусім архівів Подільської духовної консисторії й Подільського губернського правління. Кошти від реалізації документів з останнього (продали 800 пудів документів) витратили на виплату заборгованості по зарплаті працівникам апарату губернського правління [4].

За свідченням сучасника «в Кам'янці всі склепи (магазини) були заповнені архівними матеріалами, та найбільше архівів загинуло на паперовій фабриці Коцебу (за Кам'янцем), куди вивозилися архіви цілими фурами для переробки як сирець. Масово гинули від рук несвідомих селян архіви, колекції бібліотек, пам'ятки мистецтва та старовини з захоплених повстанцями, або покинутих господарями панських маєтків, будівель-палаців» [5].

Група викладачів університету (декан історико-філологічного факультету, професор П.В. Клименко, приват-доценти О.З. Неселовський, П.Г. Клепатський, Є.Й. Сіцінський, Л.Б. Б'ялковський та ін.) навесні 1919 р. утворили архівну комісію, яка добровільно взяла на себе функцію захисту архівосховищ, їх фондів, обґрунтувала необхідність відкриття в закладі архіву [3].

13 травня 1919 р. новоявлена громадська організація, що не була зареєстрована, подала Раді професорів КПДУУ листа, у якому ініціювала звернення до Кам'янецького ревкому з проханням передати університетові архів колишнього Подільського жандармського управління і Подільського окружного суду разом із бібліотечними фондами. Документи із названих архівів мали скласти основу навчально-дослідного архіву, на базі якого можна було б вивчати громадські рухи в Україні у ХІХ ст. [5].

На жаль, до цього часу так і немає достовірних відомостей чи відгукнулися ревкомівці на прохання університету. Але можна припустити, що позитивного реагування не було, адже заклад зазнав від нової влади репресій: було реквізовано приміщення друкарні, університет визнали «гайдамацьким клубом» (22, 27 червня). Також були заарештовані професор і декан закритого більшовиками богословського факультету В.О. Біднов і приват-доцент Л.Т. Білецький. А вже наприкінці травня приміщення навчального корпусу реквізували під канцелярію Бессарабського полку [4].

Отже, у квітні – на початку червня 1919 року прихід більшовицької влади обмежилася змінами в внутрішній структурі університету до вимог стандартів УСРР. Перестав існувати богословський факультет. Кількох науково-педагогічних працівників заарештували. Група викладачів брала участь в лекційній роботі з червоноармійцями.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамський В.Р. Кам'янець-Подільський державний університет у період становлення радянської влади: зміна структурних форм // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. 2009. Вип. 15. С. 211-217. // URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_15_47
2. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янець-Подільському (Уривок із спогадів) // Кур'єр Кривбасу. 1997. № 69-70. С. 64-74.
3. Завальнюк О. М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет (1918-2008 рр.): Історичний нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 296 с.
4. Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920 - 1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 9-20.
5. Кам'янець-Подільський університет: минуле і сучасне / За загальною редакцією О. М. Завальнюка. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. 305 с.
6. «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви»: Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19 січня 1919 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів / Упорядники: З. І. Зобіна, Г. О. Кравченко, Ю. Б. Медведєв та ін. К. : Державне видавництво політичної літератури, 1959. Т. 1 (1917 – червень 1941 рр.). С. 28-30;
- 7 «Про передачу всіх шкільних закладів у відання відділу освіти»: Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 25 січня 1919 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1959 рр.: Збірник документів / Упорядники: З. І. Зобіна, Г. О. Кравченко, Ю. Б. Медведєв та ін. К. : Державне видавництво політичної літератури, 1959. Т. 1 (1917 – червень 1941 рр.). С. 30.

This article is devoted to the study of the relationship between the Bolshevik authorities and the Kamenev-Podolskiy State University.

Key words: *Bolsheviks, Bolshevik authorities, Ukrainian state university.*

УДК 929-057.4(477.74)«18»БРУУНИ

В. Савосто, студентка III-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **С.В. Трубочанінов**, к.і.н., доцент

БРАТИ БРУУНИ ТА ЇХ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ХІХ СТ.

У повідомленні змальовано просопографічний портрет професорів Філіпа та Генріха Бруунів з Фінляндії. Висвітлено основні віхи життя та наукової діяльності. Акцентується на їхньому значному внескові у розвиток освіти та науки в Наддніпрянській Україні у ХІХ ст.

Ключові слова: *професор, Бруун, Рішельєвський ліцей, Новоросійський університет.*

У Наддніпрянській Україні, за даними відомого дослідника генеалогії Е. Амбургера, знайшли свій останній спочинок п'ятеро представників родини Бруунів з Фінляндії [4]. Сучасна історіографія питання включає статті професора університету в Торонто Крістера Брууна [3] та доцента Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка С.В. Трубочанінова [1], які стосуються біографії історика з Одеси Філіпа Брууна. Постаць його брата, математика Генріха Брууна, стала предметом вивчення математика В. Уланова [2].

Мета даного повідомлення – змалювання просопографічного портрету професорів Філіпа та Генріха Бруунів та показ їхнього внеску в розвиток науки та освіти в Наддніпрянській Україні у ХІХ ст.

Батьківщиною багатьох поколінь Бруунів було містечко Фредріксгамн (тепер – Хаміна) на південному сході Фінляндії [1, с. 345]. Німецький учений Р. Швайцер вказує на німецьке походження Бруунів [6]. «Російським німцем» називає Г. Брууна і В. Уланов [2]. У той же час дослідники фінської генеалогії вважають родоначальником роду шведського ротмістра Ертмана Брууна, відомого за документами 1676 року [5].

Правнуки Е. Брууна – брати Йохан (1714-1756) і Хейно (1716-1790) стали одними з найзаможніших мешканців Фредріксгамна. Шлюби пов'язали Бруунів з іншими впливовими родинами міста. Так, донька Хейно Якобіна була матір'ю Х.Х. Стевена (1781-1863) – відомого ученого-ботаніка, в 1840-х роках – інспектора сільського господарства південної Росії [1, с. 345].

У сина Йохана Карла (1748-1809) та його дружини Елізабети Бруун (Фабріціус) було 16 дітей, більшість з яких, а особливо їх нащадки, досягли значних успіхів – стали відомими підприємцями, військовими і державними діячами. Вдруге К. Бруун одружився на Крістіні Векрут, яка походила із шведської купецької сім'ї з Выборгу. У подружжя народилося п'ятеро дітей. Старший із синів (Філіп Якоб) народився у 1804 р., а його молодший брат Генріх Вільгельм – у 1806 р. [1, с. 345-348].

У 1809 р. помер батько, а в 1813 р. – мати. Хлопчиків віддали у пансіон пастора Муральта в Санкт-Петербурзі, викладання в якому велося німецькою і французькою мовами та здійснювалося на високому освітньому рівні. У 1821 р. Філіп став студентом Дерптського університету. Генріх вступив до Санкт-Петербурзького університету, та провчившись рік перейшов у медично-хірургічну академію. Бажаючи вчитися з братом в одному університеті, він перевівся в Дерпт. У 1825 р. Філіп і Генріх Брууни закінчили університет із званням кандидата [1, с. 347-348; 2, с. 242].

У квітні 1825 р. Ф. Бруун поступив на службу до Міністерства фінансів. В грудні того ж року він виїхав за кордон з метою підготовки до викладацької діяльності. Два з половиною роки Ф. Бруун знайомився з університетами Німеччини, Франції та Швейцарії. У лютому 1829 р. він повернувся на службу в Міністерство фінансів, але згодом перейшов на викладацьку роботу [1, с. 348-349].

За кордон поїхав і Генріх Вільгельм, який у 1828 р. в Геттінгені захистив докторську дисертацію з математики. Йому пропонували посаду професора математики в Морському кадетському корпусі в Санкт-Петербурзі, але через родинні обставини Г. Бруун виїхав у Дерпт, а потім в Німеччину. Цілий рік він працював в університетській бібліотеці в Берліні. Восени 1831 р. Г. Бруун отримав запрошення на кафедру фізики в Рішельєвському ліцеї в Одесі. Згодом він перейшов на кафедру чистої математики, де працював, з перервою на один рік, аж до часу смерті (1854 р.). Окрім ліцею Г. Бруун у 1844-1851 рр. викладав у Головному училищі садівництва в Одесі, а з 1849 р. був інспектором інституту шляхетних дівчат [2, с. 242-243].

Наукові праці Г. Брууна мали стосунок до всіх розділів математики. У 1838 р. Імператорська академія наук відзначила його збірник задач, а в 1846 р. призначила

половину престижної Демидівської премії його роботі «Керівництво з політичної арифметики». Автор готував нове видання, яке могло стати якісним кроком в розвиткові фінансових розрахунків, але його передчасна смерть не дозволила це здійснити [2, с. 243-249].

Ф. Бруун переїхав до Одеси після того, як попрацював викладачем у Вітебській і Дінабурзькій гімназіях. Він був зарахований до професорської корпорації Рішельєвського ліцею з 1 квітня 1832 р. У 1866 р., після реорганізації ліцею у Новоросійський університет, Ф. Бруун був запрошений на посаду доцента кафедри всесвітньої історії. У 1868 р. університет, на знак визнання його наукових досягнень у галузі історії та географії узбережжя Чорного моря, надав Ф. Брууну ступінь доктора історії. У лютому 1869 р. його обрали екстраординарним професором. Ф. Бруун читав в університеті курси з історії стародавнього Сходу, історії середніх віків, історичної географії та етнографії Скії [1, с. 349-350].

У 1879 р. за першу частину збірки своїх творів «Чорномор'я. Збірник досліджень з історичної географії Південної Росії» Ф. Бруун отримав Уваровську премію Академії наук. Його життя обірвалося 3 (15) червня 1880 р. Інформацію про смерть Ф. Брууна помістили періодичні наукові видання Росії, Німеччини, Франції, Італії, Великобританії [1, с. 352-353].

Таким чином, брати-професори Брууни за походженням, вихованням і за своїми професійними досягненнями були особистостями мультикультурними і плюрилінгвальними, які успішно вели міжкультурний діалог.

Список використаних джерел та літератури

1. Трубочанінов С.В. «Перший історико-географ Південної Росії» (Філіп Бруун) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2013. Т. 23. С. 344-359.
2. Уланов В.А. Российский немец Генрих Карлович Брун // Немцы в Санкт-Петербурге. Биографический аспект. Санкт-Петербург, 2011. Вып. 6. С. 241-255.
3. Bruun C. Der Althistoriker Philip Bruun zwischen St. Petersburg und Odessa // Hyperboreus : Классическая филология и история. Санкт-Петербург, 2004. Вып. 10. С. 78-92.
4. Erik-Amburger-Datenbank. Ausländer im vorrevolutionären Russland // URL: <https://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/>.
5. Olin R. Sukupuuhun // URL: <http://gw5.geneanet.org/rafaelo?lang=sv&m=NG&fn=&sn=Bruun&v=>.
6. Schweitzer R. Deutsche in Finnland, St. Petersburg und Estland: Überlegungen zur Identität der Deutschen in Nordosteuropa // Europa der Regionen: der Finnische Meerbusen: Esten, Deutsche und ihre Nachbarn. München, 2007. S. 63.

The report depicts a prosopographic portrait of Professors Philip and Henry Bruun, native of Fredriksgamn (now Hamina in Finland). The main milestones of the life and scientific activity of brothers Bruun are shown. It is accentuated by their significant contribution to the development of education and science in the Dnieper Ukraine in the XIX century.

Key words: Professor, Bruun, Richelieu Lyceum, Novorossiysk University.

ХРЕСТОПОДІБНА ОРНАМЕНТАЦІЯ КЕРАМІКИ ГАЛЬШТАТСЬКОГО ПЕРІОДУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КУЛЬТУР КОЗІЯ-САХАРНА ТА БЕСАРАБЬ-ШОЛДАНЕШТИ)

У статті приділяється увага опису ранньої та класичної гальштатської кераміки оздобленої хрестоподібними орнаментальними мотивами. З'ясовуються способи нанесення цього виду орнаменту і робляться спроби пояснення сутності символу-хреста.

Ключові слова: *кераміка, орнамент, штамп, хрест, Козія-Сахарна, Бесарабь-Шолданешти.*

Батьківщиною високоякісної та багатоорнаментованої гальштатської кераміки вважається Балкано-Дунайський регіон. Саме тут наприкінці II – початку I тис. до н.е. формувався культурно-генетичний центр, зароджувалися особливі технологічні та орнаментальні традиції, якими користувалися фракійські майстри під час виготовлення кераміки. Специфічний гальштатський посуд вважався еталонним на теренах Центральної та Південно-Східної Європи і мав широкий ареал поширення.

Слід зауважити, що каталізаторами культурної комунікації та поширення специфічних традицій виготовлення гальштатського посуду були хвилеподібні міграції фракійських племен із Середнього та Нижнього Подунав'я на територію, досить сприятливу для ведення господарства та обміну – Дністро-Сиретське межиріччя.

Від експансії фракійців на схід найбільше постраждали носії культур Ноа та Кослоджені, які, втративши самотність, розвивалися вже у складі ранньогальштатських культур. Важливим індикатором процесу культурної асиміляції культур бронзового віку лісостепової Молдови та південно-західної Румунії є кардинальна зміна форм, типів й орнаменту кераміки, які увібрали в себе традиції, принесені із Подунав'я. Проте при сталості типів посуду, орнамент протягом XI-VI ст. до н. е. еволюціонував, урізноманітнювався і вдосконалювався більшою мірою місцевими майстрами [11].

Так, археологічні культури канельованого гальштату Кишинів-Корлатень та Гава-Голігради-Греничешть, які зародилися внаслідок процесу «первинної гальштатизації» і хронологічно співпадають із періодом Br D (XII ст. до н.е.) характеризуються одноманітністю орнаменту у вигляді канелюр та розчосів. Проте оздоблення столової кераміки різними варіантами штапованого орнаменту ранньогальштатської культури Козія-Сахарна та поширення врізних композицій у керамічному комплексі культури так званого класичного (середнього) гальштату Бесарабь-Шолданешти припадає на XI-VIII ст. до н. е. Орнамент середньогальштатської кераміки увібрав найбільш складні композиції у вигляді завитків-волют, хвилеподібних ліній та мальтійських хрестів.

Серед орнаментальних мотивів на посуді гальштатських культур Козія-Сахарна та Бесарабь-Шолданешти найбільшу цікавість викликає хрестоподібний

орнамент. Хрест здавна вважається символом сонця й належить до найбільш відомих ритуальних знаків [8, с. 70].

Як орнаментальний компонент хрест прикрашав здебільшого столовий посуд і завжди поєднувався зі штампованим та врізним орнаментом. Ще однією особливістю була еволюція цього виду орнаменту на фоні розвитку гальштатських культур. Так, для ранньогальштатської культури Козія-Сахарна є типовим штампований орнамент у вигляді кілець із вписаними всередину хрестами [9].

У керамічному комплексі більш ранніх пам'яток, таких як Солончени-Хліная та Глінжень поширена аналогічна орнаментальна композиція, проте тут горизонтальний поясок у вигляді кіл, нанесених дрібнозубчастим штампом, гармонійно з'єднується косими лініями. Такого роду орнамент вважається ідентифікуючим для пам'яток на Нижньому Подунав'ї, а саме для городища Бабадаг-II, яке локалізується у Добруджі (територія сучасної Румунії) [3, с. 23].

На багатошаровому поселенні Глінжень посуд столового призначення оздоблювався також і типовим хрестоподібним орнаментом, обмеженим кільцями. Так, округлодонний чорнолощений кубок із відігнутими назовні вінцями прикрашає широкий орнаментальний поясок незаштрихованих ромбів та повністю заповнених штриховкою трикутників. На вершинах ромбів розміщуються хрести, обмежені колами, які доповнюють орнаментальну композицію.

Аналогічне хрестоподібне оздоблення має кераміка розвинутого Чорнолісся як середньодніпровського, так і середньодністровського локальних варіантів. На Середньому Дніпрі цього роду орнаментация зустрічається у керамічному комплексі поселення біля села Жаботин, що на Черкащині [6; 13].

Хрестоподібний орнамент у поєднанні із врізним прикрашає черпаки, кубки та корчаги цієї пам'ятки. Особливу цінність для дослідників являє собою черпак із поховання VII–VI ст. до н.е. на р. Тенетинці, який має приземисту чашечку, трішки відігнуті назовні вінця та петельчасту овальну в розрізі ручку, яку прикрашає високий відросток. Орнамент цієї посудини складається із пояса трикутників нанесеного дрібнозубчастим штампом та горизонтальної лінії із хрестів, обмежених кільцями [14].

Подібного роду орнамент набув обмеженого поширення на Середньому Дністрі. Проте поява саме тут типового для лісостепової Молдови столового посуду, оздобленого штампованим хрестовидним орнаментом, найімовірніше, була пов'язана із активізацією міжкультурних та міжетнічних зв'язків. Підтвердженням процесу культурної комунікації є наявність імпортного посуду, до якого можна віднести фрагмент чорнолощеної корчаги, виявленої під час дослідження Рудковецького городища. Її орнаментация є перехідною від ранньої до середньогальштатської, оскільки демонструє поєднання як хрестоподібного штампованого орнаменту обрамленого кільцями, які з'єднувалися водночас косими лініями, так і врізного орнаменту у вигляді повністю заштрихованих трикутників. Також типовим гальштатським декоративним елементом на цій посудині є невисокий конічний виступ.

Хрестоподібний штампований орнамент прикрашає також корчагу із поселення, яке локалізується в урочищі Щовб біля с. Жванець Кам'янець-Подільського району [10, с.184, рис. 84.1]. Аналогічна орнаментация виявлена на

фрагменті горщика, який був знайдений під час археологічних розвідок біля с. Теремці Кам'янець-Подільського району [1, с. 446].

Незважаючи на те, що гальштатська культура Козія-Сахарна знаходилась на значно вищому щаблі культурного та економічного розвитку, ніж чорноліська і її вплив на матеріальну культуру лісостепової Правобережної України є беззаперечним, проте ні на ранньому, ні на пізньому етапах розвитку Чорнолісся гальштатські традиції не були визначальними. Аналізуючи пізньочорноліські матеріали ми можемо лише констатувати той факт, що у період наприкінці IX – початку VIII ст. суттєво активізуються процеси, які пов'язані із міжкультурним обміном та розширенням сфери впливу культури Козія-Сахарна на сході. Найвірогідніше, що таке мирне співжиття було вигідним для обох зазначених культур. Тому поява незначної кількості посуду, який прикрашає орнамент у вигляді горизонтального пояса, який складається з кілець із вписаними хрестами є не випадковою, а пов'язана із імпортом.

Зазначений хрестоподібний орнамент, який масово прикрашав посуд столового призначення ранньогальштатської культури Козія-Сахарна наносився за допомогою гончарного штампа, виготовленого з кістки або добре відмудленої глини. Особливу цікавість у дослідників викликають подвійні штампи з виступом-ручкою із селища поблизу с. Цахнеуці та поселення Солончени-Хліная, які були призначені для нанесення кільцевого орнаменту і мали форму голови коня [12; 15; 16].

Найближчий аналог до двох вищезазначених гончарних штамтів був виявлений у 2007 році на території Кам'янець-Подільського замку [1; 4]. Ця знахідка для Середнього Подністров'я є дуже важливою, і, здається, на перший погляд, що на території замку могла існувати гончарна майстерня. Проте, зважаючи на те, що тут не виявлено посуду орнаментованого хрестоподібним штампованим орнаментом, ми можемо констатувати лише той факт, що гончарний штамп як і посуд, орнаментований хрестами, має аллохтонне ранньогальштатське походження. Ще одним підтвердженням цього є відсутність на території замку гончарних інструментів, без яких неможливе виготовлення кераміки.

На класичному етапі розвитку гальштатських культур, який прийнято датувати VIII-VI ст. до н.е. і співвідносити із культурою Бесарабь відбувається ускладнення та урізноманітнення орнаментальних композицій. Серед найбільш поширених геометричних зображень виділяються трикутники та хрести. Зі всіх орнаментальних елементів специфічного Бесарабь-стилю найбільшу увагу привертає мальтійський хрест, чи хрест з трикутниками-лопатями. Цей тип орнаменту зародився в ареалі болгарсько-румунського Подунав'я і є типовим для комплексів періоду На С (кінець VIII – початок VII ст. до н.е.), які відносяться вченими до культури Балта-Верде [2, с. 28].

Окрім того, східна периферія розвитку культури Бесарабь, яка локалізується в районі Шолданешти лісостепової Молдови мала безпосередній вплив на Середнє Подністров'я, Подніпров'я та у меншій мірі на Побужжя. Тут зустрічається як імпортна кераміка, орнаментована восьмиконічним хрестом чи хрестом з трикутниками-лопатями, так і виготовлена місцевими майстрами, але за зразком імпорту.

Мальтійські хрести наносились на стінки, але найчастіше всього на ручки черпаків, особливо на їх верхню частину. Так званий силует мальтійського хреста зустрічаємо на стінці черпака із Немирівського городища, на ручці черпака із поховання на річці Тенетинка, масово на стінках корчаг, стінках і ручках черпаків із поселення біля с. Жаботин [7; 17]. Мальтійський хрест прикрашає ручку черпака, виявлену під час дослідження Трахтемирівського городища, ручки та стінки черпаків із західного укріплення Більського городища [18].

Геометричні фігури, які формують мальтійський хрест (трикутники, ромби) найчастіше заповнювалися косою штриховкою. В окремих випадках коса штриховка центрального ромба має поперечні насічки. Рідко зустрічається орнаментальна композиція, яка складається із незаштрихованих геометричних фігур.

Основу для уточнення часу появи мальтійських хрестів на кераміці як Подніпров'я, так і Подністров'я, дає Жаботинське поселення. Фрагменти корчаг і черпаків із мальтійськими хрестами були знайдені в комплексах горизонту Жаботин-II, який датується другою половиною VIII ст. до н.е. Важливо зауважити, що поява мальтійського хреста на кераміці з Північного Причорномор'я синхронна із поширенням такого символу в епіцентрі розвитку середньогальштатської культури Бесарабь (сучасна Румунія) та її східного локального варіанту Шолданешти (сучасна Молдова). Отож, в даному випадку орнаментальний мотив у вигляді мальтійського хреста виступає стійким і теоретично обґрунтованим хроноіндикатором [5].

Таким чином, хрест був не лише важливим і досить поширеним елементом орнаментальних композицій гальштатських культур, але й містив у собі сакральний символічний зміст. По-перше, хрест здавна вважається солярним знаком, символом єдності життя і смерті, родючості та безсмертя. По-друге, цей символ відіграв важливу роль у ритуалі, магії та архаїчному мистецтві. По-третє, поєднання кола і хреста в орнаменті ранньогальштатської культури Козія-Сахарна позначає філософську ідею центру Всесвіту. По-п'яте, оздоблення хрестоподібним орнаментом посуду переважно столового призначення, а не грубого кухонного, свідчить про те, що хрест виступав символічною основою релігійних уявлень фракційців.

Список використаних джерел та літератури

1. Болтанюк П.А. Способи орнаменталізації посуду чорноліської культури (за матеріалами досліджень з Кам'янець-Подільського замку) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2001. Вип. 4. С. 442-453.
2. Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе (X-V вв. до н.э.) Кишинев, 2005. 357 с.
3. Гольцова Н.В. Глинженъ II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья. Тирасполь : «Мако», 1995. 272 с.
4. Гуцал А.Ф., Болтанюк П.А. Археологічні дослідження на території Кам'янець-Подільської фортеці 2007 р. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. С. 205-209.
5. Дараган М., Кашуба М. Аргументы к ранней дате основания Жаботинского поселения // Revista Arheologica, 2008. С. 146-179.

6. Дараган М.М. Жаботинський етап раннього залізного віку Дніпровського Правобережного Лісостепу (за матеріалами Жаботинського поселення) : автореф. дис... канд. іст. наук. К. : Інститут археології НАН України, 2006. 19 с.
7. Дараган М.Н. Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи : монография. К : КНТ, 2011. 848 с.
8. Кашуба М.Т., М.Н. Дараган «Чудесные знаки» гальштаттского периода в Юго-Восточной Европе и Северном Причерноморье // *Studia Archeologiae et Historiae Antiquae*. Chisinau, 2009. С. 65-86.
9. Кашуба М.Т. Раннее железо в Лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна) // *Stratum plus*. Кишинев : Высшая антропологическая школа, 2000. №3. С. 241-488.
10. Крушельницька Л.І. Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівської групи пам'яток). Львів : Наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України, 1998. 224 с.
11. Мелюкова А.И. Скифия и фракийский мир. М : Наука, 1979. 256 с.
12. Ничик А., Сорин А. К вопросу о технике нанесения штампованого декора на раннегальштаттской лощеной столовой керамике Карпато-Дунайско-Понтийского региона // *Український керамологічний журнал*, 2003. № 1. С. 97-107.
13. Покровская Е.Ф. Предскифское поселение у с. Жаботин // *СА*. 1973. № 4. С. 169-188.
14. Покровська Є.Ф. Поховання VII- VI ст. до н.е. на р. Тенетинці // *Археологія*, 1975. Вип. 17. С. 62-72.
15. Романовская М.А. Керамический штамп из окрестностей с. Рудь // *СА*. 1980. №1. С. 290-293.
16. Смирнов Г.Д. Скифское городище и селище «Большая Сахарна» // *КСИИМК*, 1949. Вып. 26. С. 93-97.
17. Смирнова Г.И. Предварительные данные о Немировском городище // *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава, 1996. С. 183-198.
18. Шрамко Б.А. Роскопки В.А. Городцова на Бельском городище в 1906 г. // *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи*. Полтава, 1996. С. 29-54.

The article focuses on the description of the early and classic Halsthat ceramics decorated with cross-shaped ornamental motives. The methods of drawing this type of ornament are clarified and attempts are made to explain the essence of the cross symbol.

Key words: *ceramics, ornament, stamp, cross, Kozia-Saharna, Besarab-Sholdaneshti.*

УДК 930(477.43/44)«17»

*А. Талащук, магістрант I-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: С.В. Трубчанінов, к.і.н., доцент*

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПОДІЛЛЯ У ХVІІІ СТОЛІТТІ

У повідомленні аналізується внесок сучасних вітчизняних дослідників у вивчення соціально-економічної історії Подільського воєводства у ХVІІІ ст. Охарактеризовано праці українських учених, що з'явилися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. (монографії та статті М. Крикуна, М. Петрова, Ю. Овсінського та інших дослідників). Наголошується на головних проблемах у дослідженні соціально-економічної історії Поділля.

Ключові слова: *сучасна українська історіографія, соціально-економічний розвиток, Подільське воєводство, ХVІІІ ст.*

Значний науковий інтерес для істориків представляє соціально-економічний розвиток Подільського воєводства у XVIII ст., адже для нього були характерні як загальноєвропейські процеси, так і регіональні особливості.

Метою даного повідомлення є аналіз наукових праць, що з'явилися наприкінці XX – на початку XXI ст., у яких вивчалася соціально-економічна історія Поділля XVIII ст.

З 60-х років XX ст. ґрунтовним дослідженням історії Поділля займається львівський учений М. Крикун. На початковій стадії своєї дослідницької діяльності він цікавився фільварковим господарством у Подільському воєводстві у XVIII ст. Пізніше учений спрямував свої наукові пошуки в бік вивчення демографічних процесів у Подільському воєводстві XVII–XVIII ст. та захистив у 1965 р. з цього питання кандидатську дисертацію [5, с. 37-39]. Докторська дисертація ученого, спершу задумана ним як дослідження демографічного розвитку Правобережної України в XVII-XVIII ст., трансформувалася в дослідження адміністративно-територіального устрою цього регіону в XV-XVIII ст. [5, с. 47-48]. Відповідна монографія про адміністративний устрій воєводств Правобережної України у XV-XVIII ст. була опублікована у 1993 р. [3].

У науковій творчості М. Крикуна Подільське воєводство займало особливе місце [5, с. 55]. До його історії учений буде звертатися і на початку XXI ст. Так, у 2009 р. з'явилося підготовлене М. Крикуном документальне видання найбільш раннього із вцілілих описів маєткового комплексу, розташованого в північній частині Подільського воєводства. Упорядник забезпечив видання ґрунтовними коментарями [2]. У 2011 р. видана збірка наукових праць М. Крикуна «Подільське воєводство у XV-XVIII ст.», до якої увійшло 14 розвідок попередніх років та ще кілька матеріалів [6]. До збірки праць «Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях», яка побачила світ в 2012 р., увійшла 21 стаття ученого за 1968-2011 рр. [4].

Розвиток фільварків на Поділлі став предметом дослідження учня професора М. Крикуна Ю. Овсінського. Так, використавши документацію фільваркової адміністрації маєтків магната Міхала Жевуського (1739-1776), дослідник висвітлив різноманітні аспекти життя фільварків [7].

У колі наукових інтересів відомого кам'янецького історика М. Петрова (1952-2008) можна виділити три головних вектори: історія Кам'янця-Подільського; історія міст та містечок Поділля і Волині; дослідження історіографічної спадщини дослідників, які вивчали подільські і волинські старожитності [10, с. 467].

Провідне місце у наукових дослідженнях М. Петрова посідала історія Кам'янця-Подільського епохи середньовіччя та ранньої модерної доби. У 2002 р. вийшла його монографія «Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела)» [8]. Учений зазначав, що у місті проживали різні етнічні громади, з-поміж яких краще вивчена історія вірменської та польської спільнот. А ось життя української громади мало привертало уваги науковців. На основі вивчення величезного масиву джерел та історичних праць М. Петров з'ясував, що українське населення було корінним і найдавнішим у Кам'янці-Подільському, визначив загальні закономірності та особливості еволюції територіальної історії міста, його місце серед європейських міст. Після смерті

ученого його друзі й колеги видали книгу про Кам'янець-Подільський, над якою М. Петров працював в останні роки свого життя [9].

Учень М. Петрова, А. Задорожнюк вивчає подільські цехи [1]. Інший кам'янецький історик С. Трубчанінов на підставі документів Головного архіву давніх актів у Варшаві висвітлив сторінки історії Плоскирова XVII-XVIII ст. [11].

Отже, аналіз історіографії кінця XX – початку XXI ст. дає підстави стверджувати, що проблема соціально-економічного розвитку Подільського воєводства в XVIII ст. є актуальною та користується увагою вітчизняних дослідників.

Список використаних джерел та літератури

1. Задорожнюк А. Цехове законодавство міст і містечок Поділля кінця XVIII – першої половини XIX ст. згідно з правовими нормами магдебурзького права // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 14. С. 389-400.
2. Інвентар Меджибізької волості 1717 року / підгот. М. Крикун. Львів, 2009. 192 с.
3. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. Київ, 1993. 186 с. + 5 карт.
4. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI-XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. 702 с.
5. Крикун М. Мої наукові пошуки // Вісник Львівського університету. Серія історія. 2002. № 37/1. С. 35-56.
6. Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів, 2011. 733 с.
7. Овсінський Ю. Маєтковий комплекс Жевуських у Подільському воєводстві Речі Посполитої у XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2009. Вип. 44. С. 59-72.
8. Петров М. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. (Історіографія. Джерела). Кам'янець-Подільський, 2002. 320 с.
9. Петров М. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. Кам'янець-Подільський, 2012. 480 с.
10. Степанков В.С. Микола Борисович Петров // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2008. Т. 11. С. 464-483.
11. Трубчанінов С. До історії Плоскирова у XVII-XVIII ст. // Місто Хмельницький в контексті історії України. Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2006. С. 59-63.

The report highlights the main problems in the study of the socio-economic history of Podilsky voivodship in the XVIII century (illustration of pan-European processes and regional peculiarities). The contribution of modern domestic researchers to the study of the socio-economic history of the region of the designated period is analyzed. The monographs and articles on this issue are described by M. Krycun, M. Petrov, Yu. Ovsinsky and others researchers, which were published in the end XX – early XXI century.

Key words: *modern Ukrainian historiography, socio-economic development, Podilsky voivodship, XVIII century.*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ І КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (1918)

У статті розглядається діяльність органів місцевого самоврядування спрямована на заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918 році.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, громадськість, органи місцевого самоврядування.

Після перемоги Лютневої революції 1917 року в Україні спостерігається піднесення національно-освітнього руху, головним гаслом якого стала боротьба за рідну мову і національну школу. Велика увага в часи першої УНР зверталася на формування мережі українських шкіл та університетів. Цю роботу продовжили в період правління гетьмана Павла Скоропадського. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету починає свій відлік з 17 серпня 1918 року, коли гетьман України П. Скоропадський підписав Закон про заснування К-ПДУУ. 22 жовтня 2018 р. виповнюється 100 років з того часу, як у Кам'янці-Подільському було відкрито державний український університет – першу регіональну вищу школу з українською мовою викладання. Важливу роль у цій справі відігравали органи місцевого самоврядування та громадські організації.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити процес взаємодії місцевого самоврядування і організаторів Кам'янець-Подільського державного українського університету з метою заснування вишу в 1918 році.

В історіографії діяльність місцевого самоврядування щодо вишу представлена в загальних працях з історії К-ПДУУ (О. Завальнюк [3], [5], [6], [7], [8], [11], [12], О. Комарніцький [9], О. М. Кравчук, Н. М. Мельник [14], Б. С. Крищук [15] та інші). Лише декілька статей О. М. Завальнюка [13], [10], [4] присвячені даній проблемі. У цих працях охарактеризовано різні напрямки діяльності громадськості міста, проте окремої праці, присвяченої даній проблемі, не було.

4 січня 1918 р. Кам'янець-Подільська міська дума вирішила звернутися до Української Центральної Ради з проханням відкрити у місті філію університету св. Володимира [5, с. 27].

О. Завальнюк зазначає, що саме згода думи відкрити в місті університет (не важливо, що мова йшла про частину закладу), завершила перший етап університетотворення, пов'язаний із консолідацією представницької громадської думки навколо університетської ідеї, що мало неабияке значення для наступного етапу – просування її до державних структур, які і повинні були визначитися щодо реалій здійснення і винести остаточний вердикт [4, с. 6]. Також, участь у заснуванні та становленні Кам'янець-Подільського державного українського університету належить товариству «Просвіта» на Поділлі. Чимало людей було задіяно у становленні університету у м. Кам'янці-Подільському. Однак, чи не найбільше зусиль до заснування закладу доклали діячі місцевої «Просвіти», яких і

називають «духовними батьками» закладу: незмінний голова товариства – К. Солуха та її активні члени О. Шульмінський та О. Пащенко [17, с. 6-7].

12 січня 1918 р. делегація міста (Д. Солуха, І. Діяченко, О. Пащенко, М. Сістер) прибула до Генерального секретарства по народній освіті, де подали І. Стешенку звернення, у якому висловили впевненість, що УЦР задовольнить прохання міської громади і тим самим зробить місто «лучшою культурною прикрасою багатой країни». Від директора Департаменту вищої і середньої освіти МНО УНР Ф. Сушицького кам'яничани почули певний сумнів щодо доцільності відкривати вищий навчальний заклад в далекому від столиці Кам'янці-Подільському. Утім, через якийсь час, він переглянув свою позицію і став активним прихильником цього проекту [5, с. 27].

15 січня 1918 р. було обрано для підготовчої роботи особливу університетську комісію у складі 8 осіб [19]. Університетську комісію склали – П. Бучинський, К. Солуха, Є. Сіцинський, О. Пащенко, О. Шульмінський, С. Сістер, О. Прусевич, М. Зак. Утім, розгорнути діяльність вона не встигла через військово-політичні події у місті. Замість української влади у місті розпоряджався ревком.

Із відновленням на початку березня 1918 р. роботи столиці УНР активізувалися члени Кам'янець-Подільської університетської комісії. За час, що минув після візиту до столиці, було змінено намір щодо типу вищого навчального закладу, який збиралися заснувати. У Міністерстві народної освіти УНР, куди знову навідалися кам'яничани, дійшли згоди, що у адміністративному центрі Поділля слід відкривати не філію російського університету, а окремий університет класичного типу з українською мовою викладання [5, с. 27-28].

Окрім ініціативи створення вищої школи у місті, просвітяни брали участь у підготовці приміщення та матеріального забезпечення діяльності університету, вели пропагандистську роботу щодо необхідності відкриття вишу, поширення авторитету закладу серед населення, працювали над перспективами розвитку університету [15, с. 116].

На початку весни 1918 р. в «Просвіті» було обговорено як принципи, так і деталі університетського будівництва, і щоб заручитися підтримкою українського уряду, переконати його в можливості та необхідності відкриття університету на Поділлі було відіслано до м. Києва делегацію. Як пише у свої спогадах О. Пащенко, до складу делегації в Міністерство освіти, щоб порушити клопотання про відкриття Університету, увійшли почесний голова «Просвіти» К. Солуха, його заступник, О. Пащенко та В. Приходько. Клопотання просвітян було позитивно зустрінуте чиновниками у м. Києві [16, с. 338–343].

1 квітня 1918 р. до університетського питання повернулася міська дума. На своєму засіданні вона з'ясувала стан справ, пов'язаних із підготовкою до заснування вишу. Доповідав не голова Університетської комісії професор П. М. Бучинський, а член цієї структури, добре відомий усім кам'яничанам колишній міський голова О. П. Шульмінський. Він наголосив на ролі міської громади у відкритті університету, запропонував надати українській державі для реалізації проекту позику в розмірі 1 млн крб., забезпечити майбутній заклад необхідними приміщеннями. А також асигнувати із того ж джерела на початкові заходи з реалізації університетського проекту 10 тис. крб. [4, с. 7].

4 квітня до Кам'янця-Подільського, за дорученням Міністерства освіти УНР, прибула делегація Київського українського народного університету (КУНУ), до складу якої входили професори І. М. Ганицький (голова), приват-доцента І. І. Огієнко, В. В. Дуб'янський (представляв МНО) та інженер К. Д. Титаренко (товариство «Праця»). Гости вивчали питання про можливість відкриття університетського закладу [9, с. 81].

Делегація переконалася, що лідери місцевої української громади, яка користувалася підтримкою у міській думі, готові працювати і надалі, не покладаючи рук, аби лишень наблизити реалізацію своєї мрії про університет. Київська газета «Відродження», очевидно, зі слів когось із тих, хто щойно побував у майбутньому університетському місті, повідомила, що ідея заснувати Кам'янецький університет охопила широкі кола місцевого громадянства після того, як стало відомо про перебазування частини університету св. Володимира до Ялти [4, с. 9].

Важливу роль відіграло губернське земство у становленні Кам'янець-Подільського державного українського університету. Особисто В. Приходько сприяв проведенню ремонту приміщення університету, на що земство асигнувало 71 тис. крб., а 129 тис. крб. планувало виплатити до кінця року. Земство також подарувало бібліотеці університету 475 книг. До дня відкриття першого на Поділлі вищого навчального закладу Губернське земство випустило велику одноденну газету «Свято Поділля», в якій було подано історію заснування університету і біографії ректора та професорів [14, с. 201].

За Гетьманату П. Скоропадського міністр освіти в гетьманському уряді – М. П. Василенко вже у травні 1918 р. пропонував гетьману заснувати 4 українські університети, один з яких мав бути у Кам'янці-Подільському. Можна вважати, що держава офіційно почала опікуватися цим питанням. На пропозицію Міністерства освіти 22 травня 1918 р. рада лекторів КНУУ обрала І. І. Огієнка «в.о. ректора Кам'янецького Університету». Підготовку необхідних законопроектів було покладено на Комісію в справах вищих шкіл і наукових інституцій, яку очолив академік В. І. Вернадський. 21 червня він подав М. П. Василенку «Законопроект про перетворення Київського [Народного] Університету в державний університет і про заснування Державного Кам'янецького Університету» (статті 1-10) [4, с. 11].

Внесений документ розглянули і схвалили 1 липня 1918 р., що мало велике значення для поїздки І. І. Огієнка (юрисконсульт з невідомих причин з Києва не виїхав) [13, с. 56]. 6 липня 1918 р. відбулось засідання міської думи, яка обрала постійну університетську комісію на чолі з ректором І. І. Огієнком. Серед 21 її члена були 8 членів товариства «Просвіта»: Ю. Богацький, С. Іваницький, О. Пащенко, В. Приходько, Є. Сіцинський, К. Солуха, Г. Чирський і М. Шиян [15, с. 116]. І. Огієнко повідомив, що тимчасова міністерська комісія, очолювана В. І. Вернадським, визнала за необхідне якомога швидше відкрити університет тут, у центрі прикордонного Поділля. Від себе додав, що висока школа для регіону – це надбання величезного національно-культурного значення. Місто матиме основу культурного й економічного розвитку. Тому до організації університету необхідно залучити всі можливі інституції та діячів, які розуміють значення справи і зможуть їй реально допомогти [13, с. 56].

Кам'янецька повітова народна рада після палкої промови своєї очільниці О. М. Пашенко – а вона була ще й секретарем Кам'янець-Подільської університетської комісії щодо відкриття КПДУУ – одностайно проголосувала за те, аби впродовж 5 років поспіль виплачувати університету на збудування його корпусів загалом 250 тис. крб. і щороку по 10 тис. карб. на стипендії студентам (розмір однієї місячної виплати не зазначили). Це трапилося 21 липня 1918 р., ще до ухвалення «Закону про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» [12, с. 138].

Виходячи із очікуваних більш складних завдань, Університетську комісію реформували. Її склад збільшили до 21 особи, які представляли міську думу, Подільське історико-археологічне товариство, «Просвіту», Товариство природодослідників Поділля, губернське і повітове земства. Головою обрали І. І. Огієнка, який розподілив обов'язки між усіма членами, дав відповідні доручення своєму заступникові П. М. Бучинському [4, с. 12]. За її активної роботи 26 липня 1918 р. комісія погодила остаточний варіант законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який передала до Міністерства освіти й мистецтв для внесення на засідання Ради Міністрів Української Держави. 5 серпня текст із змінами було ухвалено, а через 12 днів його затвердив гетьман Павло Скоропадський. У цій перемозі була певна частка і в.о. ректора К-ПДУУ [8, с. 5].

Із вказаними змінами проект було прийнято. 17 серпня 1918 р. гетьман України затвердив його, надавши акту необхідної юридичної сили, згідно з «Законами про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. Університет створювався з 1 липня 1918 р. У його структурі передбачалися чотири факультети, утім, з осені 1918 р. розпочинали роботу лише два – історико-філологічний і фізико-математичний з двома відділами – математичним і природничо-історичним. Навчальний процес мав бути україномовний [7, с. 104].

Після прийняття закону про заснування К-ПДУУ громадськість міста, представлена в Університетській комісії (УК), зайнялася підготовкою будинку технічної школи, матеріальний стан якої був незадовільний, до навчального процесу. Для фінансування ремонтних робіт УК залучила кошти як державні, так і місцевого самоврядування. Мала Рада Міністрів не пізніше 23 серпня 1918 р. ухвалила законопроект «Про асигнування 60000 крб. на ремонт будинків Кам'янець-Подільської технічної школи». Згодом Міністерство освіти й мистецтва перерахувало цю суму в розпорядження університету. Подільська губернська народна управа з обіцяних університету на 1918 р. 200 тис. крб. виділила лише 50 тис. крб. Кошторис усіх робіт, які належало виконати із ремонту будинку, за обрахунками техніка Урсула, становив 119 тис. крб. (у першому варіанті кошторисних витрат значилась трохи менша сума – 85 тис. крб.). Весь ремонт планували завершити до 10 жовтня 1918 р. [10, с. 100].

Напередодні університетського свята «Просвітою» було видано одноденну газету «Свято Поділля», присвячену Кам'янець-Подільському державному українському університету, в якій надруковано статті професорів вишу та ін. [18]. Кошти, отримані від реалізації тиражу, просвітяни вирішили передати незаможним студентам-українцям. Окрім цього, члени «Просвіти» взяли на себе

ініціативу в справі організації «Української Громади Студентів Кам'янець-Подільського Українського Університету» [1, с. 18].

В газеті «Свято Поділля» було вміщено, зокрема, відозву І. І. Огієнка до земств і кооперативів із закликом переказувати університету різні суми грошей на стипендії незаможним студентам [11, с. 157]. Звернення подіяло, і незабаром низка повітових земств ухвалили рішення на користь молоді. Так, 23 грудня 1918 р. XXII надзвичайне зібрання Ушицької повітової народної ради прийняло постанову про асигнування на стипендіальні виплати кам'янецьким студентам 10 тис. карбованців. Таку ж суму, у відповідь на звернення ректора, вирішило асигнувати Перше позачергове засідання Гайсинської повітової народної ради, яке відбулося 28-30 грудня 1918 року [12, с. 138].

У контексті пропагандистської діяльності «Просвіти» 20 жовтня 1918 р. в околицях міста було проведено народні лекції, улаштовані лекційною комісією Кам'янець-Подільської «Просвіти». Лекції читалися про університет та його значення для народу (всього лекцій відбулося 3) [2, с. 22]. Як зазначає О. М. Завальнюк, Університетська комісія, добру третину якої становили члени «Просвіти», зайнялася питаннями підготовки до будівництва нових приміщень для університету» [3, с. 18].

22 жовтня 1918 р. відбулося урочисте відкриття університету в Кам'янці-Подільському. Непридатний до навчання ще 4 місяці тому будинок другого державного українського університету змінився невпізнанно [6]. Він, за свідченням В. К. Приходька, «уквітчаний, обмайований зеленю та жовто-блакитними прапорами, новенький і чистенький, укритий килимами, радісно зустрічав своїх гостей. На імпазантному будинкові, у височині, заблищали золоті кирилівські літери на темносиньому тлі: «Кам'янець-Подільський Державний Український Університет» [17, с. 46].

На урочистому засіданні ради професорів була зачитана грамота Павла Скоропадського, у якій стверджувалося, що саме гетьман визнав «за благо для всього люду українського утворити в місті Кам'янці-Подільському Український Державний Університет» з метою відродження «нашої національної культури» і виявлення творчих сил «багатого духом і здібностями Українського Народу» [4, с. 16]. З промовою виступив В. Приходько і привітав «нове огнище рідної культури», побажав «йому найжвавішої праці на користь свого народу і цілої люцкості в тім глибоко демократичнім і щиро гуманнім напрямку, який заповідає вся історія нашої Великострадальниці Матері-України». Віктор Кіндратович образно назвав університет мечем рідної культури [14, с. 201-202].

Міська дума вітала «свій університет, котрий ... любовно виховала в думках своїх», а представники губернської народної управи заявили, що поклали «свій камінь у фундамент великого храму науки в ріднім краю». Члени Подільської «Просвіти» вважали, що в день відкриття цього вишу «збулись найкращі мрії наших великих борців за рідну школу». Ректор І. І. Огієнко у своєму виступі відзначив «невтомну працю Університетської комісії на чолі з старим проф[есором] Бучинським, міської «Просвіти» з її головою доктором Солухою, .. співчуття широких верств громадянства і духовенства Поділля...», без чого не міг постати К-ПДУУ [4, с. 16-17].

Отже, без ініціативи місцевого самоврядування заснувати у Кам'янці-Подільському університет, підтриманої міською думою, «Просвітою» і губернським земством, наданими гарантіями виділення певної фінансової допомоги, матеріальної бази і земельної ділянки, просування університетського проекту в столиці було б неможливе.

Список використаних джерел та літератури

1. З життя «Просвіт» на Поділлі // Село. 1918. № 40-41. С. 16-18.
2. З життя «Просвіт» Поділля // Село. 1918. №№ 44-45. С. 22-23.
3. Завальнюк О. М. «Просвіта» і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: матеріали всеукр. наук.-краєзн. конф. Хмельницький, 1995. С. 16-19.
4. Завальнюк О. М. Взаємодія громадського і державного чинників – основна умова заснування Кам'янець-Подільського університету // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2013. Т. 20. С. 3-21.
5. Завальнюк О. М. Від ідеї до спроби заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету в добу Української Центральної Ради (січень-квітень 1918 р.) // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2009. Вип. 30. С. 27-32.
6. Завальнюк О. М. Гетьман Павло Скоропадський і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918 р.) // URL: <http://vuzlib.com/content/view/1964/52/>. Назва з екрану.
7. Завальнюк О. М. Громадськість України і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Історія / Відп. ред. С. І. Посохов. Харків: НМЦ «СД», 2004. Вип. 26 (633). С. 97-107.
8. Завальнюк О. М. Іван Огієнко – організатор і керівник Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.: 130-річчю від дня народж. Івана Огієнка присвяч. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 19. С. 3-31.
9. Завальнюк О. М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2005 рр.): сторінки історії // Український історичний журнал. 2005. № 5. С. 81-92.
10. Завальнюк О. М. Міське самоврядування Кам'янця-Подільського і місцевий державний університет (1918 р.) // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. праць за підсумками конференції. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 98-102.
11. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.
12. Завальнюк О. Студентська молодь українських державних університетів: проблема виживання (1918-1920 рр.) // Краєзнавство. 2010. № 4. С. 137-149.
13. Завальнюк, О. М. Діяльність комісії із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918 р. // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей / Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. Київ : Рідний край, 2001. Вип. 12. С. 51-60.
14. Кравчук О. М., Мельник О.М. Культурно-освітня діяльність В. Приходька на Поділлі в добу гетьманату 1918 р. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18. С. 196-206.
15. Крищук Б. С. Роль товариства «Просвіта» у становленні та розвитку освітніх закладів на Поділлі (перша чверть ХХ століття) // Наукові записки кафедри педагогіки. Харків, 2012. Вип. XXVIII. С. 111-119.
16. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного Українського Університету // Наша культура. 1936. № 5 (14). С. 338-343.
17. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі : відбитка з «Нашої культури» 1935-1936 рр. Варшава : Друкарня синодальна, 1936. 60 с.
18. Свято Поділля. 1918. 22 жовтня.

The article deals with local self-government and the Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University in Podillya in 1918.

Key words: *Kamyanets-Podilskyi state Ukrainian university, public, local self-government.*

УДК 908(477.43)

О. Ткаченко, студент II-го курсу історичного факультету
Науковий керівник: **В. Б Стецюк**, к.і.н., доцент

ІСТОРИЧНИЙ РЕГІОН – ПОДІЛЛЯ

У статті описано особливості та умови виникнення Поділля як історичного регіону.

Ключові слова: *Поділля, Пониззя, Кам'янець, Бакота, Смотрич.*

Вперше, Поділля як назва краю згадується у низці пам'яток, зокрема у хроніці Мацея Стрийковського (1331 р.) та в описі Станіслава Сарницького. У «Хроніці Литовській та Жмойтійській» звітка про Поділля датується 1332 роком. Проте О. В. Білецька зазначає, що ці дати не можна вважати достовірними, оскільки вони виникли, швидше за все, внаслідок помилкової інтерпретації літописів хроністами, які жили в XVI ст.

Переконаливішими є думки про датування Поділля 50-ми рр. XIV ст. Підтвердженнями слугують хроніки Маттео Віллані та Яна Длугоша та пізніші наративні джерела (хроніки Биховця та Марціна Кромера, Густинський літопис). Загалом, сукупність різних даних дають підстави вважати що вперше назва краю Поділля з'являється у 50-60-х рр. XIV ст. [2, с. 69-70].

Щодо значення макротопоніма «Поділля», існує кілька версій. За однією, Подільська земля отримала назву від географічного розташування – на противагу верхньодністровській (галицькій) частині Карпатського передгір'я. Рельєф у регіоні знижується, відповідно він є низом, подолом [6, с. 48]. На противагу, Я. Дашкевич стверджує що «Поділля» – це «територія розташована в долах», «край долини» [7, с. 58-59]. Обидві версії підтверджують походження назви «Поділля» від географічних умов регіону.

Поділля складалося з адміністративно-територіальних одиниць, хронологічно найдавнішою з них була Болохівська земля, яка географічно розташована на півночі Поділля. Болохівська земля відома з часів феодалної роздробленості Київської Русі [9]. Земля піддавалася значним каральним експедиціям і набігам як з боку галицьких князів, так і з боку монгольських ханів. Як наслідок, після розорення землі ханом Бурундаєм у 50-60-х рр. XIV ст. почався занепад. Серед міст, які відійшли до Поділля були Межибож і Божський.

Інша частина Поділля – «Пониззя», уперше фігурує в Галицько-Волинському літописі під 1227 р. Назва «Пониззя» означала протиставлення низовинної місцевості гірській (Карпатам). Пониззя займало територію межиріччя Серету, Збручу, Смотричу, Ушиці, Калюсу при їх впадінні в р. Дністер [1, с. 735]. Центром Пониззя довгий час була Бакота. Серед інших міст слід виділити Микулин, Студеницю, Ушицю, Каліус, Кучельмин. Деякі дослідники вважають, що до складу Поділля увійшло також літописне місто Кам'янець.

Ця думка не є однозначною, адже існує декілька гіпотез щодо появи «міста не камені». Перші стверджують, що місто було засноване у 1062 р. із заселенням вірмен. Теорія спирається на грамоту Федора Дмитровича від 1062 р. Інші історики, спираючись на археологічні розкопки і дані Іпатіївського літопису, окреслюють нижню межу Кам'янця дванадцятим століттям [4, с. 101-102; 12, с. 124-144].

Ці та інші археологічні дані можуть стверджувати про існування поселення ще у VIII-IX ст. Проте, О. Білецька вважає, що немає підстав ототожнювати його з літописним Кам'янцем. Ще одна теорія базується на даних про існування у XIII ст. вірменської церкви. Проте, ця гіпотеза, як і інші, піддається жорсткій критиці з боку низки дослідників [2, с. 95-96].

На відміну від Болохівської землі, Пониззя, не постраждала в результаті монгольського походу 1240-1241 рр. й на той час ще було здатне на опір.

Іншою територіальною одиницею виступає менш політично позначена Брацлавщина, землі якої лежать по нижній течії Дністра та Дніпра аж до Чорного моря. Центром землі було м. Брацлав на р. Південний Буг. Більшість археологів стверджує, що ще у XII-XIII ст. тут існував укріплений замок для захисту меж Київської та Болохівської земель [13, с. 36]. У XIV ст. фігурують такі міста як Вінниця, Сокоlecь, Хмельник.

До другої половини XIV ст. джерела дають інформацію про кілька агломерацій старовинного Пониззя. Слід відзначити Смотрич, Бакоту, Кам'янець. Відправним моментом для політичної історії подільського регіону є битва на р. Сині Води (1362 р.). В результаті цієї битви до складу Великого князівства Литовського увійшло Пониззя з вказаними містами.

Щодо самої битви, то тут теж немає однозначної думки. За версією М. Грушевського літописну Синю Воду треба шукати десь між Вінницею і Хмельником. В. Антонович і низка інших істориків ототожнюють цю річку з сучасною Синюхою, що впадає у Південний Буг в Миколаївській області [2, с. 77-78].

В цій ситуації, як зазначає О. Білецька, слід стати на бік В. Антоновича, адже за його даними місцевість відповідає зазначеним подіям (є велика відкрита місцевість для проведення активних бойових дій). Підтвердженням також слугує те, що у другій половині XIV ст. під владою Литви вже були згадані раніше міста – Кам'янець, Бакота, Смотрич, які можливо, стали своєрідним плацдармом для подальшого просування на Південний Схід.

Вже наприкінці XIV ст. відбувається активне розширення Подільських земель, що пов'язане з просуванням литовських князів. Зокрема, їм підкоряється Болохівська земля. У джерелах з'являються нові подільські топоніми – Скала, Червоногород, Сокоlecь та ін. В 90-х роках на рівні з Кам'янцем, Смотричем, Бакотою, Сокілцем стають Межибіж, Божський і Вінниця [10, с. 277-279].

Зі східних міст давньоруського походження, що формувалися за межами розглянутих субрегіонів, до складу Поділля у 90-х роках XIV ст. перейшли Звенигород та Черкаси. Вони виникли в Київській землі і межували з Праславією. Звенигород стояв на р. Гнилий Тікич, Черкаси на р. Дніпро [10, с. 277]. Слід зауважити, що у вітчизняній літературі ці міста не відносять до Поділля. Деякі

дослідники відносять Звенигород і Черкаси до київського Пониззя, проте М. Грушевський відзначив, що тоді ці міста «зачислялися до Поділля» [5, с. 173].

Важливість Синьоводської битви полягає у тому, що після неї литовці започаткували експансію. Тому, 60-ті роки XIV ст. можна вважати відправним моментом процесу, у ході якого утворювався нестійкий конгломерат земель у південних межах Поділля. Литовці створювали тут опорні пункти, перш за все оборонного значення. Крім цього, вони намагалися використовувати ці пункти і у господарських цілях. Початок активізації литовців саме у південних землях датують 90-ми роками XIV ст.

Є підстави вважати, що домінантними опорними пунктам на півдні були Синя Вода і Вітовтський брід Первомайського району Миколаївської області і Саврань – на території Одеської області [2, с. 82]. Отже, крайньою південною межею просування литовських князів був причорноморський регіон.

Поділля було місцем зіткнення, співіснування і взаємопроникнення генетично відмінних етнічних компонентів з різних країв, і саме тому зазнавало різноманітного впливу.

У формуванні подільського населення брали участь різні етнічні спільноти: слов'янські, тюркські, романські, фіно-угорські, тощо. В першу чергу це можна простежити у топонімії краю. Зокрема, існувало безліч тюркських назв. Наприклад: річка Південний Буг мала назву Ак-су, що означає Біла Вода [3, с. 109].

Перебування романських та фіно-угорських етнічних спільнот на території майбутнього Поділля також відтворилося у топонімії. Назва річки Кодима, як припускає О. Мельничук, має фінське походження і означає «болотяна річка» [11, с. 55-56].

Щодо слов'янського компоненту, то ні в кого не викликає сумніву, що він став в основі формування подільського населення.

Не слід забувати і безпосередньо про литовців, якими були самі князі Коріатовичі – онуки великого князя литовського Гедиміна. Поляки потрапляли на Поділля внаслідок отримання тут земель або намісництва від польського короля. Серед інших меншин слід згадати компакте проживання вірмен і, можливо, євреїв, але достовірних підтверджень дуже мало [2, с. 88-89].

Конфесійна картина Поділля мала наступний вигляд. Русини, очевидно сповідували православ'я. У татар конфесійна ситуація була неоднорідною - частина сповідувала іслам, інші зберігали язичництво [8, с. 34]. Певний вплив мала і католицька церква.

З огляду на склад населення, яке проживало на цих землях, визначалася і лінгвістична ситуація: в регіоні були поширені руська, польська, вірменська та тюркська мови.

Таким чином, можна зробити певні узагальнення. Термін «Поділля» набув помітного поширення приблизно з 50-60-х років XIV ст. Сама назва краю з'явилася як результат співставлення географічних реалій регіону зі сусіднім Карпатським ареалом. З 90-х років XIV ст. термін «Поділля» стає стійким і активно використовується у джерелах. До складу Поділля увійшло декілька великих компонентів, серед них Болоховщина, Пониззя, Прославія.

Протягом всього досліджуваного періоду Поділля постійно розширювалося територіально. До складу поступово увійшли Пониззя, Прославія, частина давньоруських Болохівського, Київського та Руського князівств, а також великий конгломерат південних земель. Найбільш інтенсивна мережа міст і укріплень формувалася у Пониззі, Прославії і Болохівщині. Міста Поділля функціонували як продовження давньоруських міських центрів, або розвивалися на базі старих сільських поселень, або ж утворювалися вперше.

З другої половини XIV ст. Поділля можна розглядати як історико-етнографічний регіон. Тут проживало місцеве населення – русини, і прийшли – татари, литовці, німці, поляки, вірмени й, можливо, євреї.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонович В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні і публіцистичні твори. К. : Либідь, 1995. С. 622-744.
2. Білецька О. В. Поділля на зламі XIV-XV ст.: до витоків формування історичної області / О. В. Білецька ; наук. ред.: О. О. Радзиховська ; ОНУ ім. І.І. Мечникова, Наукова б-ка . Одеса : Астропринт, 2004. 413 с.
3. Білецька О.В. Польська картографія як джерело до вивчення південно-східного Поділля // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. Вип.11. Одеса, 2001. С. 101-110.
4. Винокур І.С. Історія лісостепового Придністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя. К.; Одеса : Вища школа, 1965. 126 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В. 11 т., 12 кн. – Т. 4. XIV-XVI віки. Відносини політичні. К. : Наукова думка, 1993. 536 с.
6. Гуменюк С.К. Як складалась територія Поділля // Тези доповідей II-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Хмельницький, 1965. С. 48-49.
7. Дашкевич Я.Р. Поділля: виникнення і значення назви // VIII-а Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Секція історії дожовтневого періоду. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 58-60.
8. Дашкевич Я. Р. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV- XVIII ст.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1991. Т. 221. С. 28-44.
9. Липко С.А. Де був давній Болохов? // Український історичний журнал. 1971. № 4. С. 98-104.
10. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств. К. : Інститут української археографії та джерелознавства, 2001. 380с.
11. Мельничук О.С. Топонімія Кодимського району Одеської області // Мовознавство. К., 1957. Т. 14. С. 52-61.
12. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле. К. : Тип. ун-та., 1885. 388 с.
13. Чорновус В. Про східні кордони Галицького князівства у XII-XIII ст. // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич, 19-21 серпня 1993. Львів, 1993. С.35-36.

The article describes the features and conditions of the emergence of Podillya as a historical region.

Key words: Podillya, Ponyzzia, Kamianets, Bakota, Smotrych.

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ ПОЛЬЩІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ (90-ТІ РР. ХХ СТ.)

В статті висвітлюється сутність трансформаційних процесів в соціально-економічному житті польського суспільства 1990-х років. Визначено ключові проблеми та висвітлено шляхи їх розв'язання, зокрема роль і значення «плану Бальцеровича» («шокової терапії»).

Ключові слова: Польща, трансформаційні процеси, Бальцерович, приватизація, ринкова економіка.

Наприкінці ХХ ст. в країнах Центрально-Східної Європи відбулися кардинальні зміни, що призвели в результаті до краху системи соціалізму в регіоні. За короткий проміжок часу відбулися радикальні перетворення в політичній, економічній та ідеологічній сферах суспільного життя центральноєвропейських суспільств. На сьогоднішній день проблема трансформаційних процесів у суспільно-політичному і соціально-економічному житті країн ЦСЄ, зокрема сусідньої Польщі, є вкрай актуальною для нашої держави і суспільства. Річ у тім, що в результаті успішного здійснення демократичних перетворень у більшості країн регіону ЦСЄ відбувся перехід від авторитарних політичних режимів до демократії, від адміністративно-командної до розвинутої ринкової економіки. Країни, яким вдалося успішно пройти перехідний період до демократії, зуміли розбудувати повноцінне громадянське суспільство, а відтак ввійти у світове демократичне співтовариство.

Таким чином, вивчення польського досвіду реформування в усіх сферах життя є актуальним сьогодні для України в контексті вироблення максимально ефективної внутрішньої політики. Особливий інтерес для України становлять саме ті аспекти, які пов'язані з успішністю приватизації, реформуванням системи місцевого самоврядування та цілою низкою інших питань організації функціонування держави.

Слід зазначити, що Польща стала першою державою в Центральній Європі, котра звільнилася від комуністичного минулого і почала активно й успішно проводити комплексні реформи [9, с. 52]. Що ж саме вдалося змінити на краще та якими засобами? Власне на ці питання і спробуємо дати відповідь у даній статті.

Як на нашу думку, успіх польського шляху перетворень після тривалого перебування країни в умовах нав'язаної полякам соціалістичної системи пов'язаний з добре продуманою і послідовною в контексті реалізації економічною політикою. Адже саме повернення полякам права повноцінної приватної власності стало потужним стимулом економічного зростання та умовою гідного рівня соціального забезпечення населення [3, с. 41].

Вже наприкінці 1980-х років уряд Польщі перейшов до формування програми економічних перетворень. Причому в Польщі стартові умови для цього були значно сприятливішими, оскільки тут уже існували складові економічної моделі, що асоціювалися із західною. Так, у сільському господарстві не було проведено тотальної колективізації, а також існував приватний сектор, що займався наданням

послуг і дрібним промисловим виробництвом [4, с. 129]. Крім того, у Польщі, як ні в одній іншій країні, суспільство було готовим до радикальних змін. На думку німецького дослідника Петера Ебергарда «обмеження приватної власності, що тривали весь попередній період, народ сприймав як протиправні дії держави. Заходи нової влади з приватизації та реприватизації більшість поляків схвалювала та розглядала як необхідний крок до усунення історичної несправедливості, яку вчинив попередній режим під проводом чужої, нав'язаної ззовні ідеології» [8, с. 74].

Ще одним важливим фактором, який був покликаний посилити ефект перетворень в соціально-економічній сфері, було одночасне проведення законодавчої реформи. Вона була спрямована на ліквідацію централізованого директивного планування та роздержавлення економіки [11, с. 41]. Чому це було важливо? Річ у тім, що це був дієвий спосіб заохотити поляків до активної підприємницької діяльності.

Окрім того, те, що саме приватизації було приділено особливу увагу на першому етапі економічної трансформації у Польщі, пояснюється її центральним місцем у структурі посткомуністичного реформування [9, с. 55]. Приватизація на думку тогочасних польських реформаторів мала запобігти загрозі відступу назад у процесі демократизації режиму, а також загрозі проведення «дикої», спонтанної приватизації; підвищити ефективність функціонування економіки, перенести акцент на техніко-економічні та ринкові зміни, відродити фінансову рівновагу країни; відновити справедливість щодо тих, хто мав власність у досоціалістичні часи [7, с. 18-19].

Вже в січні 1990 р. було прийнято програму макроекономічної політики, спрямованої на формування ринкового господарства, відому під назвою «план Бальцеровича» або «шокова терапія», згідно з яким одночасно відмінили контроль над цінами та «заморозили» зарплатню. «План Бальцеровича» означав різкий перехід від одного типу економічної системи до іншого – від державної системи до ринкової. В основу цієї моделі були покладені швидкі темпи та раціональний тип приватизації власності, що у випадку Польщі дало позитивні наслідки [2, с. 48-49; 10, с. 65]. Якщо порівняти з Україною того часу, то, як відомо, подібні заходи призвели до розкрадання національного багатства й тінізації економіки, що стало найбільшою проблемою, наслідки якої відчуваються і сьогодні.

Ще одна особливість, на важливості якої наголошував Бальцерович, полягала в тому, що комплекс «шокових заходів» – невід'ємна частина програми переходу до нової економічної системи, яка має сенс лише «... у поєднанні з активним роздержавленням і приватизацією, демонополізацією економіки і створенням ринкової інфраструктури» [1, с. 48]. Саме у такій послідовності і здійснювалися наступні кроки щодо реалізації програми.

Структурно економічна перебудова 1990-х рр. у Польщі стосувалася трьох основних процесів – лібералізації; істотного розширення приватного сектора; формування інститутів ринкової економіки та розвитку інфраструктури. В комплексі все це мало забезпечити відкритий характер економіки [5, с. 283]. Розширення приватного сектора передбачали досягти насамперед через надання різноманітної підтримки приватним компаніям, що створювалися або вже розвивалися, шляхом швидкої приватизації та створення приватної банківської

системи і умов для залучення міжнародного банківського капіталу [10, с. 68]. У сфері бізнесу було зроблено ставку на досягнення спрощення податкової системи [6, с. 29], що є вкрай гострим питанням нашого сьогодення.

Докладалося чимало зусиль для отримання допомоги ззовні. І результати не змусили себе довго чекати – Польща стала першою з країн Центральної та Східної Європи, чию економічну програму підтримав Міжнародний валютний фонд [10, с. 70].

Значні зміни відбулися у структурі польського імпорту. Було поставлено завдання імпортувати не товари споживання, а товари забезпечення власної економіки, що було вкрай розумним кроком. З середини 90-х напівпродукти та напівфабрикати склали 60 %. Польський експорт подвоїв свою вартість. Обороти в галузі зовнішньої торгівлі зросли до 75 млрд. дол. Уряд оголосив як один з пріоритетів створення проєкспортної економіки, розглядаючи економічний обмін із закордоном як основний чинник швидкого розвитку економіки та її реструктуризації [3, с. 44].

У 1998 р. польські спеціалісти зробили висновок про необхідність переходу до другого етапу системних перетворень, що мали зайняти ще 10 років. За цей час потрібно було вирішити такі завдання економічного характеру: 1) закінчити приватизацію, в тому числі базових галузей промисловості; 2) перебудувати господарчу структуру; 3) провести реформу фінансів взагалі та держбюджету зокрема; 4) приєднатись до ЄС, впровадити євро [11, с. 45].

З 1999 р. були впроваджені різні ставки податків із зарплатні та з прибутків з капіталу. З зарплатні більша частина населення відраховувала 19%, з капіталу фізичні особи сплачували 20%, але мали багато пільг. Це мало за мету заохотити виробничу діяльність [6, с. 31].

На перспективу основними завданнями було визначено обережна грошова політика для зниження інфляції, консолідація державних фінансів, посилення росту внутрішніх збережень, гнучкість валютного курсу, швидкий прогрес в приватизації держпідприємств. Вкрай необхідні були подальші структурні реформи для стимулювання конкуренції на ринках товарів, зниження напруженості на ринках робочої сили та поліпшення функціонування ринків капіталу [10, с. 71]. Саме ці завдання і вирішувалися уже на початку XXI століття.

Отже, реформи, які проходили у Польщі упродовж 1990-х рр., мали послідовний характер і були спрямовані на демократизацію насамперед соціально-економічного життя. Підприємства звільнялися від примусового виконання планових завдань та від необхідності брати участь в соціалістичному змаганні та включалися в механізм функціонування повноцінного вільного ринку. Радикальна економічна програма «шокової терапії» запустила кардинальні зміни структури виробництва і дозволила швидкими темпами усунути типові прояви неефективності, пов'язані зі спадком соціалістичної економічної системи. Але найважливішим було відновлення підприємницької активності громадян як основи економічного зростання.

Список використаних джерел та літератури

1. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству / Пер. с англ. Москва : Новое издательство, 2007. 92 с. // URL: file:/baltserowicz_navstrech_u_ogranichennomu_gosudarstvu_2007.pdf

2. Болкун А. Польща: п'ять років після шокової терапії // Політика і час. 1994. № 2. С. 48-56.
3. Бухарин Н.И., Синицина И. С., Чудакова Н. А. Польша: десять лет по пути реформ // Новая и новейшая история. 2000. № 4. С. 38-57.
4. Вільховий Ю. В. Демократичні процеси в соціалістичній Польщі та крах тоталітарної системи наприкінці 1980-их років // Історична пам'ять. 2012. № 27. С. 128-137 URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/658/1/Vilhoviy.pdf>
5. Газін В.П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ : Либідь, 2004. 624 с.
6. Гончаренко Н. І., Сурін Д. В., Доля Р. М. Трансформація податкової системи у країнах Східної Європи: на прикладі Угорщини, Чехії та Польщі] // Бізнес Інформ. 2016. № 9. С. 28-33 / URL: https://ndc-ipr.org/media/ndc_old/documents/Biznes_Inform_09_2016.pdf
7. Кириллова Г. Ю., Чміль Л. О. Уроки приватизаційного досвіду постсоціалістичних країн // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; редкол.: О. О. Беляєв (відп. ред.) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2008. Вип. 19. С. 13-20 / URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/18777/1/13-20.pdf>
8. Матыцин С., Синицина И., Чудакова Н. «Шоковая терапия» в Польше: опыт и выводы // Международная жизнь. 1992. № 5. С. 71-81.
9. Міхель Р. В. Реалізація програм реформування промисловості Польщі: висновки для України // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. Том 25. № 1. С. 51-57 / URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/8356/1/9.pdf>
10. Палехова В. А. Польський досвід переходу до ринку: уроки для України // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, Вип. 2. С. 62-72. / URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/61564/8Palehova.pdf?sequence=1>
11. Поліщук І. Нелегкий польський шлях // Політика і час. 2006. № 6. С. 37-48.

The article covers the essence of the transformational processes in the socio-economic life of the Polish society of the 1990-s. The key problems were identified and the ways of their solution were highlighted, in particular the role and significance of the «Baltserovich's plan» («shock therapy»).

Keywords: Poland, transformation processes, Baltserovich, privatization, market economy.

УДК 355.48:359(262) «1571»

*М. Тютюнник, магістрант І-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: В.С. Степанков, д.і.н., професор*

НАЙБІЛЬША МОРСЬКА БИТВА ЕПОХИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

У статті аналізуються причини, хід та історичне значення битви біля Лепанто 1571 року, яка увійшла в історію як найбільша битва епохи раннього нового часу; з'ясовуються причини перемоги флоту Священної Ліги.

Ключові слова: Середземномор'я, Османська імперія, Священна ліга, м. Лепанто, 1571 рік, галерний флот, битва.

Актуальність теми. Володарі Османської імперії здійснили багато важливих походів у Південно-Східну та Центральну Європу, воювали в Малій Азії та у Північній Африці, вигравали морські битви у Середземномор'ї. Експансія імперії торкнулася багато націй та народностей, як християнських так і мусульманських. Її двигуном було намагання Османів утвердити панування ісламу у світі. Наслідками завоювань стало розширення територій, розвиток торгівлі як на

суходолі так і на морі, розбудова армії та флоту, удосконалення військового мистецтва та законодавства. На думку більшості істориків, на середину XVI ст. імперія досягла свого найбільшого розквіту. Боячись ще більшого її посилення, провідні європейські країни об'єднали свої зусилля, щоб оборонятися і створили багаточисельний морський флот. Це зробило можливим рівносьильне протистояння з Османською імперією біля Лепанто 1571 р. Ці події залишили помітний слід у світовій історії і вже понад чотири століття цікавлять не лише істориків, але й інших науковців. Важливо в'яснити значення ідеологічно-релігійного чинника, сутність якого християнами і мусульманами сприймалась по-різному, адже вони намагалися захистити цінності саме своєї віри.

Вагомий внесок у дослідження теми зробили В. Доценко [5], Ю. Гузенко [6], Г. Іналджик, [7], Дж. Норвич [11], А. Самсонов [15] та В. Шишов [16]. При підготовці статті суттєво допомогли джерела, опубліковані у «Хрестоматії з історії середніх віків» за ред. М. П. Граціанського, С. Д. Сказкіна [2] та документи про фіскальну і адміністративну систему управління провінцій Османської імперії в XVI ст. [1].

На основі вивчення джерел і літератури *ставимо за мету* з'ясувати причини, хід, наслідки та історичне значення битви біля Лепанто 1571 р.

У 60-х рр. XVI ст. в Османській імперії почали спостерігатись кризові явища в економіці [1]. В 1566 році помер султан Сулейман Законодавець, який зробив дуже багато для її розбудови. Його спадкоємець Селім II прагнув гідно продовжити справу батька і разом зі своїм урядом мав намір покращити економіку. Венеція, яка мала потужний вплив у стратегічно важливому для Османської імперії регіоні – Середземномор'ї, могла перешкоджати розвитку турецької торгівлі. Саме тому в 1570 р. султан відправив багаточисельну армію на острів Кіпр, що належав Венеції. Так розпочалась чергова війна між ними, у якій Османська імперія мала суттєву перевагу.

Остерігаючись посилення турків на Середземному морі, Римський Папа Пій V, король іспанський Філіп II і Венеціанська республіка 25 травня 1571 року в соборі Святого Петра у Римі уклали між собою оборонний союз проти Османської імперії, який увійшов в історію під назвою Священної ліги. До союзу також долучилися Генуезька республіка, герцогства Тосканське, Пармське, Савойське і Мальтійський орден [4, с.177]. Священна ліга спільними зусиллями повинна була створити флот з 200 галер, 100 транспортних суден, підготувати 55 тис. армію (50 тис. піхоти і близько 5 тис. кавалерії), а також артилерію, боєприпаси, провіант, амуніцію в необхідній кількості. Головнокомандувачем союзним флотом призначили іспанського полководця Хуана Австрійського, який до цього часу відзначився в боротьбі з корсарами, що спустошували береги Середземного моря, і придушив повстання морисків в Гранаді [15].

Флоти того часу склалися переважно з галер. Вони були низькобортними військовими кораблями, з вузьким корпусом довжиною від 27 до 60, шириною від 4 до 9, із зануренням дна від 1,7 до 3 м, що походили від гребно-вітрильних суден античності. Подовжений ніс галери переходив у таран (шпирон) довжиною 6–7 м, що знаходився над водою. Він виконував також роль своєрідного містка, що поєднував два судна під час абордажу. Галери могли гальмувати, давати задній хід, розвертатися на місці, швидко обирати позицію для стрільби та уникати

обстрілу, краще тримати стрій. Типовим бойовим шикуванням галер був так званий «півмісяць» [6, с.89-94]. Сигнал зазвичай подавали за допомогою литавр, барабана, пострілів з гармат. Використовували також запалені факели та щити відповідної форми. Найвідповідальніші розпорядження і накази передавали посильними на швидких шлюпках, а під час стоянки на базі – пішими і кінними вояками [5, с. 48].

Християнський флот був посилений абсолютно новими кораблями – галеасами (великими галерами). Вони вперше взяли участь у бойових діях саме під час битви біля Лепанто. Проект таких суден розробив венеціанський кораблебудівник Франческо Бресан, на них можна було ставити гармати не лише на носі та кормі, а і вздовж бортів [5, с. 42]. Вони були довші галер (близько 60 метрів), ширші і мали вищі борти. Це підвищувало морехідні якості корабля. Три щогли¹ з косими вітрилами, давали можливість використовуючи весла тільки під час бою, і звільняли борти для артилерійського озброєння. У бою галеаси були схожі на плавучі фортеці – через низьку швидкість і погану маневреність вони не могли зрівнятися з галерами в рухливості, але перевершували їх у вогневій потужності. Екіпаж галеаса перевершував екіпаж галери (700 осіб проти 400). Його спорудження стало перехідним етапом від гребних суден до вітрильних [16].

Флот об'єднаної Священної Ліги налічував близько 300 різних суден, з них 108 галер і 6 галеасів Венеціанської Республіки² під керівництвом венеціанського адмірала Себастьяна Вен'єра, 81 галера Іспанії під командуванням Генуї Джованні Андреа Дорія, 32 галери, виставлені за рахунок Риму й інших італійських держав [15]. Загальна чисельність судових екіпажів становила близько 84 тисячі осіб, з них приблизно 20 тисяч вояків з абордажних команд. Крім них, до складу флоту входили команди з 12 тисяч італійців, 5 тисяч іспанців, 3 тисяч німців і 3 тисяч добровольців з інших країн і регіонів [14]. Загалом близько 170 тис. осіб, включаючи тих, які знаходилися на галерах [13]. Серед добровольців був 24-річний іспанець Мігель де Сервантес Сааведра, майбутній автор «Дон Кіхота» [14].

Османська імперія мала всі необхідні ресурси для спорудження потужного флоту, який почали розбудовувати приблизно з початку XIV ст. [6, с.89]. Перед початком битви турецький флот нараховував близько 210-230 галер і кілька десятків дрібних парусно-гребних суден (галіотів), що використовувалися для перекидання підкріплення [13, 14, 16]. Загальна чисельність команд і абордажних загонів досягала 80-90 тис. осіб [15]. На чолі турецького флоту стояв Алі-паша Муедзінзаде [14]. При комплектуванні гребців на свої кораблі турки надавали перевагу вільнонайманим особам, що йшли на службу в обмін на податкові пільги. Крім них використовували полонених, набраних у провінціях в межах військової повинності. Полонені християни були слабким місцем турецького флоту. Під час бою вони чекали першої ж нагоди звільнитися. До команд турецьких військових кораблів, окрім матросів та гребців, входили також і солдати [6, с.89-94].

У жовтні 1571 року флоти Османської імперії і Священної ліги зустрілися біля мису Скрофа при вході до Патраської затоки Іонічного моря і розпочали найграндіозніший бій гребних флотів в Новий час [16]. Всього в бою з обох сторін

¹ Щогла – високий стовп, прямовисна (вертикальна) або похила конструкція на вітрильному судні (кораблі), звичайно підтримувана розтяжками, призначена для встановлення вітрил.

² Типова венеціанська галера мала на озброєні 26 гармат [5, с.46].

брало участь близько 550 кораблів [14]. Противники вишикувалися розгорнутим строем з чітко виділеними флангами і центром. Така тактика була традиційна для гребних флотів і застосовувалася ще в греко-перських війнах [16]. У центрі флоту Священної ліги були сили Хуана – 62 галери, на лівому крилі венеціанці Барбаріго – 53 галери, на правому під керівництвом генуезця Джованні Андреа Дорія – 58 галер. У резерві під керуванням маркіза Круца було близько 30 галер. Планувалось, що галеаси знешкодять перший удар ворога і створять сприятливі умови для контратаки. Перед початком бою іспанський полководець наказав звільнити веслярів-християн і дати їм зброю, при цьому повідомивши їм про прощення гріхів від Папи [15].

Турецьке командування хотіло запобігти битві, адже флот вже кілька місяців перебував в морі. У центрі під керівництвом головнокомандувача Алі-паші перебувало близько 90 галер й 5 галіотів; на правому крилі під командуванням Мехмета Сірокко – 53 галери і 3 галіоти; на лівому крилі алжирського паші Улудж Алі – 61 галера і 32 галіоти (переважно з кораблів алжирських корсарів). У резерві було 5 галер і 25 галіотів [12]. В жовтні закінчувалася навігація гребного флоту в Середземному морі і бій ставав неможливим, тому Хуан Австрійський прагнув негайно зіткнутися з турками [13].

Після зіткнення двох бойових ліній сформувалося три вогнища битви. Не володіючи даними про глибину затоки у районі бойових дій, кораблі союзників не змогли притиснутися до мілини, і туркам вдалося обійти лінію супротивника уздовж берега і напасти з тилу [12]. Битва почалася приблизно о пів на одинадцять ранку на північному фланзі, де ліве крило під командуванням Барбаріго вступило в сутичку з правим крилом на чолі з Саулаком. Закипів запеклий бій, в ході якого загинули Барбаріго та його племінник-помічник Марко Контаріні [10]. Крім того, група турецьких галер вклинилася між центром і лівим флангом союзників. Йшов абордажний бій, в ході якого позначилася перевага християн в чисельності воїнів і озброєнні [12]. Християни в кінці кінців зуміли відтіснити все праве крило турків до самого берега. Турки залишили кораблі і намагалися врятуватися серед довколишніх пагорбів, але венеціанці переслідували їх і перебили під час втечі [11].

Далі головні події відбувалися в центрі. Там близько 11 години галери дона Хуана, що просувалися, вишикувавшись в лінію, зблизилися з суднами Алі-паші. Між командами зав'язався бій, в ході якого билися врукопашну мечами, абордажними шаблями і ятаганами. Результат битви на цьому напрямку вирішив бій флагманських галер дона Хуана («Real») і Алі-паші («Sultana»), які зішлись в абордажній сутичці близько полудня. Командувачі особисто брали участь в бою – Алі-Паша був прославленим лучником, а дон Хуан – талановитим фехтувальником. Зрозуміло, флагмани оточували найбільш боєздатні і великі галери, які намагалися допомогти кожен своєму флагману – дуже швидко місце бою перетворилося на звалище з десятків кораблів. Турецький командувач загинув у бою [16].

Переломити хід бою спробував Улудж Алі, який вмів розташувати свої кораблі і добре маневруючи, зумів не лише втриматися на своїй ділянці, але контратакувати ворога. Щоб перешкодити обхід флоту турками, Дорія змінив курс руху на південь, внаслідок чого між кораблями дона Хуана і суднами Дорія

виникла велика прогалина. Ульдж-Алі зорієнтувався в ситуації і спрямував свої судна на північний схід з метою прорватися крізь стрій християн і напасти на них з тилу. В результаті він опинився навпроти південного краю ескадри дон Хуана, що складався з декількох суден, наданих мальтійськими лицарями. Лицарі хоробро билися, але не змогли зупинити противника. В ході цього бою Ульдж-Алі захопив флагман Мальтійського Ордену [15]. Дон Хуан де Кардона, що мав вісім галер в резерві, поспішив на виручку лицарям. Коли він наблизився, його атакували шістнадцять турецьких галер. В процесі кровопролитної сутички більшість бійців на християнських галерах і сам Кардона були вбиті чи поранені. Тим часом на виручку поспішав другий резерв під командуванням Санта Круза і сам дон Хуан. Ульдж-Алі не став затримуватися; він наказав веслярам тринадцяти зі своїх галер гребти швидше і попрямував з ними на повній швидкості на північний захід, в сторону Лефкаса і Пребези. Решта поплили в протилежному напрямку і повернулися до Лепанто [11]. У Стамбул Улудж Алі прибув вже з 87 кораблями і отримав посаду адмірала османського флоту [15].

До 14 години активна фаза битви завершилася [14]. Османський флот біля Лепанто зазнав поразки. Це був сильний удар, який підірвав перевагу Османської імперії на морі, якою вона славилася з 1538 р. [8, с. 32-33]. При цьому лєвова частка заслуг належала саме дону Хуану, який майстерно керував великим, різним за складом флотом; він вдало використовував артилерійський вогонь і здійснив помітний вплив на розвиток морського військового мистецтва [7, с.51]. За різними даними, флот Священної ліги захопив від 120 до 130 турецьких галер та ще бл. 100 галер було спалено [13], взяв у полон від 3 до 8 тис. турків, при цьому втративши близько 20 галер [11]. У битві віддали своє життя близько 10-15 тис. християн та 20-30 тисяч турків [12]. До того ж, християни захопили грошовий скарб – на флагманському кораблі Алі-паші було виявлено 150 тис. цехинів, що на той час було великим багатством. Було звільнено від 12 до 15 тис. християн, які служили на турецьких галерах рабами [11].

Отримавши перемогу, союзники не думали переслідувати ворога. Молодий Дон-Хуан спочатку хотів це зробити, але не знайшов підтримки у інших полководців і тому вони повернулися до Корфи, куди відправились й інші підрозділи союзного флоту [4]. Візирі турецького султана, не втомлюючись, наголошували, що за бажання султан може побудувати новий флот на заміну втраченого, оснастивши його срібними якорями та атласними вітрилами [6, с.89-94]. «Невірні тільки обпалили мою бороду; вона відросте знову», – заявляв сам султан, який мав можливість відновити свій флот і упродовж зими всі османські доки без зупинок ставили нові кораблі замість втрачених під Лепанто [7, с.51-52]. Флот вийшов в море під командуванням Улуг-Алі, який, діючи дуже обережно, виграв кампанію 1572 року [12]. У цей же час помер головний ідеолог коаліції – папа Пій V. Король Філіп II швидко втратив інтерес до війни, а венеціанці взагалі розпочали таємні переговори з турками про мир. Священна ліга розпалася, і в березні 1573 року уряд Венеції підписав договір з Туреччиною. Турки знову утвердили своє панування в східній частині Середземного моря [12]. За умовами мирного договору Венеція передавала Туреччині Кіпр (захоплений турками ще в 1571 році) і виплачувала контрибуцію в 1 мільйон дукатів [16]. Що стосується Іспанії, то її контроль над Центральним Середземномор'ям істотно не посилювався [11].

Цікаво, що поразка Османської імперії, якої вона зазнала при Лепанто, не здійснила якогось істотного впливу на хід війни Священної ліги [16]. Деякі автори намагалися показати поразку турків біля Лепанто як поворотний пункт в історії Туреччини, як початок її занепаду [9, с.210; 10, с.115]. Дійсно, морально-психологічне значення перемоги християн при Лепанто було дуже великим. Флот турків, який наводив жах на всю Європу, був розгромлений в генеральній битві і це наддало європейцям більшої впевненості у своїх силах [16]. Звістка про таку блискучу перемогу була надіслана дворам через спеціальних кур'єрів, і важко описати радість і захоплення кожного католика, з якими вони урочисто святкували, дякували Богові [2]. Після битви біля Лепанто в Середземномор'ї запанував спокій. Здавалося, що весь гігантський басейн виснажив свої сили [11]. У Католицькій церкві в пам'ять про Лепантську битву запроваджено спеціальне свято на честь Діви Марії, яка за віруваннями посприяла перемозі християн [16].

Отже, бажання панувати на Середземномор'ї, яке мало вигідне стратегічне розташування, стало передумовою боротьби між Османською імперією та Священною лігою. 7 жовтня 1571 року біля Лепанто відбулася важлива морська битва. Події відбувались в умовах протистояння між мусульманами та християнами, кожен з яких хотів зберегти цінності своєї віри. Джерела подають різні відомості про чисельність флотів, задіяних у ній. Але збереглися відомості про тактику: фланговий бій. Відтворити точний перебіг битви, на жаль, неможливо, але можна зрозуміти її значення. Вона показала, що європейські країни зможуть протистояти супротивнику лише об'єднавши сили та кількісно і якісно оновивши флот, що суттєво повпливало на рівень його бойової готовності. Модернізація християнського флоту виправдала себе і в подальші роки принесла багато перемог.

Список використаних джерел та літератури

1. Документы о фискальной и административной системе управления провинций Османской империи в XVI в. // URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XVI/15401560/Fiskal_Egypt/text.htm
2. Морський бій під Лепанто (7 жовтня 1571 р.) // Хрестоматія з історії середніх віків за ред. М.П. Граціанського, С.Д. Сказкіна. Київ : «Рад. школа», 1953. Т.ІІІ. С. 293-295.
3. Морской атлас / Отв. ред. Г.И. Левченко. М., 1958. Т.3, ч. 1. С. 6
4. Военный энциклопедический лексикон, издаваемый обществом военных и литераторов. Изд. 2-е. В 14-й т. СПб., 1855. Т.8. С. 176-179. // URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003827320#?page=183>
5. Доценко В. Д. История военно-морского искусства. Т.1. Вооружения и теория. М. : Изд-во Эскмо, Terra Fantastica, 2005. 848 с. ил. (Энциклопедия военной истории). С. 39-48.
6. Гузенко Ю.І. Галера як основний корабель військового флоту Османської імперії кінця XVI - першої половини XVII.: до проблеми реконструкції // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. С. 89-94.
7. Іналджик Г. Османська імперія: класична доба 1300-1600 / Пер. з англ. О. Галенко; наук. ред. В. Остапчук; НАН України. Інститут сходознавства. Київ : Критика, 1998. 286 с.
8. История Османского государства, общества, и цивилизации: В 2 т. / Под ред. Э. Ихсаноглу; Исслед. Центр исламской истории, искусства и культуры. Пер и ред. М. С. Мейера. М. : Вост. лит., 2006. Т.1. История османского государства и общества. 2006. 602 с.
9. Кримський А. Історія Туреччини. К. : Друкарня Української Академії Наук, 1924. 230 с.
10. Новичев А.Д. История Турции. Эпоха феодализма (XI – XVIII века). Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1963. Т.1. 330 с.

11. Норвич Дж. Срединное море. История Средиземноморья. М. : Астрель, 2011. – 315 с. / URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/1016107/15/Norvich_Sredinnoe_more._Istoriya_Sredizemnomorya.html
12. Битва при Лепанто // URL: <http://www.hrono.ru/sobyty/1500sob/1571lepanto.php>
13. Все полководцы мира // URL: <http://all-generals.ru/index.php?id=1721>
14. Календарь событий. Произошла битва при Лепанто – последнее в истории крупное сражение галерных флотов // URL: <http://www.calend.ru/event/4094/> © Calend.ru
15. Самсонов А. 7 октября 1571 г. произошла битва при Лепанто // Военное обозрение // URL: <https://topwar.ru/history/>
16. Шишов В. Битва при Лепанто. Лебединая песнь галерного флота // Дилетант. // URL: http://diletant.media/articles/33365030/?sphrase_id=6972296
17. Вікіпедія – вільна енциклопедія // URL: <https://uk.wikipedia.org/>

The article describes is about the causes, course and historical significance of the battle near Lepanto in 1571, which became in history as the greatest battle of the epoch of the early modern times.

Keywords: the Mediterranean, the Ottoman Empire, the Holy League, Lepanto, 1571, galley fleet, battle.

УДК 93(477)«1918»СКОРОПАДСЬКИЙ:321.64+323.15+329.7

*I. Хруленко, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: С.В. Трубчанінов, к.і.н., доцент*

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

У повідомленні охарактеризовано етнонаціональну політику гетьмана П. Скоропадського. Вона визначається як виважена, гетьманський режим нікого не переслідував за приналежність до інших націй, але й не дозволяв розколювати українське суспільство за національними ознаками.

Ключові слова: П. Скоропадський, Українська Держава, етнонаціональна політика.

Етнонаціональний чинник є одним з важливих складових безпекової системи України. Спроби розіграти «етнічну карту» в Україні не припиняються з часу проголошення її незалежності. Особливо активізувалися вороги української державності на початку 2014 р., скориставшись лозунгом «російської весни», а також спробувавши порушити міжнаціональний спокій в різних регіонах України.

Українська гетьманська держава П. Скоропадського, проголошена 29 квітня 1918 р., за короткий час свого існування домоглася реалізації багатьох задекларованих намірів. П. Скоропадський був одним із перших державних діячів України, які втілювали в життя ідею про український народ як поняття політичне, а не тільки національне. З огляду на це, вивчення етнонаціональної політики гетьманату є цікавим з наукового погляду та актуальним.

Сучасна вітчизняна історіографія даного питання представлена працями Г.В. Папакіна [2], Р.Я. Пирога [3], В.М. Устименка [6] та ін. дослідників. Мета даного повідомлення – аналіз досвіду вирішення національних проблем в період гетьманату П. Скоропадського.

Більшість дослідників вважають, що П. Скоропадський прагнув витворити нову концепцію української нації, яка ґрунтувалася б на лояльності до Української

Держави. Гетьман у своїх «Споминах» писав: «засвоєння українцями шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливим, бажаючи натомість розвитку територіально-державницького патріотизму» [5, с. 84].

Документи, що стали правовою основою діяльності гетьманату не відображали якихось особливих прав національних меншин. У той же час, згідно із «Законом про тимчасовий устрій», «первенствующою» релігією в Українській Державі визнавалося православ'я, однак усі інші, «не належні до православної віри громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України», мали право на «свобідне відправлення їх віри і богослужіння по обряду оної». Навіть у військових статутах гетьманської армії передбачалися три присяги: для православних, для неправославних християн та юдеїв. Як вважає Г.В. Папакін, це загалом сприяло самовизначенню та консолідації національних меншин [2, с. 71].

Варто зазначити, що з 16 міністрів першого уряду П. Скоропадського 4 представляли найбільші національні меншини. Так, єврей С. Гутник став міністром торгівлі, поляк А. Ржепецький – міністром фінансів, німець Й. Вагнер – міністром праці, росіянин Г. Афанасьєв – державним контролером [3].

10 травня 1918 р. опубліковано декларацію гетьманського уряду, в якій зазначалося, що уряд «міцно проводитиме в життя ідею дальшого та всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови у школі та державних і громадських організаціях і зміцнення усіх форм української державности. Рівночасно признає правительство права також усіх інших національностей, які живуть на території України; воно має повну пошану до їх культури і не виступить з ніякими мірами гніту й нетолеранції супроти якоїсь частини своїх горожан...». Рада Міністрів навіть доручила помічникові державного писаря Романову розробити новий законопроект «Про національно-персональну автономію». Але цей урядовець у серпні 1918 р. подав до Ради Міністрів записку про права російської мови в Україні, в якій пропонував надати їй державний статус [1, с. 220, 241, 281].

8 липня 1918 р. голова гетьманського уряду Ф. Лизогуб на його засіданні заявив, що «національні привілеї можуть сприяти тільки розквіту національної боротьби». Рада Міністрів прийняла Закон про скасування Закону про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. і скасування національних міністерств у великоросійських, єврейських та польських справах. «Діла національних міністерств аж до поділу їх комісією, яка утворюється..., передати до Міністерства внутрішніх справ, крім діл культурно-просвітніх, котрі передати нині до Міністерства народної освіти та мистецтва». 9 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив цей Закон.

Під час зустрічі 13 липня представників Єврейської національної ради з головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом, останній заявив, що уряд скасував національно-персональну автономію і міністерства національних меншин, вважаючи, що вони можуть «породити ворожнечу між націями, які проживають в Україні». При цьому голова уряду наголосив, що державою гарантовано рівноправ'я усіх громадян незалежно від їхньої національності й віросповідання. Але ухвала про ліквідацію національних міністерств була оприлюднена в пресі

лише 22 жовтня, тобто де-факто вони тривалий час продовжували існувати [4, с. 90].

Як доказ поміркованої політики гетьмана щодо національних меншин дослідники називають серпневу ухвалу Ради Міністрів про скасування на території Української Держави законів, якими в зв'язку з війною обмежувалися права підданих Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини, а також російських громадян, народжених у названих країнах, і тих, що потрапили в полон. При уряді було створено спеціальну комісію в справах німецьких колоністів, діяли Українсько-німецьке товариство культурно-економічного зближення, Союз поляків-землевласників для захисту публічних і приватних прав польського населення тощо [4, с. 91].

Таким чином, етнонаціональна політика гетьманату П. Скоропадського мала на меті досягнути консолідації всього суспільства. Гетьманський режим нікого не переслідував за належність до інших націй, але й не дозволяв розколювати українське суспільство за національними ознаками.

Список використаних джерел та літератури

1. Лазарович М.В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль, 2013. 760 с.
2. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. Київ, 2003. 282 с.
3. Пиріг Р.Я. Гетьманат Павла Скоропадського: російський чинник // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. Київ, 2007. С. 123-130.
4. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіографічний нарис. Київ, 2000. 447 с.
5. Скоропадський П. Спомини / передм. Г.В. Папакіна. Київ, 1992. 112 с.
6. Устименко В.М. Етнонаціональна політика як фактор державотворення в Україні (1917-1920 рр.). Київ, 2010. 144 с.

The report describes the ethnic policy of Hetman P. Skoropadsky's government. This policy is defined as balanced: the hetman regime did not persecute anyone for belonging to other nations, but did not allow to split the Ukrainian society on national grounds. Examples are given of the Hetmanate's favorable attitude towards ethnic minorities.

Key words: P. Skoropadsky, Ukrainian State, ethno-national policy.

УДК 32:316.773.2(085.8)

І. Чмарак, магістрантка II-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **Рибцун О.В.**, к.соц.н., доцент

СИМВОЛИ І КОЛЬОРИ ЯК ФОРМА НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ

У статті визначається роль символів і кольорів у політичній рекламі, обґрунтовується необхідність їх розуміння, з точки зору політичного маркетингу, як дієвих комунікативних інструментів. Пояснюється вплив символів і кольорової гами на ефективність політичної реклами. На зразках політичної реклами за часів вітчизняних «кольорових революцій» аналізується специфіка застосування кольорів та символів як інструменту впливу на масову свідомість.

Ключові слова: колір, символ, політична реклама, масова свідомість.

Сучасне світове суспільство – це суспільство рекламних технологій, оскільки в переважній більшості у своєму виборі й вчинках люди керуються тією інформацією, яку черпають саме із рекламних кампаній і PR-акцій. Така ситуація є типовою і для українського суспільства. Рекламою активно користуються політичні партії, іміджмейкери працюють над добором колористики, символіки і слоганів для програм, агенції набувають щороку все більшої затребуваності і професійності.

За таких умов певної актуальності набувають спеціальні дослідження політичної реклами, причин вибору її форм та стандартів конкретними суб'єктами політичного процесу, ефективності та грубих хиб. Популярними нині є й більш конкретні дослідження, наприклад, символіки і кольористики політичної реклами, що, власне, є предметом нашого огляду.

Комунікативна сутність політичної реклами полягає у встановленні контакту між носіями влади чи кандидатами у владу з населенням (електоратом) [1]. При цьому в рекламі використовується максимально зрозуміла широкій аудиторії знакова система. Це робиться для того, аби залучити («втаємничити») максимально широкі кола потенційних виборців, змусити їх зрозуміти рекламне повідомлення і при цьому відчувати себе до певної міри дослідником, який самостійно досягнув символічного значення того чи іншого образу.

Саме процес використання символів у політиці й спричинило появу такого феномену, як політична символіка. Якщо розглядати політичну символіку як знакову систему, то «її особливість полягає в тому, що семантично її не можна віднести лише до природних знаків, хоча в неї нерідко бувають включені реальні об'єкти природи» [2, с. 170].

Політична символіка є засобом політики, оскільки «за структурою інтегрує різноманітні знакові системи та формує нормативно-комунікативну сферу значень політичної взаємодії» [3]. Тобто, у більш загальному значенні символи формують політику – є чинниками політичних відносин, оскільки поєднують здійснення влади з культурним контекстом, в якому живе суспільство. А це впливає на «ефективність здійснення політичної влади та можливість за її допомогою ініціювати соціальні зміни, та адекватно реагувати на суспільні виклики» [3].

Легітимація політики символічними засобами в традиційних суспільствах виявлялась в функціонуванні стабільних знакових систем – політичної символіки та геральдики. Ці символічні системи «пояснювали суспільні відносини, зокрема політичну владу, згідно міфологічним та ритуальним схемам, що не змінювались сторіччями» [2].

Такі риси успадкували й тоталітарні режими ХХ сторіччя, де політична символіка існувала в суворій відповідності з єдиною, всеохоплюючою, державною ідеологією. Проте, коли символи перестали пояснювати оточуючий світ всупереч повсякденному досвіду людей, політична символіка стала змінюватись швидше за будівництво нових соціальних інститутів, зокрема тих, що пов'язувались з демократичним режимом. Це означає, що «символіка швидше, мобільніше реагує на соціальні зміни і є первинною відносно інститутів суспільства і в той же час

сама конструює їх, створюючи базу для визнання, а отже, легітимації впорядкованих, унормованих та регулярних політичних відносин» [2].

Така ситуація є особливо характерною для держав, що встали на шлях демократизації. На етапі демократизації встановлюються нові демократичні політичні інститути (вибори, опозиція, громадські організації, ЗМІ), що закріплюються у відповідному законодавстві, в першу чергу у прийнятих конституційних актах. Але «регламентація діяльності нових інститутів не завжди, чи взагалі не відповідає реальній практиці їх функціонування. Становлення демократичних інститутів носить проблематичний характер, оскільки потребує визнання з боку суспільства та надання їм певної свободи дій з боку влади» [2].

Використання символу в політичній рекламі пояснюється полем емоційної аргументації, а також необхідністю за максимально стислий час максимально повно донести ідеї політичної партії, а також співвіднести її ідеї з можливим вирішенням найнагальніших соціальних проблем. Більше того, політична реклама мусить ще й вказати на того, хто може вирішити цю проблему, – тобто повинна бути співвіднесеність інформації із конкретним образом кандидата в чергових виборах.

Тобто, основне завдання реклами, з огляду на її минушність, – максимальна реалізація закону про ідентифікацію.

Рекламні політичні символи успішно використовуються для коригування політичної ідентифікації і ставлення до політичних об'єктів, для маніпуляції суспільною думкою. Символ по суті своїй – це одиниця, що має надзвичайно важливе значення для аудиторії. «Повага до адресата (електорату) політичної реклами – основна складова успіху. У результаті виникає символічний словник, з якого потім вибудовується найбільш ефективно для впливу спілкування. Встановлення символічних відносин між кандидатом і виборцем у будь-якому випадку призведе до формування загального поля їх взаємодії. Частота повторюваного символу виробляє у людини мисленнєві стереотипи, знижує критичну самооцінку отриманої інформації, а також сприяє формуванню видимості логічного ланцюжка розрізнених політичних ідей і тверджень» [1].

Можна говорити про те, що політика в сучасному світі активно послуговується символічними елементами. Більше того, можна говорити про те, що політиці не просто властива символізація, їй необхідна символізація для ефективного впливу та керування. Тобто символізація – це один із прийомів масового впливу, який дуже необхідний політиці.

Символізація функціонує за таким принципом: є певний об'єкт, є певний сенс, який належить цьому об'єкту, і є певний символ, який виступає знаком цього об'єкта, а також набуває значення (сенсу) цього об'єкта. Таким чином, дивлячись на символ, ми думаємо про об'єкт, який він позначає, і розуміємо його сенс.

Рекламні політичні символи успішно використовуються для коригування політичної ідентифікації і ставлення до політичного об'єкта, для маніпуляції суспільною думкою.

Тобто, між кандидатом і електоратом встановлюється особливий асоціативно-символічний зв'язок. І саме ці відносини приводять до спільних напрямків їх взаємодії. «У такому випадку світ реальний трансформується у світ символічний з

різким викривленням. Наприклад, різко завищуються параметри свого успіху і настільки ж занижуються успіхи супротивника» [4, с. 169].

Не обійшлися без використання символів так звані «кольорові революції», які у ХХІ столітті прокотилися країнами колишнього радянського союзу.

Загалом, в історичній і політологічній літературі існує традиція трактувати революції як насильницький метод зміни влади, через збройну боротьбу. Разом з тим, на сучасному етапі розвитку світового суспільства революції відбуваються без застосування зброї. Саме такі революції і отримали умовне означення «кольорові».

На сьогодні серед дослідників немає одностайної думки, які ж революції слід називати кольоровими, а також, що ж таке кольорова революція.

Тобто можемо говорити про те, що в основі «кольорових революцій» знаходиться переворот свідомісного сприйняття суспільно-політичних подій та соціальних стандартів, який переростає у формування ідеологічної складової, що втілюється, зокрема, у гаслах, символах і кольорах, що впливають на маси, ідентифікуючи їх та розподіляючи на «своїх», які підтримують революцію і «чужих», котрі прийшли до влади шляхом махінацій на виборах – за твердженням опозиції.

Найпродуктивніше свідомісний переворот виражався у колористиці та символіці, що використовувалися під час «кольорових революцій». При чому, і в колористиці, і в символіці відображався рівень радикальності суспільних настроїв. Зокрема, якщо порівняти «Революцію Троянд» (2003 р.) у Грузії, «Помаранчеву революцію» (2004 р.) в Україні, «Тюльпанову революцію» (2005 р. із продовженням у 2010 р.) в Киргизії і «Революцію Гідності» (2013 р.) в Україні, можемо помітити, що коли символіка залишалася сталою, то кольоровий спектр змінювався, відображаючи агресивні настрої суспільства.

Можемо переконатися, що колористика повторюваних революцій підсилювалася червоним кольором і ставала дедалі більше агресивною. Апогеєм агресії стала символіка Революції Гідності – поєднання вогненно-червоного і чорного кольорів. При чому, слід зауважити, що червоний усіяко обігрувався через зображення вогню (горять шини, горять будівлі і т.д.), шин, бруківки і чорного диму від палаючих шин. Причому, Революція Гідності (як і Помаранчева революція) мала свою так звану «арт-символіку», яка асоціативно пов'язана з якимось етапом перебігу революції. Арт-символіка Революції Гідності: ялинка-йолка, пам'ятник Леніну, барикади, світлове шоу телефонами і запальничками, фортепіано; арт-символи Помаранчевої революції: фуфайки, валянки, помаранчі.

Кожна революція супроводжувалася закликами опозиційних політичних партій і, відповідно, їх символікою. Як правило, ця символіка була тісно пов'язана із тією, яка ставала основною для конкретної «кольорової революції».

Аналізуючи популярність кольорів і символів, можемо говорити про те, що для української ментальності колористика була підібрана абсолютно правильно, опираючись на наукове підґрунтя. Зокрема, Ярослав Лесюк, який створював символіку для політичної сили Віктора Ющенка в інтерв'ю Інтернет-виданню «Планета» заявив про те, що барви обиралися на основі сучасних і традиційних наук. Він не уточнив, яких саме наук, але додав, що він лише «намагався розкрити внутрішній зміст образу лідера «Нашої України»: Цей колір – добрий, теплий. Це

колір для України і для Ющенка. Так сталося, що він був мало задіяний в Україні, тому і виділився. Але основне, що цей колір несе одну енергетику – енергетику єднання» [5].

Разом з тим, якщо говорити про психологічний вплив кольору, то слід зауважити, що психологія не дає чіткої відповіді на питання, який колір є кращим, а який гіршим, проте вивчає той вплив, який колір має на людську психологію, типізуючи повторювані випадки. Є різні трактування кольорів та їхнього впливу на свідомість людини.

Бачимо, що в переважній більшості кольором терпіння, милосердя, тепла, комфорту, безпеки і достатку дослідники називають помаранчевий колір, який активно використовувався Віктором Ющенком під час передвиборчої кампанії в період Помаранчевої революції.

Політична символіка повинна бути простою, зрозумілою і водночас відображати політичну концепцію, філософію. Усі ці форми політичної реклами єдині у своєму призначенні – глибоко засісти в довгостроковій пам'яті потенційного виборця. Політична символіка та колірне виділення відіграє важливу роль в ідентифікації кандидата чи партії зі своїм електоратом. Колір створює визначений імідж і навіть має визначений фізіологічний та підсвідомий вплив на виборця [6, с. 107].

Наука надає різним кольорам певних психологічних характеристик з погляду їхнього впливу на підсвідомість людини. Зокрема, червоний колір символізує войовничість, агресивність; синій – пасивність, спокій; жовтий – оптимізм, дружелюбність; зелений – природність, впевненість. Колір відіграє першорядну роль у виборі логотипа, фірмового знака.

Відомий у світі інформаційний дизайнер Поль Мійксенаар з Голландії зазначав, що найважливіші надписи треба робити чорним на яскраво-жовтому тлі, надписи, що вказують напрями руху – зеленим, а надписи, пов'язані з відпочинком – жовтим на нейтральному сірому тлі. Коло несе в собі доброзичливість, здатність сприймати, співчувати; квадрат символізує працьовитість, ретельність і завзятість; трикутник – знак лідерства, сили і рішучості; прямокутник – символізує невизначеність, тимчасовість, нестабільність [7].

Кольори також градуюються за рівнем впливу на увагу людини від найбільш до найменш впливового: синьо-фіолетовий, темно-синій, інтенсивно-лимонний, чорний, темно-фіолетовий, жовтий, блакитний, синій, коричневий, червоно-рожевий. Про їх використання у розробці комерційної реклами йдеться у багатьох дослідженнях, проте відсутні розвідки про їх дію на реципієнта у політичній рекламі.

З легкої руки Віктора Ющенка «помаранч і підкова (в українській традиції – знак щастя) з гаслом «Так!» перетворилися на найпопулярніший колір і символ. Скептики зауважують, що українські технологи запозичили символи у поляків, скалькувавши в однієї тамтешньої партії початку 1990-х років. Експерти оцінюють помаранчеву «підкову» у 100 мільйонів доларів» [8].

Разом з тим, червоний колір, який активно використовувався і у Революції троянд, і у Революції тюльпанів, і, найбільше, під час Революції Гідності, покликаний звернути увагу на проблеми, звернути увагу на політичну силу,

зачепити емоційний стан аудиторії. У поєднанні із чорним, червоний колір виражає агресію, жагу перемоги, готовність гуртуватися навколо однієї ідеї.

Разом з тим, оскільки основне завдання реклами – повідомити найважливішу інформацію, котра би стала базовою для запам'ятовування, то і у новому рекламному об'єкті необхідно повідомити виключно найважливішу інформацію. Більше того, для кращого запам'ятовування і звернення мимовільної уваги, інформація повинна бути максимально близькою до того, що насправді цікавить потенційних виборців, оскільки інформація, що співпадає із цінностями виборців, допомагає їм зробити вибір. Для того, щоб охопити максимальну кількість виборців, необхідно інформацію подавати так, щоб кожен прочитував її так, як закладено його досвідом і культурним підґрунтям. Якнайкраще в цьому випадку діють кольори і символи.

Список використаних джерел та літератури

1. Дуняева М. Символы в политической рекламе // Альманах современной науки и образования. 2009. № 12. С. 42-43. // URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2009_12-2_13.pdf
2. Мисуров Д.А. Политическая символика: между идеологией и рекламой // Полис. 1999. №1. С. 168-175.
3. Багінський А.В. Теоретичні аспекти дослідження політичної символіки // Політична культура і ідеологія: Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія : зб. наук. праць. Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. // URL: <http://fsn.fhum.info/pdf/100/100-24.pdf>
4. Бакеева Д.А. Цвет в рекламной коммуникации: особенности, функции, символика / Дис. канд. наук. ... 24.00.01. Теория и история культуры. Саранск, 2013. 187 с.
5. Калитюк О., Лащенко О. Секрет популярності помаранчевого кольору української революції // URL: http://www.patent.net.ua/intellectus/symbolism_and_hehardry/h1/64/ua.html.
6. Дроздик Л.А. Тренди політичної зовнішньої реклами під час позачергових парламентських виборів 2014 року в Україні // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2015. № 3. С. 104-108.
7. Сасин Г.В. Кольорові революції: сутність, основні риси, причини виникнення та політичні наслідки // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, III (7), Issue: 42, 2015. // URL: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/sasyn_h_the_colour_revolutions_essence_main_features_reasons_and_political_effects.pdf.
8. Пашенко Р. Символи як основна складова частина створення іміджу політичних сил України // URL: <http://social-science.com.ua/article/407>.

The article defines the role of symbols and colors in political advertising, raises the need for their understanding, from the point of view of political marketing, as effective communicative tools. Explains the effect of symbols and color gamut on the effectiveness of political advertising. The specimens of political advertising in the days of the national "color revolutions" analyze the specifics of the use of colors and symbols as an instrument of influence on the mass consciousness.

Key words: color, symbol, political advertising, mass consciousness.

ДОБА ДИРЕКТОРІЇ УНР У НАРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛАХ Є. ЧИКАЛЕНКА

У статті аналізується значення щоденника та листування Євгена Харлампійовича Чикаленка для вивчення історії Наддніпрянської України доби Директорії УНР.

Ключові слова: Є. Чикаленко, щоденник, Директорія УНР.

Євген Чикаленко – одна із наймасштабніших постатей в історії України кінця XIX – початку XX ст., відомий меценат, активний громадсько-політичний діяч. Перебуваючи у центрі суспільного життя, Є. Чикаленко був близько знайомий із багатьма українськими політиками, письменниками та журналістами, із цілою низкою діячів підтримував контакти шляхом листування. Тож у наш час листи Є. Чикаленка, а також його щоденник, котрий Євген Харлампійович вів з 1907 р., є винятково цінним джерелом, яке дозволяє по-новому оцінити чимало подій та явищ історії України. Попри те, що постаті Чикаленка присвячено низку ґрунтовних досліджень (особливо відзначимо працю Д. Дорошенка [1] та сучасне монографічне дослідження І. Старовойтенко [3]), тим не менш, досі залишаються недосліджені або маловивчені аспекти цієї теми. Серед них – значення особистих джерел Євгена Чикаленка для вивчення подій революційної доби, зокрема, періоду Директорії УНР.

Слід зазначити, що в період Української революції 1917-1920 рр. Євген Чикаленко поступово відійшов від активної участі у політичному житті і на початку 1919 р. виїхав до Галичини (таким чином, свій щоденник він вів у населених пунктах Славсько, Жаб'є, Мостиська та Перемишль), а звідти до Чехословаччини, однак і надалі намагався відстежувати і аналізувати процеси, що відбувались в Наддніпрянській Україні. Спостереження і власні оцінки він ретельно фіксував у щоденнику. Тож у щоденнику Чикаленка можна виділити декілька ключових елементів.

Першим серед них є власне фіксація інформація. Зауважимо, що автор фіксує як певні події революційного часу, безпосередньо пов'язані із ним, так й інформацію, отриману ним із різних джерел, насамперед, галицької періодики. Щодо першої групи подій, то, наприклад, описано перипетії добирання із Києва до Станіславова («Вагони брудні, загажені, нетоплені, з повибиваними шибками, і їхали ми цю дистанцію аж чотири доби, коли в нормальний час від Волочиська до Станіславова їзди всього яких вісім-десять годин» [2, с.35]), охарактеризовано враження від роботи Української Національної Ради, зокрема, в аграрній сфері [2, с.35], навіть міститься згадка про спробу радикальних соціалістів наприкінці березня 1919 р. здійснити в Кам'янці переворот і створити новий уряд [2, с.56].

Паралельно у щоденнику наводиться чимало інформації, яку його автор отримував із преси, листів, спілкування із західноукраїнськими діячами та наддніпрянцями, що проїжджали Галичиною, прямуючи до Європи. Цікаво, що іноді відомості неправдива, однак її аналіз дозволяє скласти уявлення про ту

інформацію, яка циркулювала в Галичині щодо подій в УНР. Наприклад, в записі за 14 вересня 1919 р. Є. Чикаленко зазначив, що прочитав у львівській газеті «Вперед» про розстріл більшовиками С. Єфремова, П. Стебницького, М. Міхновського, І. Луценка та В. Науменка [2, с.118]. Насправді із перехованих діячів лише Володимир Павлович Науменко був розстріляний чекістами. Іван Митрофанович Луценко загинув влітку 1919 р. під час боїв з більшовиками неподалік Красилова. Всі ж інші особи, згадані у щоденниковому записі, залишались живими. Наведений епізод яскраво демонструє характерну рису тогочасної преси, яку відзначає і сам Чикаленко – «в газетах часто друкуються неперевірені звістки» [2, с.118].

Другою складовою є авторські оцінки революційних подій. Цікаво, що багато в чому вони співпадають із оцінками сучасної історіографії, зокрема, в питаннях співвідношення соціальних та національних чинників у революційних процесах. Автор доходить до невтішного висновку: «Нація, у якої героями анархісти – Махни та Зелені, не зможе без варягів дати собі ладу. Ми не в силі справитись самі з мільйонами наших анархістів, маленьких Махнів, а через те сусіди скористаються нашим безладдям і таки заволодіють нами» [2, с.250].

Досить скептично у «Щоденнику» Чикаленка оцінюється С. Петлюра та його оточення: «Шаповал і «отаман» Петлюра, це ж звичайні, як кажуть галичани, «батяри», тільки у Шаповала не стало духу і він сховався, а Петлюра, ненаситний славолюбець і одважний чоловік, кинувся в вир на чолі синьо-жовтих батярів большевиків і обезсмертив своє ім'я, як Герострат, зруйнувавши дощенту українську державність і кинувши її на розстерзання любих братів наших – москалів та поляків» [2, с.118]. Своєрідний парадокс полягав у тому, що ці думки автор записував у Мостиськах, що в той час також перебували під польською владою, тож, на нашу думку, можна говорити про певну упередженість автора щоденника.

Окрім оцінок української влади, даються характеристики її політичних опонентів. Зауважимо, що Є. Чикаленко ніколи не приховував свого критичного ставлення до соціалістичної ідеології. Тому не дивно, що більшовиків він оцінює надзвичайно критично, вказуючи, що вони у своїй діяльності апелюють до гірших людських рис [2, с.48]. Водночас у щоденнику можна зустріти і різкі оцінки російських білогвардійців та загроз, що вони несуть для України: «Денікінці скрізь винищують українську культуру, закриваючи українські школи та забороняючи вживання української мови. Праві централісти-обрусителі змінили лівих, а результати однакові: большевики боролись з українцями як з «буржуями», а денікінці – як з сепаратистами, і, певне, число трупів буде майже однакове» [2, с.120].

Загалом, щоденники Євгена Чикаленка цікаві для сучасних дослідників як джерело з історії революційної епохи, котре відображає як окремі факти і події з життя самого автора та його родини (автор додавав до щоденника листи дітей та знайомих – В. Липинського, Д. Дорошенка, О. Скоропис-Йолтуховського), так і погляди та ідеї, що циркулювали в той час в середовищі ліберальної української інтелігенції.

Список використаних джерел та літератури

1. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Передм. Л. Белея. Ужгород, 2008. 244 с.
2. Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919-1920. Київ, 2005. 640 с.
3. Старовойтенко І. М. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: Монографія. Київ, 2009. 544 с.

The article analyzes the significance of the diary and correspondence of Yevhen Chykalenko to study the history of the Ukrainian Peoples Republic during the time of the Directory of the UPR.

Key words: *Y. Chykalenko, diary, Directory of the UPR.*

УДК 94 (410): 325,454

Х. Швець, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: **В.В. Верстюк**, старший викладач

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ «БРИТАНСЬКА ІМПЕРІЯ», ЙОГО ВПЛИВ НА МЕНТАЛІТЕТ ТА СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ БРИТАНЦІВ

У статті висвітлено основні тенденції формування поняття «Британська імперія», з'ясовано його вплив на менталітет та світогляд британців, а також визначено методи, за допомогою яких термін став сутнісним в свідомості жителів англійських колоній.

Ключові слова: «Британська імперія», менталітет, світогляд, колонії, «Вікторіанська Англія», метрополія.

Формування поняття «Британська імперія» розпочалось з того, що в основі будь-якої культури є відповідна їй система цінностей, які виступають основними орієнтирами в житті представників конкретної групи. Англійська система цінностей визначила шлях розвитку британського суспільства, однак більшість її цінностей були загальнолюдськими, проте їх ієрархія за ступенем важливості мала певну специфіку.

Термін «менталітет» давно входить в термінологічний обіг західних країн. Він походить від латинського «mens», «mentis», що означає «розум», «мислення», «спосіб мислення». В англійській мові цей термін почали використовувати з середини ХІХ ст. [6, с. 158].

Щоб краще зрозуміти феномен і сутність даного поняття, спробуємо дослідити світоглядні орієнтири британців в колоніальний період. Наскільки відомо історичній науці, в Англії велике значення надавалося приєднанням нових територій. До початку ХХ ст. дуже багато наукових праць з даної тематики містили «сухий текст» без аналізу або загальні висновки, які були суб'єктивними. У книзі професора Ч. Люкаса «Великий Рим і Велика Британія» проведено паралель між завойовницькою політикою Стародавнього Риму та колоніальною експансією англійців. Автор стверджував, що спільним між ними були не лише масштаби завоювань, але й характер. Англія, подібно до Риму, хотіла замінити варварство на свободу. Це була відкрита апологія колоніалізму [4, с. 454].

Ще з початку ХІХ ст. до складу Британської імперії входили народи та території, що знаходились на різних щаблях розвитку (Канада, Гібралтар, Багамські острови, Вест-Індія та ін.). Значна частина населення мала європейське походження і зберігала християнську віру, підтримуючи традиції самостійного

регулювання відносин. Суспільна думка капіталістичного суспільства формувалася на засадах імперіалізму. Війни проти бурів ХІХ – початку ХХ ст. виявились підтвердженням цього. Всі засоби ідеологічного впливу були спрямовані на досягнення шовіністичної кампанії [4, с. 185].

Розширення території Англії продовжувалось і у другій половині ХІХ ст. Єгипет, Бірма, південноафриканські колонії – Наталь і Трансвааль, східноафриканські – Кенія, Занзібар і Уганда, Нігерія в Західній Африці – це була лише частина нових колоніальних володінь, приєднаних Англією в даний період. В ХІХ ст. Британська імперія дійсно стала світовою державою, над володіннями якої ніколи не заходило сонце [4, с. 186].

У другій чверті ХІХ ст. розпочався процес «колонізації» Канади, Австралії та Нової Зеландії. Було вирішено, що ці землі потрібно заселяти британцями, а також, що вони повинні увійти до Британської співдружності націй. Перенаселення «Вікторіанської Англії» і становище англійського селянства на Батьківщині викликало масову еміграцію в колонії, яка призвела до виникнення сучасної імперії. Вчений Г. Уейкфілд переконував своїх співвітчизників, що еміграція є істинним полегшенням їх економічних процесів, що колонії зовсім не повинні бути гаванями для кораблі. Вони можуть стати місцем створення нової «британської нації» [3, с. 310].

Що стосується словосполучення «Британська імперія», то воно з'явилося в науковому обігу в середині 70-х рр. ХІХ ст. і означало об'єднання Англії та її колоній в єдиний союзний комплекс. Цей термін був запропонований Д. Ді, відомим англійським географом та математиком. Під імперією мислитель розумів Британію та її колонії. Також він підкреслював важливість переселення англійців до колоній. Вважав, що «Британська імперія» перевершує будь-яку земну монархію з часів створення світу і може створити всесвітню імперію [6, с. 122].

Сам термін «Британська імперія» закріпився після офіційного проголошення Вікторії імператрицею Індії в 1876 р. У ХІХ ст. імперія включала в себе різноманітні типи колоніальних володінь. Традиційно вони ділилися на 2 великі групи. До 1-ї відносились колонії в Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Капська колонія та Наталь в Південній Африці. Ці держави значною мірою були заселені європейцями, а в другій половині ХІХ ст. отримали право на самоврядування. До 2-ї групи входили колоніальні володіння, де управління здійснювалося не британським населенням, а чиновниками метрополій [3, с. 5].

З середини ХІХ ст. британський імперіалізм прийнято поділяти на: величезні колоніальні володіння та монополії на світовому ринку. Система економічних зв'язків, що склалася всередині «Британської імперії», була заснована на пануванні метрополії, що використовувала колонії як джерело сировини та ринки збуту. Імпорт англійських промислових товарів призвів до розорення місцевої кустарної промисловості (особливо в Індії, де дешеві англійські тканини призводили до жахливіших наслідків, ніж військові експедиції колонізаторів). А також порушився «природний баланс» між ремеслом і землеробством, на якому в більшості колоній ґрунтувалося сільське господарство [1, с. 124].

При владі в 1840-1860-х рр. знаходились ліберальні кабінети, які формували свою колоніальну політику, виходячи з доктрини невтручання і свободи торгівлі. Позиція світового промислового лідера надавала Англії більше переваг, ніж її

становище як країни колонізатора. «Я схильний думати, що, за винятком Австралії, не існує жодного володіння Корони, яке при підрахунку витрат на військові потреби і протекцію, не виявилось збитковим для жителів тієї країни», – заявив під час виступу в Бірмінгемі 29 жовтня 1858 р. один з лідерів лібералів Дж. Брайт [8, с. 65].

Продовження англійської експансії в середині XIX ст. було зумовлено «стратегічним планом» – необхідністю встановлення британського контролю на всіх шляхах до Британської Індії та їх оборони. Даний процес проходив врозріз з офіційною доктриною лібералів, які проголошували, що уряд не має наміру далі збільшувати зону британського впливу в нерозвинених країнах. Торгівля з британськими колоніями в середині XIX ст., як показала практика, вже не знаходилися на тому рівні, щоб підтримувати її і сплачувати витрати на адміністрацію та оборону [2, с. 65].

Характерною особливістю колоніальної політики Великобританії на даному етапі стало розширення так званої «неформальної імперії», яка включала держави Азії, Африки та Латинської Америки, що входили в сферу економічних інтересів Англії, але залишалися політично незалежними. Торгівля з цими країнами була передана підприємцям, які стали основними провідниками британського впливу та насадження на цих територіях англійських цінностей. В середині XIX ст. втручання британського уряду було найкращим для британської торгівлі в країнах «третього світу» [2, с. 65].

В середині XIX в. відбулося «зникнення» колоніальних володінь з системи політичних цінностей Англії. Безсумнівно, ліберальні політики не прагнули зруйнувати імперську систему, хотіли модернізувати її. Політична та економічна самостійність нових колоній дозволила їм закріпити їх набагато міцніше, ніж британські гарнізони. Всупереч розрахункам лібералів, в 1850-1860-х рр. самоврядні колонії зовсім не бажали негайного відділення від Англії. Більш того, малозаселені і слаборозвинені Канада, Австралія (розділена на шість провінцій) і Нова Зеландія продовжували наполягати на наданні їм постійної допомоги з боку метрополії [3, с. 66].

Одним із найважливіших результатів колоніальних завоювань стало «закріплення» англійського панування на морі. Нові володіння стали опорними пунктами, що розширювало сферу дії військового флоту. Відтепер він безроздільно панував на світових торгових шляхах, будучи знаряддям натиску на слабкі держави. Усе це призвело до ще більшої могутності Британії. Морські шляхи забезпечили потужний економічний розвиток та сприяли посиленню імперіалістичних впливів у Європі [7, с. 630].

В останні десятиліття XIX ст. різко збільшилася кількість наукових і теоретичних робіт, присвячених розгляду різних проблем колоніального характеру. Аналізуючи праці імперських ідеологів і мислителів, виступи політичної еліти Великобританії і матеріали преси, можна виділити основні блоки проблем, що хвилювали сучасників. До них входили: 1) напрями економічної політики в колоніях; 2) державний устрій залежних від Англії територій; 3) оборона і територіальна експансія, можливості культурної адаптації колоніальних товариств до західних зразків [2, с. 67].

Таким чином, можна виділити економічний, політичний та культурологічний аспекти імперської ідеї.

З 1870 по 1900 рр. територія імперії збільшилася практично на 4 млн. кв. км. На півдні Африки адміністрація британських колоній продовжувала наступ на землі тубільних племен і голландських поселенців – бурів, а також прагнула забезпечити контроль над одним з найважливіших шляхів до Індії. На півночі під протекторат Великобританії потрапив Єгипет і згодом Судан. Зусилля британських колонізаторів в Африці були спрямовані на реалізацію грандіозного проекту – створення британських володінь і комунікацій від Капської колонії на півдні до Каїра на півночі [7, с. 556].

Новинкою стала ідея в 1880-1890-х рр., що передбачала створення імперської федерації, під якою розглядалося політичне об'єднання Великої Британії і самоврядних колоній. В XIX ст. суспільство поступово звикло до думки про те, що британські колонії розвивалися по «природньому шляху», до неминучого відокремлення від «країни-матері». Однак подібні погляди виявилися неактуальними, коли об'єднавчі процеси стали загальноєвропейською тенденцією, а імперія почала сприйматися, як держава майбутнього [3, с. 327].

Наприкінці XIX ст. «британський імперіалізм» став домінуючою ідеологією. В результаті розвитку цього терміну кожен житель імперії усвідомлював свою приналежність до британської нації, великої і могутньої світової цивілізації.

Таким чином, імперська ідея свідомо транслиювалася в усі соціальні групи населення. Імперіалізм для британців став означати, з одного боку, розширення території «Британської імперії» з метою захисту економічних інтересів Англії, а з іншого боку – об'єднання самоврядних колоній з метою створення єдиного економічного і правового простору, системи оборони й комунікацій. Англія ще раз підтвердила свій вибір на користь імперії; вибір, що зробив істотний вплив на світову історію новітнього часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Виктория и её царствование // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890-1907. Т. 13. С. 218.
2. Глеб М. В. Имперская идея в Великобритании (вторая половина XIX в.). Минск : Белорусская наука, 2007. 192 с.
3. Дитрич Т. Повседневная жизнь «викторианской Англии». М. : Молодая гвардия, 2007. 382 с.
4. Дэниел К. Англия. История страны [пер. с англ.]. М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2007. 480 с.
5. Мижуев П. Г. Политическая история Англии в XIX веке. СПб. : Типография акционерного общества Брокгауз, Ефрон, 1906. 280 с.
6. Пушкирев Л. Что такое менталитет? Историографические заметки. М.: АСТ, 1995. С. 158-166.
7. Хибберт К. Королева Виктория. / Пер. с англ. В.М.Заболотного. М.: АСТ: Люксембург, 2005. 700 с.
8. Bright J. Selected Speeches in London. New York: J. M. Dent, 1926. 208 p.

The article examines the main trends in the formation of the concept of «British Empire», reveals its impact on the mentality and worldview of the British, and also defines the methods by which the concept of «British Empire» became more important in the minds of the inhabitants of the English colonies.

Key words: «British Empire», mentality, worldview, colonies, «Victorian England», metropolis.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1919-1920 РР.)

У статті на основі опублікованих джерел та наукової літератури з'ясовуються основні складові науково-дослідного життя Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920 рр.).

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, студенти, гуртки, Студентське наукове товариство, наукові праці.

Основну складову сучасного молодіжного руху становлять організації та об'єднання студентів. Студентська молодь завжди була в авангарді соціальних перетворень і політичних рухів, а нерідко ставала їх рушійною силою. Студенти у 1919-1920-х рр. всіма силами захищали національні інтереси із зброєю в руках, демонстрували свою підтримку державним органам влади. Подільська молодь університету не залишалася осторонь цих подій та здійснила свій внесок в розвиток країни. Студентство Кам'янець-Подільського державного українського університету зуміло не лише зайнятися суто науковою діяльністю, але й утворити академічні громади та організації, через які здійснювали корисну для Поділля працю, зокрема й у науковій сфері.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі доступних джерел та історіографічних напрацювань розкрити основні складові наукового життя студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1920 рр.).

Наукові праці дослідників, у яких у певній мірі представлено наукове життя студентського контингенту К-ПДУУ в 1919-1920 рр., є надзвичайно цінною складовою історіографії національної вищої освіти. До цієї проблеми неодноразово зверталися О. М. Завальнюк [9; 10; 11; 12], А. О. Копилов [15; 16], В. П. Ляхоцький [17], Ю. В. Телячий [21], М. І. Баюк [2], В. Р. Адамський [1] та ін.

Як свідчать історичні факти, молодь брала приклад з професорів і створювала за їх зразком свої об'єднання: з'явилися наукові гуртки – математичний, географічний, історико-економічний, гомілетичний, «Студія чистого християнства». Їх очолювали викладачі, які спрямовували роботу молодих науковців, доручали їм виступати з рефератами, готувати до друку в літографії курси лекцій викладачів, записані в аудиторіях [15, с. 26].

Матеріали преси подають інформацію про діяльність наукового фізико-математичного гуртка. Створений він за ініціативою студентів – А. Розенкранца, П. Терлецького, С. Квасницького. Допомогу їм надавав приват-доцент фізико-математичного факультету М. А. Чайковський. Вже на першому засіданні ініціативна молодь гуртка виробила проект статуту, обрала правління, затвердила план подальшої діяльності та прослухала декілька доповідей [19, с. 4]. Відомо, що станом на квітень 1920 р. гуртківці займалися підготовкою, виголошенням і обговоренням рефератів на цікаві та наукові теми, формуванням власної невеликої

бібліотеки, проведенням занять в академічних студентських групах факультету [20, с.7-8].

У лютому 1919 р. був створений астрономічний гурток з ініціативи студентів. Особливо відзначився студент В. Білінський. В той час запрацював гурток дослідників природи (голова ради гуртка – В. Строкатий). Його ініціатором виступив асистент кафедри анатомії Ю. Русов. Бажання працювати в цій структурі виявили 30 студентів. Гурток прийняв власний статут, відповідно до якого студенти сплачували річний грошовий внесок у розмірі 10 крб. Члени гуртка дбали про зростання чисельності його рядів не лише з молоді університету, а й усіх любителів природи [12, с. 303]. Структурно гурток поділявся на 4 відділи – помологічний, садівництва, пасічництва і зоотомічний [8, с. 28-29]. Найбільш активні гуртківці виступали з лекціями перед студентами. Відомо, що у квітні 1919 р. студент М. Хитьков прочитав лекцію на тему «Лікарські рослини – мовчазні друзі людини». Виступ гуртківця справив на аудиторію величезне враження і його лекцію прагнули видати окремим виданням як poradnik для визначення лікарських рослин [12, с. 303].

Публічні виступи студентів-гуртківців були поширеним явищем університетського життя. З газети «Новий шлях» відомо, що член історико-економічного гуртка В. Левицький виголосив реферат на тему «Історія Барського староства» [24, с. 3].

Студенти-богослови К-ПДУУ брали активну участь в утвердженні Української Православної Церкви. Кожної неділі вони відвідували церкву святого Миколая, де служба проводилася рідною мовою [10, с. 11]. Колишній студент П. Білон у спогадах згадував: «При університеті була й церква. Настоятелем цієї церкви був заслужений церковний і громадський діяч, професор отець протоієрей Юхим Січинський. Та за українізацію церковного Богослуження, єпископ Пімен, відомий україножер, заборонив отцю Січинському служити» [14, с. 313]. Також слід наголосити, що студенти мали змогу українською мовою проголошували проповіді в церквах Подільської єпархії [10, с. 11]. Саме з цією метою було утворено гомілетичний гурток. В місцевій пресі зазначалося: «Члени його пишуть проповіді і потім виступають з ними в університетській та Іоанно-Предтеченській церквах... Члени гуртка виявляють неабиякий інтерес до справи і працюють з завзятістю над любим їх серцеві ділом» [23, с. 4]. Керівництво цією структурою здійснював особисто В. О. Біднов. Студенти гуртка виступали перед іншими своїми однолітками з лекціями. Відомо, що 8 березня 1920 р. студент богословського факультету Г. Панасюк виступив із рефератом на тему «Основні закони і церковні звичаї в казеній проповіді». Після цього відбулася предметна дискусія та обговорено питання щодо заснування гуртка «Студії чистого християнства» [1, с. 116].

13 грудня 1919 р. було засновано географічний гурток. На першому засіданні обрали його президію (Дворецький (голова), М. Хитьків (заступник голови), О. Каптаренко (секретар), П. Зозуляк (скарбник)). Керівником географічного гуртка став приват-доцент В. О. Геринович. Основною роботою гуртка було виголошення рефератів на різноманітні теми (М. Хитьків – «Історія земної кори», Сазанський – «Постання гір», О. Каптаренко – «Повстання життя на землі», Васильківський – «Минуле та майбутнє землі», Ю. Каменецький – «Український нарід»). Члени

гуртка проводили екскурсії околицями Кам'янця-Подільського та Поділля. За їх сприяння при університеті засновано метеорологічну станцію, завідуючим якої став П. Василюк. Загалом гурток складався з 22 осіб [3].

З кінця грудня 1919 р. запрацював «Науковий бібліографічний гурток студентів історико-філологічного факультету». Очолював його приват-доцент М. Плевако, секретарював студент О. Зборовць. Гурток мав власний статут, що визначав основні його напрямки роботи. Бібліографічний гурток був відкритий для всіх викладачів та студентів, які цікавилися бібліографією [17, с. 310]. Молодь з цікавістю працювала у гуртку. Студенти Л. Биковський і І. Ардатеєв працювали на постійній основі помічниками бібліотекаря. Значним внеском для розв'язання проблем між молоддю і адміністрацією університету було створення «Книги студентських пропозицій» [7, с. 122].

Цікаво, що праця гуртківців не залишилася не поміченою громадськістю. Головна рада співробітників центральних державних установ УНР провела з нагоди 10-х роковин смерті Б. Грінченка вечір його пам'яті [17, с. 310]. Від них до ректора університету була подана заява такого змісту: «Дня 6 травня ц. р., в десяти роковини смерті великого громадянина, учителя і письменника землі Української Бориса Грінченка Головною Радою С. Ц. Д. У. було влаштовано вечір його пам'яті, чистий прибуток з котрого Головною Радою було призначено на заснування стипендій для незаможних студентів Кам'янецького Державного Українського Університету» [5, с. 3].

За прикладом професури молодь у травні 1920 р. виявила бажання об'єднати усі свої гуртки і створити єдине Наукове студентське товариство (НСТ) [12, с. 304]. Дійсним членом міг бути кожний студент, що мав писану чи друковану наукову працю. Писана праця могла бути представлена окремим рефератом. Товариство мало на меті поширювати наукові праці серед молоді університету [22, с. 3]. Новоутворена структура нараховувала 7 секцій – математично-фізичну, астрономічну, природознавчу, дослідників природи, географічну, богословську, історико-економічну [13, с. 2]. На жаль, не можливо точно встановити точну кількість дійсних членів і співробітників NST (загалом не менше 100-130 осіб). Професору О. М. Завальнюку вдалося з'ясувати, що найбільше наукових (науково-популярних) та інформаційних статей (вісім) опублікував студент А. Животко, який здобував в К-ПДУУ другу вищу освіту [12, с. 304].

Кам'янець-Подільський державний український університет за час свого нетривалого існування був чи не головним культурно-освітнім осередком в регіоні. Саме завдяки роботі вишу вдалося поширити серед населення різноманітні наукові знання, виховувати у молоді почуття українського патріотизму, любові до власної малої батьківщини [4, с. 5]. Студенти університету займаючись науковою діяльністю, також встигали втілювати в життя власну літературну творчість. Вони наполегливо пробивалися на шпальти газет і журналів [12, с. 393-394]. Серед молоді університету літературними здібностями відзначався поет, старшина Подільського полку армії УНР, студент – Степан Грещенко [21, с. 265].

Отже, студентство спільно з професорсько-викладацьким складом університету брало активну участь у науковому житті, спрямованому передусім на збирання, оновлення, систематизацію і поширення нових знань, підвищення

наукового рівня інтелігенції Поділля загалом. З ініціативи молоді при університеті створювалася значна кількість наукових гуртків, члени яких відзначалися високою активністю. Поразка УНР восени 1920 р. негативно вплинула на становище університету загалом і студентське життя зокрема, яке, розвиваючись в умовах революційної демократії, потрапило під прес диктатури пролетаріату.

Список використаних джерел та літератури

1. Адамський В.Р. Заснування та функціонування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України». (На правах рукопису). Київ, 2016. 270 с.
2. Баюк М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917-1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13. С. 3-19.
3. Географічний гурток // Нова думка. 1920. Ч. III. С. 40.
4. Геринович В. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти: (відбитка із «Записок Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти». 1927. Т. 2.). Кам'янець на Поділлю, 1927. 23 с.
5. Грінченковські стипендії // Наш шлях. 1920. 11 травня. Ч. 90. С. 3.
6. Даниленко В. М., Телячий Ю. В. Кам'янець-Подільський державний український університет у добу Директорії УНР (1918-1920 рр.): з хронічки подій // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т.4. С. 3-21.
7. Донець А. Л. Студенти і вдосконалення роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2014. Т. 21. С. 118-128.
8. З університетського життя // Освіта. 1919. 1 березня. № 5. С. 28-29.
9. Завальнюк О. М. З історії Кам'янець-Подільського державного українського університету // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 6. С. 68-73.
10. Завальнюк О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 11. С. 3-19.
11. Завальнюк О. М. Роль громадськості у наповненні фонду бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету: досвід і уроки (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Ів. Огієнка, 2015. С. 11-18.
12. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія / Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.
13. К деятельности Каменецкого Украинск[ого] Державного Университета // Подольский край. 1920. 22 октября. № 594. С. 2.
14. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / Упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2015. 359 с.
15. Копилов А. О., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) / УІЖ. 1999. № 4. С. 26-36.
16. Копилов С. А. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: від заснування до сьогодення // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Ів. Огієнка, 2015. С. 7-11.
17. Ляхощкий В. П. Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Коломия : Вид.-полігр. тов-во «Вік», 2000. Т. 4(6). С. 305-315.
18. Сивенко Б. Кам'янецький Університет і його студентство в 1918-1919 рр. // Київ (журнал літератури і мистецтва). Філадельфія, 1952. Ч. 1. С. 19-23.

19. Студент. Відкриття Українського наукового фізико-математичного гуртка // Життя Поділля. 1919. 25 лютого. № 56. С. 4.
20. Студент. З нагоди роковин студентського фізико-математичного гуртка // Наш шлях. 1920. 18 квітня. Ч. 7. С. 7-8.
21. Телячий Ю. В. Степан Грещенко – життя «за волю рідного краю» // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. Т. 16. С. 264-267.
22. Університетське життя // Наш шлях. 1920. 11 травня. Ч. 90. С. 3.
23. Університетське життя // Наш шлях. 1920. 25 березня. Ч. 60. С. 4.
24. Університетське життя // Новий шлях. 1920. 17 квітня. Ч. 75. С. 3.

In the article on the basis of published source and scientific literature, the main components of the research life of Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University (1919-1920) are found out.

Key words: *Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University, students, circles, Student Scientific Society, scientific works.*

УДК 355.311.1(477): 355.48(47+57) : 438) «1920»

**О. Шолк, студент IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: С.В. Олійник, к.і.н., доцент**

АРМІЯ УНР І «ДИВО НА ВІСЛІ»

В статті розглядається участь армії Української Народної Республіки в подіях Варшавської битви, а саме епізоду Оборони Замостя, що зіграв визначну роль в польсько-українській обороні, не давши більшовикам підтягнути підкріплення до Варшави.

Ключові слова: *армія УНР, польсько-радянська війна, оборона Замостя, Марко Безручко, Варшавська битва.*

Події 1920 року були визначальними для майбутньої долі України і Польщі. В разі перемоги антибільшовицьких сил виникала можливість продовження існування української державності, хоч і в обмежених кордонах. Однак несподівані невдачі на фронті поставили Польщу у скрутне становище, коли мова йшла вже про існування її державності, або ж окупації більшовиками. У цих умовах неоціненну допомогу полякам надала українська армія. Яскравим прикладом можуть слугувати серпневі бої на польсько-радянському фронті. Цей аспект вітчизняної історії знайшов своє відображення в спогадах сучасників – М.Омеляновича-Павленка [2], П. Шандрука [10], О. Удовиченка [8] та наукових дослідженнях А. Руккаса [4], В. Савченка [5], Я.Тинченко [7] та інших. Попри це, вважаємо за необхідне звернути увагу на місце і роль української армії у відомому «диві на Віслі».

Укладений союз між Україною і Польщею в 1920 році передбачав спільну боротьбу проти Радянської Росії. Проте, як виявилось, сили були нерівними. Союзники змушені були відступати. Українські війська допомагали полякам утримувати південно-західні рубежі, окремі невеличкі підрозділи допомагали тримати оборону на варшавському напрямку. Польсько-українські війська відступили за Збруч. Липень-серпень став вирішальним для подальшої боротьби. У цих боях одним із вагомих чинників, можливо і найголовнішим, який врятував Польщу від поразки, стала армія УНР.

Бої на Збручі були досить кровопролитними. Позиції переходили з рук у руки. Так, 24-26 липня тривали бої за плацдарм на Збручі, захоплений червоними, поблизу Гусятина [2; с.419]. Українське військо, зазнавши значних втрат (особливо серед офіцерів і старшин), змогло відбити плацдарм та вирівняти фронт. Але загальний відступ польського війська змусив і українців відходити до Дністра (такий план склав генерал М. Омелянович-Павленко, намагаючись закріпитись на вигідній позиції). Ворог вступив на територію Західної України. 28 липня частини армії УНР залишили Чортків і Ягільницю. 11-17 серпня армія УНР вела бої за Бучач, а наступного дня її підрозділи розпочали черговий відхід на захід, зумовлений проривом противником лівого крила 6-ї польської армії.

21 серпня українське військо відійшло до Дністра і отримало завдання захищати ділянку фронту від румунського кордону (Заліщики) до Галича включно [10; с. 91]. Цю ділянку Дністра українці захищали до середини вересня 1920 року, тобто до початку нового наступу польського війська. Бойове завдання армія УНР виконала, втримавши відведений їм відтинок фронту. Лише частина 5-ої Херсонської дивізії, яка переважно складалася з вояків, що походили із Східної Галичини, з колишніх бригад Українських січових стрільців, у ніч з 25 на 26 серпня залишила свої позиції, саме тоді, коли відбувалися бої під Варшавою і Львовом. Група складалася з 1700 вояків. Її командирами були полк. Гнат Стефанів і полк. (ген.) Кравченко (А. Кравс).

Наприкінці серпня 1920 відбувається знаменита Варшавська битва – вирішальна у всій війні. Велику роль у перемозі поляків відіграли й українські відділи. Адже доки війська Тухачевського наступали на Віслу, армія О.Єгорова намагалась захопити Львів. Його взяття означало б відкриття дороги для більшовиків далі на Захід.

Поразка радянських військ на Віслі багато в чому пояснюється й небажанням Єгорова і Будьонного йти на підтримку Тухачевського і наступати на Люблін. Свою мету вони бачили у захопленні Львова. 1-ша кінна армія навіть відкрито ігнорувала накази командуючого фронтом. До кінця серпня війська Будьонного вели безуспішні і затяжні бої на підступах до міста. 20 серпня, так і не захопивши Львів, 1-ша армія почала наступ на Люблін. Ці дії дорого коштували більшовикам: затримка резервної армії стала фатальною у Варшавській битві. Спізніле прибуття армій до Любліну вже не могло змінити ситуацію на фронті. Також велику роль відіграла і армія УНР, своїми енергійними діями під час оборони Дністра відтягуючи більшовицькі сили від Варшави.

Наприкінці серпня відбувається найвідоміша битва українського війська у 1920 році, а саме – оборона Замостя. Вона вважається прикладом вдалої оборони з метою стримування військ супротивника малими силами. Замостя мало виняткове стратегічне значення для наступу на Люблін. Саме тому захисту міста поляки відводили визначну роль. До міста прибули польські батальйони та відділи української 6-ї дивізії, декілька куренів кінноти, тилових служб, артилерійська бригада. Загальна чисельність оборонців: 700 багнетів і 150 шабель. Командував обороною полковник М.Безручко [3; с.240].

Перед початком битви велись активні роботи зі спорудження лінії укріплень, до яких були залучені і місцеві жителі, а також технічний курінь 6-ї дивізії. Згодом

до захисників прибуло підкріплення, збільшивши загальну чисельність до 3,2 тис. багнетів, 200 шабель, 40 кулеметів і 12 гармат.

Червона армія, що наступала на Замостя, мала у своєму складі 11,6 тис. шабель, 1,4 тис. багнетів, 400 кулеметів, 72 гармати [5; с. 374]. Планами червоних було захопити місто і рухатись далі на Люблін. Час грав на руку супротивнику, отож для більшовиків важливо було захопити місто якнайшвидше. План поляків передбачав скосування радянських військ, їх обхід з флангу і оточення.

Бій розпочався 28 серпня, коли червоні зустріли козаку бригаду Яковлева (союзника поляків), який, вдавши відступ, відійшов до Замостя, заманюючи противника у пастку [4]. Наступного дня кіннота червоних підійшла до міста, але зустріла сильний опір. До 30 серпня Замостя було оточено червоними, але спроби штурму були невдалими. До 31 серпня бій за місто закінчився. Втрати союзників склали 250 вбитими і пораненими. Затримавши червону кінноту на 2 дні, союзники вплинули на ситуацію під Варшавою, що дало змогу полякам розгромити армію М. Тухачевського та врятуватися від розгрому.

Проте про героїзм українців під Замостям «забули» не тільки в СРСР, але і в Польщі. Польська пропаганда та історіографія культивують «диво на Віслі», а про участь українців у розгромі Червоної Армії, який врятував фактично всю Європу під «добровільного входження» до складу «союзу радянських республік» – мовчанка [1; с.420]. Така зневага до українського фактору обурило як командний склад, так солдатів української армії. Більше того, негативу додавало і укладення поляками Ризького миру з Радянською Росією у 1921 році. Негативний присмак не проходив.

Показовим у цьому плані є приклад з М. Безручком. Під час бучного святкування 20-річчя відродження Польської держави польська влада нагородила М. Безручка, як активного учасника боїв 1920 року, вищим орденом «*Virtuti Militari*», проте той прийняти його відмовився. «Я воював за Україну, а не за Польщу» – заявив бойовий генерал.

Таким чином, така відома подія як «диво на Віслі», відбулася не лише через звитягу польських жовнірів і підтримку Антанти, а й завдяки активному збройному опору більшовицькій навалі з боку українських вояків, які були союзниками поляків. Польській стороні слід не забувати завдяки чому і завдяки кому сталася ця подія, яка врятувала її від радянської окупації.

Список використаних джерел та літератури

1. Війна і мир / За заг. редакцією Л.Івшиної. Вид. друге. Київ : ЗАТ «Українська прес-група», 2007. 560 с.
2. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917 – 1920): документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. К. : Темпора, 2007. 608 с.
3. Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1918-1920. / Під ред. Т. Кшонстка. Варшава, 2010. 524 с.
4. Руккас А.О. «Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, униформа). Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. 480 с.
5. Савченко В. Дванадцять війн за Україну. / Пер. з російської А.Сопронюка. Київ : Нора-Друк, 2016. 480 с.
6. Стефанів З Українські збройні сили 1917–1921 рр.: У 2 ч. Мюнхен, 1947. Ч.2. 119 с.

7. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 921). Книга II: Наукове видання. К : Темпора, 2011. 424 с.
8. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність / Передм. А. Поль-Проспер. Київ : Україна, 1995. 206 с.
9. Україна та Польща крізь призму століть. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Поляки на Чернігово-Сіверщині «свої» – «чужі» приуроченої до 350-ї річниці східного походу Яна II Казимира (21 лютого 2014р., м.Ніжин) / упорядник Є.М. Луняк; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 248 с.
10. Шандрук П. Сила доблесті / Передмова Р.Смоль-Стоцького; Пер. з англ. М.Б. Бурмістенко. Київ : Вища школа, 1999. 240 с.

The article considers the participation of the Army of the Ukrainian People's Republic in the events of the Battle of Warsaw, namely the episode of the Defense of Zamoost, which played a prominent role in the Polish-Ukrainian defense, not allowing the Bolsheviks to tighten reinforcements to Warsaw.

Key words: UNR army, polish-soviet war 1920, Zamostya's besige, Marko Bezruchko, Battle of Warsaw

УДК 001(477)Огієнко:378.4(477.43-21 «1918/1920»

Ю. Штефанко, студентка IV-ого курсу історичного факультету
Науковий керівник: О. М. Завальнюк, д. і. н., професор

ІВАН ОГІЄНКО: ДІЯЛЬНІСТЬ ЩОДО ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У 1918 РОЦІ

У статті розглядається багатогранна організаційна діяльність Івана Огієнка із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету на Поділлі у 1918 році.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, створення, Іван Огієнко, організаційна робота.

І. І. Огієнко відомий загалом не лише як мовознавець, літератор, державний, громадський і церковний діяч, історик культури і церкви, а й як будівничий національної університетської освіти. Його новаторська діяльність в сфері вищої освіти, яка була складовою частиною зусиль національної еліти, добре прислужилася українському відродженню.

Мета роботи полягає у тому, щоб розкрити основні аспекти організаційної діяльності Івана Огієнка із заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету – другого національного вишу в Україні, відкритого в 1918 році.

Архівні і опубліковані документи, наукові праці сучасних українських істориків (О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький, О. В. Колпакова, М. В. Масловська, С. М. Єсюнін та ін.) дають змогу з'ясувати місце і роль І. І. Огієнка у заснуванні і функціонуванні одного із двох національних українських університетів, створених в добу Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр., – Кам'янець-Подільського державного українського

університету, внесок цього науковця і державотворця у розвиток українознавства, української православної церкви, системи національної освіти.

Після лютневої революції 1917 року розпочалися кардинальні зміни у імперії та суспільстві. В Україні активізувався національний рух, серед найактивніших діячів якого на перші ролі виходить Іван Огієнко – приват-доцент Київського університету Св. Володимира, член «Просвіти» та Українського наукового товариства [1]. Влітку 1917 р. він увійшов до складу комісії з організації Київського українського народного університету, а у жовтні став лектором української мови того ж закладу. В січні 1918 р. тут склалася група професорів (до неї увійшов також Іван Іванович), яка поставила собі за мету сприяти створенню подібних закладів або філій КНУУ по всій Україні [5, с. 18]. Тоді ж міська дума Кам'янця-Подільського звернулася до Центральної Ради з проханням про відкриття в місті над Смотричем якщо не університету, то принаймні філію Київського університету [1].

Досі, не маючи вишів, Кам'янець був не тільки адміністративним, але й традиційним культурним осередком. Високий авторитет здобули на ниві вивчення Поділля його наукові інституції: Подільське церковне історично-археологічне товариство з археологічним музеєм та Подільське товариство природознавців і аматорів природи з природничим музеєм. Мали свою історію і проекти щодо відкриття тут університету. Наприклад, напередодні революції 1905 р. таку пропозицію висунув і навіть вжив певних заходів відомий український громадський діяч П. Д. Левицький. Тож, не дивно, що з утворенням Української Народної Республіки ідею відкриття в Кам'янці університету схвально сприйняла вся місцева громада.

На початку січня 1918 р. кам'янецька «Просвіта» звернулася до міської Думи з пропозицією обрати спеціальну комісію та доручити їй зв'язатися з Міністерством освіти з питання заснування в Кам'янці українського університету. В Києві члени комісії обговорювали таку можливість не лише в міністерстві, але й в Українському народному університеті. Рада лекторів останнього на засіданні 4 березня 1918 р. обрала делегацію до Кам'янця, до якої увійшли ректор І. М. Галицький, приват-доцент І. Огієнко, а також представники товариства «Праця», інших наукових українських осередків. Міністерство освіти делегувало проф. В. В. Дубяньського. Делегації було доручено допомогти місцевій інтелігенції заснувати в Кам'янці український університет [8, с. 20].

Щоб вивчити це питання на місці, за дорученням Міністерства освіти УНР 22 березня до Кам'янця прибула делегація з Києва, у складі якої був й Іван Огієнко. [1]. Делегати побували у міській думі, повітовій земській управі, на засіданні Ради Подільської «Просвіти», де мали розмови із місцевими керівниками, діячами української культури і переконалися у можливості «існування Університету у Кам'янці». Університетській комісії передали для друку і розповсюдження в регіоні проект «Статуту державних українських університетів», поспіхом розроблений у Київському українському народному університеті (цілком ймовірно, що вже тоді столичні науковці, враховуючи пропозицію Ф. Сушицького щодо типу Кам'янець-Подільського університету, були готові обстоювати для Подільського краю ідею класичного державного університетського закладу).

5 квітня 1918 р. у переповненому міському театрі виступили члени делегації: І. Ганицький прочитав лекцію «Сучасний момент», В. Дубянський – «Діяльність відділу вищої школи Міністерства освіти», К. Титаренко – «Технічно-професійна освіта на Україні. Великий резонанс викликала лекція І. Огієнка [2, с. 29-30]. Виступаючи тоді в міському театрі про українську культуру, І. І. Огієнко як представник загалу діячів національної культури, чітко засвідчив, який характер матиме майбутній університет. Доповідаючи про цей візит університетської комісії КНУУ у квітні 1918 р., він запропонував відкрити у Кам'янці-Подільському не народний університет чи його філію, а державний. Таким чином, вперше було поставлено питання про практичну реалізацію проекту державного університетського будівництва, причому не в столиці, а на периферії [5, с. 18].

Про результати візиту до губернського центру і свої висновки щодо доцільності і можливості відкриття там університету І. Ганицький доповів Раді лекторів КНУУ 7 квітня 1918 р. Одностайно було ухвалено рішення: відкрити у Кам'янці-Подільському університет і просити Міністерство народної освіти УНР дати на те згоду, адже Кам'янецька міська дума «дає займом 1000000 карб., аванс в розмірі 10000 карб. та помешкання: технічну школу (зайнято тепер австрійцями), духовну хлоп'ячу школу та духовну жіночу (зайняту тепер під лазарет)». На пропозицію ректора КНУУ, що стосувалася забезпечення університетського закладу у Кам'янці науковими кадрами, Рада ухвалила «прохати п. п. професорів намітити к призначеному терміну (? – Авт.) відповідних кандидатів, хоч би і не маючих поки що повного цензу та на одному із засідань Ради лекторів Українського Народного Університету обрати перших лекторів-професорів для Кам'янецького Університету» [2, с. 30].

У квітні 1918 р. Рада лекторів Українського народного університету в Києві ухвалила закласти в Кам'янець-Подільському університеті історично-філологічний, природничий та комерційно-технічний факультети, а також забезпечити його кваліфікованими науковцями і викладачами. Ректором майбутнього університету обрали проф. І. І. Огієнка [8, с. 21].

Вже 18 травня Івана Огієнка призначили відповідальним за відкриття університету на Поділлі та затвердили ректором майбутнього вишу. Так починався кам'янецький період життя Огієнка. [1].

Вже 20 червня 1918 р. при Міністерстві освіти й мистецтва Української держави розпочала роботу Комісія з вищих шкіл і наукових інституцій України під головуванням академіка В. І. Вернадського, до якої запросили також І. І. Огієнка (для участі у розгляді питань, що стосувалися Кам'янець-Подільського університету) [7].

Після узгодження питань у міністерстві освіти, Іван Огієнко терміново виїхав на Поділля [1]. 6 липня 1918 р. І. І. Огієнко у ролі керівника майбутнього університету прибув до Кам'янця-Подільського [7]. Сюди він доставив цінні підтверджувальні документи: ухвалу міської думи про асигнування на потреби університету 1 млн. крб., виділення під нього 100 дес. громадської землі, передачу університетові (до збудування власних приміщень) триповерхового будинку міської середньої технічної школи, склад університетської комісії (її очолив І. І. Огієнко), яка мала займатися ремонтними роботами в отриманих приміщеннях; ухвалу губернського народного зібрання – про асигнування в розпорядження

Міністерства освіти на потреби Кам'янець-Подільського університету 1 млн. крб. сумарно на 3 роки (по 333,3 тис. крб. щорічно). Ці документи значно пришвидшили вирішення справи в комісії В. І. Вернадського. І. І. Огієнка залучили до роботи підкомісії з вироблення переліку факультетів. За її активної роботи 26 липня 1918 р. комісія погодила остаточний варіант законопроекту про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який передала до Міністерства освіти й мистецтв для внесення на засідання Ради Міністрів Української Держави. 5 серпня текст із змінами було ухвалено, а через 12 днів його затвердив гетьман Павло Скоропадський. У цій перемозі була певна частка і в. о. ректора К-ПДУУ [3, с. 5].

У Кам'янці ректор провів нараду з тими місцевими діячами, що підтримували ідею заснування університету – Олімпіадою Пашенко, Костем Солухою, Олександром Шульмінським та ін. Згодом на засіданні міської ради була створена Університетська комісія (21 особа), яку очолив Огієнко [1].

17 серпня П. П. Скоропадський затвердив ухвалений Радою Міністрів закон про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету [7]. Заклад складався з чотирьох факультетів, але 1918 р. роботу розпочали лише історико-філологічний та фізико-математичний (із двома відділеннями). До видання нового статуту й штатного розкладу українські університети керувалися російським університетським статутом 1884 р., але з обов'язковою умовою, що викладання провадитиметься українською мовою (утім, допускалися винятки) [4, с. 82].

Для університету надали приміщення технічного училища та ряд менших будівель. У серпні на роботу запросили крім місцевих, викладачів з інших міст – В. Біднова, Л. Бялковського, К. Широцького, І. Крип'якевича, В. Гериновича та ін. Розпочався прийом документів від абітурієнтів [1]. Станом на 22 жовтня 1918 р., час відкриття університету, професорсько-викладацький склад історико-філологічного і фізико-математичного факультетів, на які було здійснено прийом студентів, нараховував реально всього 13 осіб [3, с. 6].

Вимогливість, рішучість і конструктивність, з якими І. Огієнко підходив до вирішення будь-яких проблем, свідчить про його велике бажання якнайповніше прислужитися справі національного відродження рідної землі, рідної України [9]. І. І. Огієнко займався організаційною роботою. Його талант реалізувався в ремонті навчальних приміщень, мобілізації дефіцитних матеріалів та приладдя, формуванні професорської корпорації, пробиванні потрібних для університету законів, відстоюванні інтересів незаможного селянства тощо [7].

У серпні-жовтні 1918 р. центральна і регіональна преса розмістила заклики І. І. Огієнка до молоді подавати документи для вступу до К-ПДУУ. Сам ректор очолив університетську комісію із зарахування абітурієнтів, яка розпочала свою роботу 19 жовтня 1918 р. До кінця року вона засідала 12 разів і прийняла на навчання 414 осіб. На навчання зараховували не лише у встановлені вишем терміни, а й упродовж семестрів. Наприкінці першого навчального року в університеті налічувалося 493 студенти і вільних слухачі, а другого – 1393 [3, с. 6].

За задумом І. І. Огієнка, свято відкриття університету мало стати великою подією не лише для самого міста й Поділля, а й усієї країни. Найкраще його «заманіфестують... депутації та привітання з різних кінців України і поза меж її».

Згуртуванню міських жителів напередодні урочистого відкриття К-ПДУУ сприяла, зокрема, лекційно-роз'яснювальна робота. Тій же меті добре прислужилися православні священники. Свято відбулося 22 жовтня 1918 р. [6, с. 154-155].

З осені 1918 р. ректор став однією з найбільш помітних постатей громадсько-політичного життя Кам'янця-Подільського. Він брав на себе роботу, пов'язану з пробудженням у місцевих українців національної свідомості, допомагав людям, які потрапляли у скрутне становище. Як авторитетного українського діяча, його обрали членом Головної управи Українського Червоного Хреста [7].

Отже, у дуже складні і доленосні для становлення молоді української нації 1918–1920 рр. І. І. Огієнкові, активному національно-освітньому діячеві і молодому науковцеві, волею обставин довелося стати одним із організаторів і за рішенням Міністерства освіти очолити Кам'янець-Подільський державний український університет – один із двох добре відомих і самобутніх осередків національної вищої освіти і науки, який залишив по собі яскравий, повчальний слід. Ним пишалися лідери і багато активних учасників українського відродження, простих громадян, які бачили у цьому вищій вияв руху країни до вищої національної культури, намагання увійти через неї до кола розвинутих європейських націй. Такий вражаючий результат став можливий, зокрема, завдяки величезній організаторській і керівній діяльності І. І. Огієнка.

Список використаних джерел та літератури

1. Єсюнін С. Іван Огієнко – яскравий слід на Поділлі. // URL: https://ye.ua/istiriya/7815_iVAN_OGiyeNKO___YaSKRAVIY_SLiD_NA_PODiLLi.html
2. Завальнюк О. М. Від ідеї до спроби заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету в добу Української Центральної Ради (січень-квітень 1918 р.). Етнічна історія народів Європи. Київ, 2009. Вип. 30. С. 27-32.
3. Завальнюк О. М. Іван Огієнко – організатор і керівник Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.: 130-річчю від дня народж. Івана Огієнка присвяч. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 19. С. 3-31.
4. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2005 рр.): сторінки історії. // Український історичний журнал. 2005. № 5. С. 81-92.
5. Завальнюк О. М. Концептуальні підходи І. І. Огієнка до університетського будівництва в Україні (1918-1920 рр.) // Вісник Житомирського державного університету. Житомир, 2002. Вип. 9. С.18-20.
6. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.
7. Іван Огієнко – фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // URL: <http://kpnu.edu.ua/istoriya-universytetu/ohijenko/>.
8. Колпакова О. В. Кам'янець-Подільський український університет (1918-1921) // Проблеми історії України. 1994. Вип. 3. С. 20-24.
9. Масловська М. В. Духовна велич Івана Огієнка // URL: <http://eprints.zu.edu.ua/18768/1/%D0%B4%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%87.pdf>

The article deals with the diversified organizational activities of Ivan Ogienko since the foundation of the Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University in Podillya in 1918.

Key words: *Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University, creation, Ivan Ogienko, organizational activities.*

ЛЕКЦІЙНА ПРОПАГАНДА ВИКЛАДАЧІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918-1920 РР.)

У статті на основі опублікованих джерел та наукової літератури аналізується лекційна пропаганда викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1918-1920 рр. – важлива складова частина роботи з національного відродження країни

***Ключові слова:** Кам'янець-Подільський державний український університет, викладачі, лекції.*

Поява Кам'янець-Подільського державного українського університету на Поділлі в добу національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр. стала одним з найбільших культурних завоювань молоді української нації.

Значна частина науковців вже висвітлили різнобічні складові процесу заснування, відкриття й функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету, який був свого роду флагманом системи вищої школи на Поділлі у 1918-1920 рр. Попри часткове дослідження питання про викладацький склад університету у працях, зокрема, А. О. Копилова [8], О. М. Завальнюка [2; 3; 4; 5; 6], А. І. Машталір [9] проблема лекційної пропаганди за участю професорів і доцентів К-ПДУУ до кінця так і не з'ясовано. Ця обставина, власне, і спонукала до створення окремої наукової розвідки, яка має на меті прояснити вплив професорсько-викладацької корпорації, вплив на активізацію відродження в Кам'янці-Подільському, поширення знань, які сприяли росту національного відродження.

У Кам'янці-Подільському прибулі з різних міст науковці для роботи в університеті, налагодивши свій побут і визначившись із обсягами навчального навантаження, у першу чергу взялися за підготовку лекційних курсів. Утім, за першої ліпшої нагоди вони робили спробу зарекомендувати себе у місті, де українська громада за чисельністю поступалася єврейській, і як лектори-пропагандисти.

Першим у ролі лектора виступав професор В. О. Біднов. Ще 21 жовтня 1918 р. перед початком концерту-вистави для учнів усіх шкіл міста, організованого місцевою «Просвітою» з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, він продемонстрував свої блискучі ораторські здібності, з'ясувавши у доступній для дітей формі значення вищої української школи для національної і світової культури, закликав шкільну молодь, кращих і вірних синів України до праці в ім'я її розвитку [6, с. 388]. В місті все більша кількість мешканців знали В. О. Біднова як різнобічного лектора-популярника, слово якого служило справі захисту і розбудови української державності [2].

Професура проводила значну культурно-освітню і педагогічну роботу як серед жителів міста, так і краю. Разом з членами Подільської «Просвіти» викладачі університету і вчителі середніх шкіл восени 1918 р. відкрили у виші 4-

річну вечірню платну гімназію для дорослих з правами для учнів, її очолив І. І. Огієнко. Заклад давав бажаючим (передусім урядовцям і вільним слухачам університету) можливість, «не покидаючи служби, поповнити свою освіту, здобути матуру... Вступаючи до старших класів, хто за рік, хто за два міг здати іспити на атестат зрілості». У березні 1920 р. у гімназії налічувалося 150 учнів [9, с. 28].

3 листопада 1918 р. ректор І. І. Огієнко, який ще у квітні 1918 р. під час першого приїзду до Кам'янця-Подільського прочитав у переповненій залі міського театру лекцію «Українська культура», що отримала високу оцінку представників місцевої багатонаціональної громади, відновив свої публічні зустрічі з кам'янчанами – курсам українознавства для урядовців міста він запропонував лекцію з історії української мови. А в грудні 1918 р. в тій же залі, де зібралася майже тисяча осіб, виголосив промову «Українська мова». Розгорнути лекційну діяльність він не встиг, оскільки наприкінці місяця, отримавши від Директорії запрошення переїхати до столиці і зайняти високий пост міністра народної освіти УНР, зайнявся питанням передачі керівних справ в університеті найстаршому деканові професорові П. М. Бучинському і готувався до від'їзду з міста, яке вже встиг полюбити [6, с. 388-389].

У лютому 1919 р. публічні виступи, присвячені 105-й річниці від дня народження Т. Шевченка, продовжили інші члени професорсько-викладацької корпорації. Відбулося урочисте засідання ради професорів, де заслухали низку доповідей про життя і творчість поета. Молоді і відомі вчені видрукували у пресі чимало матеріалів, присвячених Т. Г. Шевченкові [10, с. 388]. З промовою «Народність чи національність у творчості Т. Шевченка» виступив Л. Т. Білецький, приват-доцент Д. І. Дорошенко – «Еволюція поглядів на Т. Шевченка», приват-доцент М. А. Плевако – «Т. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство в світлі нових матеріалів» [6, с. 389].

10 березня 1919 р. на загальноміському шевченківському святі В. О. Біднов виступив на багатолюдному майдані коло кафедрального собору св. Олександра Невського. Йому надали слово після панахиди і співу українського хору. Вшановуючи поета, промовець звернувся до «Заповіту», згадав царські часи, коли заборонялось відзначити такі події, пов'язав розбудову української державності з іменем Великого Кобзаря [11, с. 20]. Наступного дня, коли відзначали 58-у річницю від дня смерті Шевченка, М. А. Плевако перед початком концерту-вистави виступив у міському театрі, де зібралися учні вищих початкових шкіл міста. Вчений розповів про заслуги поета перед українською нацією, зупинився на ідеях і характері шевченкової поезії, обґрунтував тезу про Шевченка як пророка для українців [6, с. 389].

Д. І. Дорошенко, за його ж свідченням, крім викладання в університеті, читав науково-популярні лекції з історії України «на різних курсах», зокрема для урядовців поштово-телеграфної округи і мобілізованих народних учителів [1, с. 432, 435].

Відомо, що Л. Т. Білецький, як лектор, не цурався непідготовленої аудиторії. Коли 3 червня 1919 р. Кам'янець було визволено від більшовиків, він разом з іншими викладачами університету згодився взяти участь у циклі безкоштовних науково-популярних лекцій для козаків армії УНР і місцевих робітників. Лекція

«Українська народна нація» була не стільки даниною тим, хто визволив його з в'язниці (2 червня 1919 р. червоноармійці заарештували його разом з професором В. О. Бідновим без висунення будь-яких звинувачень), скільки нагодою ще раз заманіфестувати політичну платформу партії соціалістів-федералістів, активним членом і керівником місцевого осередку якої він був [3]

Значна увага у лекційній пропаганді приділялася козакам армії УНР та місцевим робітникам і ремісникам. Наприкінці червня 1919 р. їм були прочитані безоплатні лекції з історії України, історії української літератури, української нації, з економічних питань, сучасного становища політичних партій в Україні, української мови, історії українського літературного процесу та слов'янознавства. За свідченням очевидців, «лекції робітникам і козакам відвідує сила народу і буває, що велика університетська аудиторія ледве вміщує всіх слухачів» [9, с. 29].

29 червня 1919 р., під час урочистого засідання ради професорів університету, присвяченого річниці першого Універсалу Української Центральної ради, В. Біднов виголосив доповідь про передумови прийняття, зміст і значення для національно-визвольної боротьби українців цього історичного документа. Особливою турботою В. Біднова були ті, хто тягнулися до української справи, ставали на її захист, працювали в духовному полі українства. Коли в червні 1919 р. при університеті було відкрито безкоштовний лекторій для козаків армії УНР і робітників, він разом з 7 іншими професорами, приват-доцентами і працівниками державного апарату прочитав кілька науково-популярних лекцій з історії України. Преса повідомляла, що бажаючих дізнатися про минуле і сучасне України, її культуру було так багато, що «велика університетська аудиторія ледве вміщає всіх слухачів». 8 – 19 липня 1919 р. професор В. О. Біднов працював на курсах волосних інструкторів для Кам'янецького, Ушицького і Проскурівського повітів (50 осіб), де його слово прислужилося справі зміцнення національної свідомості учителів, кооператорів і селян [2].

10 серпня 1919 р. розпочалися ще одні курси – для урядовців, старшин і козаків Окремого корпусу кордонної охорони, на яких з лекціями виступали професор В. О. Біднов, приват-доценти П. Г. Клепатський і В. О. Геринович. У вересні на прохання культосвітньої управи Головного управління Генерального штабу армії УНР з лекціями перед військовими виступили приват-доцент О. Полянський, В. Чехівський, С. Козицький. Наступного місяця викладачі запропонували три лекції з історії українських січових стрільців.

Після виходу в світ книги В. Винниченка «Відродження нації» приват-доцент М. О. Драй-Хмара виступив перед викладачами, студентами і представниками громадськості з її аналізом [9, с. 29].

У вересні в переповненій університетській аудиторії І. І. Огієнко виступив з публічною лекцією «Політичні й етнографічні назви східного слов'янства». На замовлення начальника залоги Кам'янця-Подільського приват-доцент Ю. Й. Сіцинський прочитав для урядовців і старшин лекцію про фортифікаційні споруди міста. А 6 жовтня 1919 р. на багатолюдному засіданні ради професорів, присвяченому пам'яті професора К. В. Широцького (помер 13 вересня 1919 р.), прозвучали виступи І. І. Огієнка, Ю. Й. Сіцинського і Л. Т. Білецького про його життєвий і творчий шлях, внесок у скарбницю українського мистецтвознавства. Побувавши на такому пам'ятному зібранні, один із представників кам'янецької

української інтелігенції К. Копержинський заявив, «Кам'янець-Подільський Університет, наукові кола, все українське громадянство болуче відчуло понесену в особі Костя Широцького втрату й вже зробило належну оцінку його значіння для України, яко великого вченого й громадянина» [8, с. 12].

Члени Наукового товариства КПДУУ відповідно до статуту проводили власну лекційну пропаганду серед населення [6, с. 295]. Члени НТ працювали на різних курсах (переважно для вчителів, священників, працівників міністерств УНР, козаків української армії, волосних інструкторів, кордонної охорони, робітників і ремісників), в університетській гімназії для дорослих, у народному українському університеті. Лише у 1919/1920 навчальному році у лекційній роботі взяли участь 19 науковців. Ними було прочитано 478 науково-популярних лекцій для 14875 осіб. Влітку і особливо восени 1920 р., коли у Кам'янці-Подільському функціонували органи радянської влади, професорсько-викладацькій корпорації університету довелося згорнути свою національно-патріотичну роботу [4, с. 324].

Отже, найбільш активними пропагандистами наукових знань були В. О. Біднов, А. Е. Маліновський, Л. В. Бачинський, Ю. Й. Сіцинський, П. Г. Клепацький, П. В. Клименко, І. А. Любарський та ін. Чимало прочитаних лекцій мали чітку національно-патріотичну і державницьку спрямованість. Наприклад, «Шевченко – великий національний поет України», «Перший універсал Української Центральної Ради та його значення», «Українські церковні братства та їх значення» (В. Біднов); «Державність і соціалізм» (П. Клименко); «Антропологічні ознаки українського народу», «Ідея єднання у слов'янських народів», «Українські колядки і щедрівки» (М. Драй-Хмара), січові організації українців та ін. [6, с. 392].

Зверталася професурою університету увага й на необхідність посилення релігійної пропаганди. Викладачі-богослови під час великого посту 1920 р. виступали перед православним населенням Кам'янця з лекціями церковно-історичного та філософсько-морального змісту, три з них були присвячені українській автокефальній православній церкві [9, с. 29].

У жовтні 1919 р. було відкрито українознавчі курси для православного духівництва Кам'янця. 2 червня 1920 р. на базі богословського факультету розпочали роботу 3-місячні пастирські курси (60 осіб) з метою підготовки українських парафіяльних священників та дияконів [9, с. 29]. Студенти-богослови К-ПДУУ брали активну участь в утвердженні Української Православної Церкви. Відомо, що кожної неділі вони відвідували церкву святого Миколая, де служба проводилася рідною мовою [5, с. 11]. Колишній студент П. Білон у спогадах згадував: «При університеті була й церква. Настоятелем цієї церкви був заслужений церковний і громадський діяч, професор отець протоієрей Юхим Січинський. Та за українізацію церковного Богослуження, єпископ Пімен, відомий україножер, заборонив отцю Січинському служити» [7, с. 313]. Також, слід наголосити, що студенти мали змогу українською мовою проголошували проповіді в церквах Подільської єпархії [5, с. 11].

Отже, у 1918-1920 рр. викладачі й студенти українського університету на Поділлі брали активну участь у лекційно-пропагандистській роботі, спрямованій передусім на роз'яснення минулого і сучасного становища українського народу, сутності і завдань державного, військового, культурно-освітнього, духовного

будівництва, зовнішніх зносин країни. Професори, приват-доценти і лектори К-ПДУУ практикували усні публічні виступи під час різних культурно-мистецьких і церковних заходів, спеціальних курсів, лекторій, роз'яснюючи аудиторії важливі питання історії України й Подільського краю, української мови і літератури, християнства, соціалізму, економіки, слов'янознавства, етнографії, природознавства, музики тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен : Укр. вид-во, 1969. 543 с.
2. Завальнюк О. М. Василь Біднов – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 роки). // URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Zavalniuk_Oleksandr/Vasyl_Bidnov_profesor_Kamianets-Podilskoho_Derzhavnoho_Ukrainskoho_universytetu_1918_1920_roky.pdf
3. Завальнюк О. М. Леонід Білецький – приват-доцент, декан і проректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 – 1920). // URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Zavalniuk_Oleksandr/Leonid_Biletskyi_pryvat-dotsent_dekan_i_prorektor.pdf
4. Завальнюк О. М. Наукове товариство Кам'янець-Подільського університету – осередок наукового життя в добу української революції (1919-1920 рр.) // URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/280-549-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/280-549-1-SM%20(1).pdf).
5. Завальнюк О. М. Національно-патріотичне виховання студентів Кам'янець-Подільського державного українського університету: історичний аспект (1918-1920 рр) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». – С. 3-19.
6. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.
7. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / Упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2015. 359 с.
8. Копержинський К. Проф. Кость Широцький // Село. 1919. 29 вересня. № 19. С. 12.
9. Копилов А. О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 26-36.
10. Машталір А. І. Ім'я Тараса Шевченка у житті українських навчальних закладів, дошкільних установ і педагогічної громадськості у 1917-920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2010. Т. 16. Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». С. 388.
11. Шевченківське свято 10 березня // Освіта. 1919. 15 березня. № 6. С. 20.

The article, based on sources and literature, analyzes lecturing propaganda of the teachers of the Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University in 1918-1920.

Key words: *Kamyanets-Podilsky State Ukrainian University, teachers, lectures.*

ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОРПОРАЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПРОБЛЕМИ (1918-1920 РР.)

У статті досліджується процес формування професорсько-викладацької корпорації у Кам'янець-Подільському державному українському університеті, його особливості та якісний рівень.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, науково-педагогічна корпорація, кадрова проблема, професура, приват-доцент.

Однією із найбільш важливих і складних проблем, пов'язаних із процесом становлення молодих українських університетів у 1918-1920 рр., було творення їх професорсько-викладацьких корпорацій, покликаних забезпечити на високому рівні розв'язання завдань навчально-виховної, навчально-методичної і науково-дослідної роботи. Основними вимогами до підбору кадрів були як наукові якості та досвід роботи у вищій школі, так і вміння викладати українською мовою. Остання умова виявилася однією із серйозних перешкод, бо чимало вчених українського походження не мали такої практики через роботу переважно в російськомовних університетах та інститутах.

Наукові праці дослідників, присвячені педагогічному контингенту КПДУУ в 1918-1920 рр. є надзвичайно цінною складовою історіографії. До цієї проблеми неодноразово зверталися О. М. Завальнюк [5, 6, 7], А. О. Копилов [7], С. А. Копилов [6], В. М. Даниленко [3], Ю. В. Телячий [3] та ін.

Мета роботи полягає в тому, щоб з'ясувати основні складові вирішення кадрової проблеми у Кам'янець-Подільському державному українському університеті упродовж 1918-1920 рр.

Історичні документи свідчать, що основний тягар розв'язання пекучої кадрової проблеми в Кам'янець-Подільському державному українському університеті ліг на майбутнього його ректора І.І. Огієнка [6, с.232-250].

Наукові сили Кам'янця-Подільського представляли професор П. М. Бучинський, магістр богослов'я О.З. Неселовський, кандидати богослов'я Ю.Й. Сірійський і П.В. Табінський, кілька викладачів трьох гімназій, які мали в активі наукові праці і в разі потреби могли працювати на посадах асистентів. З подачі ректора у серпні 1918 р. міністр освіти зробив перші кадрові призначення до К-ПДУУ. Так, професорами і приват-доцентами стали П.М. Бучинський, К.В. Широцький, М.О. Драй-Хмара і Л.Т. Білецький. Галицьких науковців С. Балея, Ю. Гірняка, І. Крип'якевича, М. Чайковського і В. Кучера призначили на посади приват-доцентів у серпні-жовтні 1918 р. Викладач Катеринославської духовної семінарії магістр богослов'я В. О. Біднов отримав у К-ПДУУ посаду в. о. екстраординарного професора по кафедрі історії української церкви [7, с.237-238].

Станом на 22 жовтня 1918 р. професорсько-викладацький склад історико-філологічного і фізико-математичного факультетів, на які було здійснено прийом

студентів, нараховував реально всього 13 осіб.

Збільшення кількості професури, якої, на жаль, не вистачало для виконання навчального плану у 1918-1919 навчальному році, відбулося у січні 1919 р., вже за Директорії УНР. Міністр І.І.Огієнко (за ним залишалася посада ректора Кам'янець-Подільського університету) упродовж першого місяця праці у Міністерстві народної освіти призначив до К-ПДУУ 16 нових осіб на різні науково-педагогічні посади: О.З. Неселовського, М.М. Васильківського, Й.Ф. Оксіюка, О.В. Прахова, Д. Шелудька, П.Г. Клепатського, М.А. Плевако, А.Е. Маліновського, Л.М. Левітського, І.А. Любарського, Д.І. Дорошенка, П.В. Клименка [6, с.190].

19 лютого 1919 р. І.І. Огієнко призначив відомого дослідника історії Поділля, кандидата богослов'я, протоієрея Ю.Й. Сіцінського приват-доцентом кафедри церковної археології з дорученням читати обов'язковий курс. Була спроба залучити до викладання лекційного курсу в університеті професора М.С. Грушевського, який на початку лютого 1919 р. прибув до Кам'янця-Подільського. Зустрівшись з відомим істориком і українським державотворцем, І.І. Огієнко спробував переконати його не від'їжджати за кордон, а «перебути певний час при Кам'янецькім Університеті, читаючи виклади й допомагаючи його науковій організації» [9, с.68]. Але цей намір провалився.

Наступний етап кадрового поповнення К-ПДУУ пов'язаний з переміщенням до Кам'янця-Подільського державного і політичного центру УНР влітку 1919 р. Потреба у нових науково-педагогічних працівниках пояснювалася двома серйозними чинниками: по-перше, заснуванням у структурі університету сільськогосподарського і правничого факультетів (чого у квітні 1919 р. І.І. Огієнко домогся від уряду), на яких упродовж чотирьох років мали запрацювати 15 ординарних і 8 екстраординарних професорів та 18 приват-доцентів, а по-друге, підготовкою до початку другого в історії закладу академічного року на трьох факультетах: історико-філологічному, фізико-математичному і богословському. У липні 1919 р. міністр освіти направив до університету приват-доцентами таких осіб: О.М. Полонського, Х.М. Лебідь-Юрчика, С.С. Остапенка, С.В. Бачинського, П. Филиповича, О.К. Еланича, Г.М. Іваницю, Л.Б. Б'ялківського, Б.Й. Крижанівського [5, с.192-193].

Після того, як у середині липня 1919 р. до Кам'янця-Подільського з-за Збруча перебазувалася Начальна команда Української Галицької армії, у складі якої були й науковці, І.І. Огієнко запросив на роботу до університету двох із них – сотника доктора філософії В.О. Гериновича і четаря доктора біології Н.Т. Гаморака. Наказ Міносвіти про призначення цих осіб до К-ПДУУ з'явився 11 серпня 1919 р. [5, с.265].

З-поміж новопризначених влітку 1919 р. були Є.П. Архипенко і О.О. Попович. У вересні на посаду в.о.приват-доцента призначили Є.А. Завадського. До професорсько-викладацької корпорації на певний час увійшли три відряджені працівники КДУУ: Є.К. Тимченко, О. Соколовський і Я. Лепченко, які залишили Київ після захоплення його денікінськими військами.

Тож до осені 1919 р. кадровий потенціал К-ПДУУ серйозно зріс, і напередодні першої річниці відкриття закладу І.І. Огієнко з приємністю заявляв, що на 1919-1920 навчальний рік «нам професорських сил вистачить». Однак, це

аж ніяк не означало, що пошук нових яскравих особистостей на науково-педагогічні посади припинили. Наприкінці жовтня 1919 р. відбулися чергові призначення [1].

У березні 1920 р. науково-педагогічні кадри поповнилися Й.Л. Пеленським, І.С. Шереметинським, Є.Н. Сердюком, Д.Д. Мельником.

1 травня 1920 р. ректор університету І. Огієнко доповідав, що у виші працюють 2 заслужені ординарні професори, 5 екстраординарних професорів, 23 приват-доценти, 1 астроном-наглядач, 5 лекторів, 11 старших та 10 молодших асистентів. Разом – 60 осіб. У червні-липні 1920 р. їх кількість зросла. З кількома професорськими стипендіатами чисельність науково-педагогічних працівників зросла до 65 осіб [10].

В цілому чимало науково-педагогічних працівників, які відповідали встановленим вимогам і виявили бажання працювати в державних українських університетах, були важливим кадровим ресурсом функціонування і розвитку молоді університетської освіти в Україні. На початку 1921 р. їх почали перевіряти на політичну лояльність до радянської влади.

Отже, попри певні сумніви, Кам'янець-Подільський державний український університет у 1918-1920 рр. зміг зацікавити українських вчених з науковими ступенями і вченими званнями і об'єднати їх у гарну професорсько-викладацьку корпорацію. Основну частину науковців представляли вихідці з столиці й інших наукових центрів, які добре розуміли значення національного відродження взагалі і ролі українських університетів у ньому зокрема. Кадровий склад К-ПДУУ неминуче удосконалювався, якби не поразка Української революції.

Список використаних джерел та літератури

1. В.Л. Рік існування Кам'янецького Університету. (Розмова з Ректором Університету п. І. Огієнком) // Україна. 1919. 22 (9) жовтня. С.3.
2. Грушевський М.С. Автобіографія, 1914-1919 рр. // Великий Українець: матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. Київ : Веселка, 1992. С. 214-219.
3. Даниленко В. М., Телячий Ю.В. Кам'янець-Подільський державний український університет у добу Директорії УНР (1918-1920 рр.): з хроніки подій // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. Т.4. С. 3-21.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.) Київ : Темпора, 2007. 632 с.
5. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1920 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.
6. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. і автор статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 848 с.
7. Копилов А. О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) // Український історичний журнал. 1999. № 4. С.41-50.
8. Міністерство Народньої Освіти й Мистецтва. Накази про призначення й увільнення // Державний вістник. 1918. 16 жовтня. С.4.
9. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: науково-літературний місячник. Варшава, 1936. Кн.1 (10). С. 64-72.
10. Склад Кам'янець-Подільського Державного Університету // Наше життя. 1920. Ч.1. С.23.

The article investigates the process of formation of a professorial teaching association in the Kamyanyets-Podilsky State Ukrainian University, its features and qualitative level.

Key words: *Kamyanyets-Podilsky State Ukrainian University, scientific and pedagogical association, personnel problem, professor, private associate professor.*

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ І МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, історичний
факультет, вул.Татарська, 14, м.Кам'янець-Подільський, 32301

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул.Татарська, 14,
м.Кам'янець-Подільський, 32301

